

KRONIKA



ČASOPIS ZA SLOVENSKO
KRAJEVNO ZGODOVINO

LETO II.

ŠT.

1

KRONIKA
ČASOPIS ZA KRAJEVNO ZGODOVINO

II. letnik Ljubljana 1954 1. številka

Vsebina prve številke:

- I. Regent: Utrinki iz neobjavljenih spominov — Stran 1
R. Kyovsky: Ilegalni tisk v delayskem gibanju v Ljubljani okrog
osemdesetih let prejšnjega stoletja — Stran 6
A. Šašel: O rimskem obdobju na Slovenskem — Stran 21
S. Vilfan: Koprski glavar Slovanov v avstrijsko-beneški vojni 1508
do 1516 — Stran 24
D. Cvetko: Ljubljanska Glasbena Matica in njen pomen — Stran 30
V. Bonač: Iška vas 1941 — 1948 — 1953 — Stran 39
A. Potočnik: Javna razsvetljava v stari Ljubljani — Stran 47
F. Dobrovoljc: Nov dostavek k Cankarjevi bibliografiji — Stran 53
A. Vončina: Arhiv gradbenih spisov v Mariboru — Stran 55

MUZEJSKE NOVICE:

- A. Cevc: Narodna galerija v Ljubljani — Stran 57
J. Jarc: Dolenjski muzej v Novem mestu — Stran 59

IZ NASIH REVIJ — Stran 62

IZ NASIH KRAJEV — Stran 66

ZGODOVINSKO BRANJE:

- V.: Istrski zgodovinski zbornik I. — Stran 71

Slika na ovitku:

- L. Spacal: Kraške hiše (lesorez)

Barvna priloga:

- I. Grohar: Macesen (olje)
Vinjete na straneh 20, 45, 54, 65, 70 in 71 so arheološki predmeti iz
prazgodovinske in rimske zbirke Narodnega muzeja v Ljubljani

Uprava »Kronike« sporoča, da je 1. št. I. letnika razprodana, od 2. in
3. št. je nekaj izvodov še na razpolago. Obenem prosi vse naročnike,
da poravnajo zaostalo naročnino na spodaj navedeni tekoči račun

Ureja uredniški odbor

Odgovorni urednik: Zvone Miklavič

Izdaja in zalaga: Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za lokalno zgodovino.
Predstavniki: Jože Sorn. Oprema: arh. Ivo Spinčič. Tiska: Tiskarna »Toneta Tomšič«
v Ljubljani. Uredništvo in uprava v Ljubljani, Mestni trg 27/III (Mestni arhiv). Te-
koči račun pri Mestni hranilnici ljubljanski, št. 601-305-1-75. Letna naročnina 400 din,
cena posamezne številke 150 din.



»Kronika« toplo čestita tov. Ivanu Regentu, prvoborcu za pravice delavskega razreda ob njegovi 70-letnici in mu želi še mnogo let plodnega dela.

UTRINKI IZ NEOBJAVLJENIH SPOMINOV

IVAN REGENT

V delavskem socialnodemokratskem gibanju v Trstu in na Primorskem sploh sem se bil v dolgih letih seznanil z vrsto tovarišev, ki so bili v tem gibanju izredno aktivni. Temu gibanju so vsak po svoje žrtvovali vse, kar so mogli; zato se čutim dolžnega, spregovoriti o njih nekaj besed. Med tovariše, ki sem se bil z njimi najprej seznanil, spadajo Jože Kopač, Anton Jernejčič, Franc Jernejčič, Vinko Kermolj, Nace Mihevc, France Milost, Valentin Komavli in drugi. Vsi ti so bili v gibanju, še preden sem jih poznal. Vse imam v dobrem spominu, najbolj pa Vinka Kermolja in Antona Jernejčiča. V tistih časih je bila potrebna med socialističnimi aktivisti dobra ideološka pa tudi prav dobra prijateljska povezanost. V imenu take povezanosti sta mi Vinko Kermolj in Anton Jernejčič pomagala udeleževati se na političnem in kulturnem poprišču. Prvi mi je od 1905 do 1912 nudil v svojem stanovanju brezplačen, sicer pa zelo skromen kotiček, vendarle mi je tako omogočil, da nisem imel pri svojem delu skrbi za stanovanje. Anton Jernejčič pa mi je nudil tudi sicer skromno, toda dolgotrajno gmotno pomoč. Prvi, to je Vinko Kermolj, je bil svoj čas pekovski delavec; ko sem ga spoznal, je bil nameščenec v pekovski bolniški blagajni, to je v bolniški blagajni, ki so si jo pekovski delavci ohranili samostojno do začetka prve svetovne vojne. Hkrati je bil tudi urednik glasila pekovskih delavcev. Tovariša Kermolja so imeli pekovski delavci izredno radi. Bil je eden od ustanoviteljev njihovega sindikata. Vsi tržaški delavci so si bili s svojimi gospodarskimi gibanji še pred prvo svetovno vojno izboljšali svoje življenjske in delovne pogoje. Zdi se mi, da so zasluge delavskih sindikatov, katerim smo takrat pravili strokovne organizacije, tako velike, da si jih danes morejo naši mladi le težko predstavljati. Brez uspehov sindikalnih gibanj ni bilo mogoče niti misliti na politično organizacijo delavstva. O sindikatu



pekovskih delavcev pa smo se že nekaj let pred prvo svetovno vojno šalili, da je celo popravil noge pekovskih delavcev. Zaradi dolgega, tudi 16-urnega težkega ponočnega dela pri mesenju testa, ki so ga takrat opravljali povsod samo ročno, so imeli vsi pekovski delavci noge pokvarjene, tako imenovane »noge na x«. S tem da so znižali delovni urnik, da so marsikatero delo začeli opravljati podnevi, da so začeli dobivati boljše plače, da so se začeli več časa zadrževati v prostorih Delavskega doma, s tem so si bili popravili tudi svoje noge. To zveni sicer nekoliko šaljivo, je pa gola resnica in navajam tu to dejstvo predvsem zato, da bi delavci danes razumeli veliko važnost delavskega sindikalnega gibanja za izboljšanje življenjskih pogojev vsega delavskega razreda.

Anton Jernejčič, ki je bil uslužbenec v tržaški prosti luki, je bil v socialnodemokratski stranki zelo delaven in zelo inteligenten. Že njegov oče je bil član te stranke. Prvi med vsemi je razumel važnost ustanovitve delavskoprosvetnega društva »Ljudski oder«; bil je njegov prvi predsednik, bil je večkrat predsednik Političnega odbora jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Trstu. Poslednja leta pred prvo svetovno vojno pa je postal predsednik sindikata luških delavcev, katerega je sam najbolj pomagal ustanoviti. S svojo pridnostjo si je bil pridobil, ne glede na to, da je dovršil samo štiri razrede ljudske šole, zelo lepo izobrazbo, bogato znanje, ki mu je omogočilo razpravljati o najrazličnejših vprašanjih tudi z akademsko izobraženimi ljudmi.

Vse imenovane tovariše pa je po aktivnosti in agilnosti nadkriljeval Jože Kopač, ki je bil do 1904. leta tudi urednik »Rdečega prapora«, to je, dokler je list izhajal v Trstu, in kateremu je postal 1905. leta urednik Etbis Kristan, ko smo prenesli list iz Trsta v Ljubljano. Jože Kopač je bil dober govornik in agitator, zlasti pa dober organizator železničarjev po vsej Sloveniji. Glede izobrazbe ga je nadkriljeval samo Anton Jernejčič.

France Milost, o katerem se pohvalno izraža tudi Cankar v svojih spisih, je bil goriški pekovski delavec, izredno inteligenten, nadarjen, duhovit govornik, toda po značaju nestalen, zlasti nediscipliniran ter v nekaterih ozirih anarhistično nastrojen. Spada med prve organizatorje socialnodemokratskega delavskega gibanja na Goriškem, ki je precej časa nosilo na sebi pečat njegove anarhičnosti.

Leta 1905 je prišel v Trst iz Goriške Jože Petejan, ki se je začel kmalu uveljavljati tudi na političnem poprišču in postal eden naših najboljših organizatorjev in agitatorjev. Leta 1907 ga je Pokrajinski odbor za Primorsko poslal v Pulj, da bi tam organiziral okrajno organizacijo za Istro. Za to nalogo mu je Pokrajinski odbor dal 1 gol-dinar in, kolikor mi je znano, je bil to tudi ves denar, s katerim se je odpravil Petejan na svoj novi posel. Decembra istega leta se je že vršila v Pulju deželna konferenca za Istro, katero je vodil Jože Petejan in na kateri je bil izvoljen deželni odbor socialnodemokratske stranke za Istro.

Leta 1908 pa je vstopil v socialnodemokratsko stranko in začel v njej aktivno delati Rudolf Golouh, s katerim sva postala prav kmalu dobra prijatelja. Vendar moram priznati, da od relativno majhnega števila

tovarišev, ki so bili tedaj v vodilnih vrstah Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Trstu in na Primorskem, ni skoro nihče pokazal posebnega zanimanja za udeleževanje delavstva na amatersko umetniškem poprišču. Ta del dejavnosti sva dolga leta vodila z velikim navdušenjem sama skupaj z Antonom Jernejčičem. Sicer pa drugi tudi niso utegnili.

Do tedaj smo slovenski socialni demokrati z zaviranjem gledali na italijansko socialnodemokratsko stranko v Trstu, ki je takrat že imela v svojih vrstah kar lepo število intelektualcev, medtem ko ni bilo pri nas, to je med slovenskimi socialisti v Trstu, nobenega. V italijanski socialnodemokratski stranki so bili poleg Valentina Pittonija še dr. Angelo Vivante, dr. Edmondo Puecher, zdravnik dr. Sinigaglia, zdravnik dr. Jesurum, dr. Rittossa, v Pulju znani Lazzarini, a poleg njih še vse polno profesorjev, učiteljev, uradnikov itd. Razlog, da so v italijanske socialnodemokratske vrste že v tistih časih prihajali intelektualci in polintelektualci v relativno velikem številu, nam ni bil takrat znan. Le malo ljudi, tudi v naših vrstah, je v tistih časih vedelo, da je bila italijanska socialnodemokratska stranka v Avstriji edina italijanska resnično demokratska stranka v državi Habsburgov. Intelektualni elementi, ki so postajali nezadovoljni z antidemokratsko politiko reakcionarnih voditeljev italijanske nacionalne stranke v Trstu, niso imeli kam drugam iti, če so se hoteli napredno politično udeleževati, kakor v vrste socialnodemokratske ali socialistične stranke.¹ S tem pa so prinašali v italijansko socialistično gibanje in v delavske vrste italijanski nacionalizem. Resnična internacionalista in zagovornika enakopravnosti narodov sta v italijanski socialistični stranki v Trstu dolgo časa ostala Valentin Pittoni in Angelo Vivante. Poleg njiju še tovariš Scabar, ki je bil 1907 izvoljen v Trstu kot socialistični poslanec v dunajski parlament, dasi ni igral v stranki nobene posebne vloge. Mi smo pač mnogokrat s strahom gledali, kako se je v vrstah italijanske socialistične stranke širil italijanski nacionalizem, nismo pa dolgo časa mogli najti pravega vzroka tega pojava. Zato pa smo zavirali italijanske socialiste za uspehe, ki so jih imeli v vrstah italijanskih intelektualcev in polintelektualcev. Slovensko narodno gibanje, ki je za razliko od italijanskega nacionalnega gibanja bilo objektivno demokratsko, je zato nudilo zadosti prostora vsem slovenskim elementom, delavskim, kmečkim, uradniškim in intelek-



Slika avtorja iz leta 1918 (Trst)

tualnim. Če danes rečem, da je vladal v organizaciji jugoslovanske socialnodemokratske stranke na Primorskem bolj živ internacionalni duh kakor pa v italijanski socialistični stranki, ne pravim tega zato, ker bi hotel posebej pohvaliti jugoslovansko socialnodemokratsko delavstvo, marveč je bilo temu temeljni razlog dejstvo, da v naših vrstah nismo imeli ali skoro nismo imeli malomeščanskih elementov, ki so prinašalci nacionalizma v socializem. Prva intelektualca v socialnodemokratski stranki na Primorskem sta bila dr. Ferfolja in dr. Dermota. Oba sta vstopila v socialnodemokratsko stranko kot odvetniška koncipienta, prvi v Tolminu, a drugi v Gorici pri dr. Tumi. Leta 1908 pa je pristopil v socialnodemokratsko stranko tudi dr. Henrik Tuma sam. Do začetka prve svetovne vojne nismo imeli v slovenskem socialističnem gibanju v Trstu toliko intelektualcev v stranki, da bi bili ti mogli vsaj deloma razbremeniti dopisovanje v delavske liste in urejevanje delavskih listov.

Dr. Dermota je zelo rano umrl in je zato padlo skoro vse breme socialistične agitacije in organizacije na Goriškem na rame dr. Tume, tov. Petejana, ki se je bil iz Pulja zopet preselil v Gorico, in Valentina Komavlija. O svojem delu piše dr. Tuma obširno v svojih spominih in ne bom tu o njegovem delu posebej govoril. Rad bi tu le eno samo stvar v Tumovih spominih popravil, to namreč, da ni res, kar piše v njih dr. Tuma, da je bila žganjarija v Trstu, kjer sem delal tri leta, last mojega strica. Nisem imel nobe-

nega takega strica. Naj bo mimogrede povedano, da me oče ni poslal v žganjarijo zaradi kakšnega sorodstva, marveč izključno samo zato, ker je moral na kakršenkoli način zmanjšati število članov svoje družine. Tega sem se zavedal tudi pri svojih 13 letih in nisem tega zameril očetu niti tedaj in mu tega ne morem niti danes zameriti. Tista prodajalnica žganja je odigrala v mojem življenju izredno veliko vlogo. Toda to je bil postranski rezultat mojega triletnega dela v njej.

Dr. Ferfolja je prišel v Trst okrog 1907 do 1908 že kot socialist in se je takoj priključil jugoslovanski socialnodemokratski organizaciji v Trstu. V organizaciji je bil zelo aktiven in se je zlasti udeleževal pri »Ljudskem odru«, kateremu je nekaj let predsedoval in mu tudi gmotno zelo pomagal. To svojo pripadnost socialnodemokratski stranki je dr. Ferfolja drago plačal. Treba mu je priznati, da pred nacionalisti ni klonil in da je ostal svoji ideji zvest, čeprav je imel v nekaterih razdobjih čisto svoje osebno stališče v stranki.

Že med prvo svetovno vojno, zlasti pa po njej, je prišlo med menoj in skoro vsemi ostalimi vodilnimi tovariši do političnega spora. Drugače sem gledal na vprašanje intervencije Italije v vojni. Bil sem skoro sam proti temu, da bi se bili izdajali med vojno socialistični časopisi. Bil sem proti temu, da bi Anton Kristan sklical 1917 — t. j. med vojno — kongres stranke v Ljubljani. Zlasti pa sem bil proti temu, da bi socialni demokratje stopili v narodne svete in v njih delovali skupaj z zastopniki nacionalne, liberalne in klerikalne stranke. Z vsemi navedenimi tovariši sem se definitivno ločil 1921, ko smo v Italiji, kamor je tedaj spadala Primorska, ustanovili komunistično stranko. Seveda se je bilo že pred ustanovitvijo Komunistične stranke Italije marsikaj spremenilo tudi v vrstah tržaške pa tudi italijanske socialnodemokratske stranke. Mnogi tovariši se iz vojne niso več vrnili; mnoge je vojna do neverjetnosti potrla in so delavsko gibanje zapustili; drugi pa so se bili porazgubili; nekateri so odšli v Jugoslavijo.

V naše vrste pa so prihajali novi, mladi elementi, polni idej Oktobrske revolucije, navdušeni in aktivni. Med temi tudi mladi Jože Pertot, ki je potem do svoje smrti delal z menoj v uredništvu »Dela«; Srečko Kosovel, ki je s Krasa pošiljal dopise za »Delo«; tov. Rovin, tov. Cijak iz Proseka, ki so ga fašisti umorili v Genovi, tov. Vodopivec, ki je delal na Vipavskem, in še mnogo drugih. Prav tako so prihajali novi mladi elementi

v vrste italijanske socialno-demokratske stranke v Trstu, s katero smo se bili 1919. leta združili in z njo napravili poleg enotnega sindikata in združnega gibanja tudi enotno delavsko socialistično politično gibanje. Prihajali so novi elementi s kmetov in pokrajina je postajala čedalje bolj rdeča. Delavsko in kmečko prebivalstvo nam je začelo zaupati in sem pa tja so se nam bili približali tudi nekateri novi intelektualni elementi. Med njimi moram predvsem omeniti dr. Lava Čermelja, ki je prevzel vodstvo Višjega kulturnega sveta. Predvsem pa so prišli učitelji in je njihovo društvo postalo propagator komunistične ideje na deželi. Med njimi se v tem trenutku spominjam zlasti Alojza Hreščaka, Janka Furlana, Jožeta Pahorja, tov. Tavčarja ter Poldke Kosove, ki so bili na tem poprišču najbolj delavni.

Ko so pa začeli v Italiji nastopati fašisti in začeli požigati, pretepati in ubijati, so se začele vrste socialistične stranke v Trstu počasi redčiti, vendar so ostale relativno močne do 1926, dokler nismo iz polilegale, v kateri smo bili od 1922, prešli v popolno ilegalo.

Že pisanje v »Delu«, ki je bolj kot glasilo socialistične stranke bilo od vsega začetka glasilo komunistične frakcije v socialistični stranki, me je bilo precej odtujilo od skoro vseh navedenih tovarišev. Ostali smo si zvesti samo tisti, ki smo zagovarjali ustanovitev komunistične stranke in to smo bili — med vodilnimi elementi — Jože Pertot, Cijak, Rovani, vsi imenovani učitelji, a zlasti tovariš Srebrnič in tov. Vodopivec ter pisec teh vrstic. Z ustanovitvijo komunistične partije pa je bila ločitev še bolj popolna.

Iz vrst italijanskih socialistov je pristopil od vseh vodilnih tovarišev v komunistično partijo samo Jože Tuntar, takrat ravnatelj Okrajne bolniške blagajne v Gorici, ki pa je kmalu emigriral v Argentino, kjer je zopet presedlal iz komunistične stranke v socialistično.

Z Jožetom Srebrničem sva se spoznala kmalu po prvi svetovni vojni, čeprav je bil že prej v socialnodemokratskih vrstah. Bil je kot avstrijski vojak ujetnik v Rusiji, kjer je preživel tudi februarско in oktobrsko revolucijo 1917. V poslednji je tudi temeljito sodeloval, se zanjo navdušil in se od tam vrnil domov kot komunist. Z njim se je vrnilo domov iz ruskega ujetništva zelo mnogo slovenskih in italijanskih bivših avstrijskih vojakov in vsi so prinesli s seboj več ali manj jasne ideje ruske socialistične revolucije, v kateri so vsak po svoje sode-

lovali. Vsi skupaj so doma širili ideje Oktobrske revolucije. To dejstvo, namreč ogromno število ujetnikov, ki so ob povratku iz Rusije prinesli s seboj ideje Oktobrske revolucije, je — po mojem — precejšen razlog, ki je močno prispeval k temu, da se je socialistična in komunistična misel po vsem Primorskem po vojni zelo razširila. Ti ujetniki so bili skupaj z učitelji na deželi najbolj propagatorji idej Oktobrske revolucije.

Srebrnič je bil zelo delaven in zelo priljubljen med goriškimi kmeti in delavci. Najrajši pa je vsekakor hodil na predavanja in na shode po deželi. Leta 1922 ali 1923 se je hotel Srebrnič za stalno preseliti v Sovjetsko zvezo, da bi tam organiziral na nacionaliziranem posestvu češkega politika Kramača na Krimu kmečko komunio, v kateri naj bi bili samo goriški kmetje. Sovjetska vlada je bila pripravljena dati imenovano posestvo na razpolago taki komuni. Italijanska vlada, ki je dala spočetka svoj nulla osta za tako akcijo, se je kasneje skesala in odrekla potne liste Srebrniču in kmetom. Komune, ki so jih začeli ustanavljati v Sovjetski zvezi takoj po Oktobrski revoluciji, se kot najvišja oblika kmečke zadrage niso obnesle. Za tako najvišjo obliko kmečke zadrage ni bilo ne objektivnih pogojev ne subjektivnega faktorja. Začele so se razpuščati ali pa so se spremenile v kolhoze. Ne vem, če danes še kakšna obstoji. Srebrnič pa bi bil rad dokazal, da bi se s takimi pridnimi in zavednimi kmeti, kot so goriški, komuna obnesla. Razume se, da nima smisla razpravljati, ali je imel Srebrnič prav ali ne, toda dejstvo, da se je hotel Srebrnič v tak namen za stalno preseliti v Sovjetsko zvezo, priča, da je veroval v sposobnost in zavednost goriških kmetov, katere je zares ljubil, in da sta bili njegova nesebičnost in njegova skromnost brezmejni.

Zaradi svojih velikih vrlin je zavzemal Jože Srebrnič v delavskem gibanju Slovenskega Primorja in Istre najodgovornejša mesta. Takoj, ko se je vrnil iz SZ, je skupaj z dr. Tumo vodil goriške socialistične organizacije. Kmalu potem, ko je socialistična stranka Italije na kongresu v Bologni oficialno priznala vse slovenske in hrvatske socialistične organizacije v Istri in v Slovenskem Primorju, je bil Srebrnič izvoljen v Pokrajinski socialistični odbor za Istro in Slovensko Primorje. V boju med frakcijami v socialistični stranki do 1921 je pripadal komunistični frakciji in je na Goriškem pripravljat tla za komunistično stranko. Leta 1923, po razpustu dotedanjega pokrajinskega komiteja Komunistične partije Italije za

Julijsko krajino, je postal član Pokrajinskega komiteta KPI za Julijsko krajino, 1924 pa je bil izvoljen kot komunistični poslanec v italijanski parlament. Ves ta čas je redno dopisoval v »Delo«, prirejal po Goriškem predavanja in sestanke ter utrjeval in izpopolnjeval tamošnjo komunistično organizacijo. CK KPI pa ga je nekajkrat na predlog slovenskih komunistov poslal kot zastopnika sindikalnega gibanja Italije na komunistične sindikalne kongrese v Moskvo in drugam.

Seveda ga je fašistična policija, ki mu je nenehno sledila, preganjala, mu ovirala delo, a 1926 je bil skupaj z ostalimi komunističnimi poslanci (razen Grieca in Gennarija) na neki seji komunističnih poslancev izven parlamenta aretiran in konfiniran na zloglasne otoke. Deloma na otokih, deloma v zaporu je preživel — s kratkim presledkom nekaj mesecev — polnih 18 let. Ko se je skušal rešiti v staro Koroško v Jugoslavijo, ga je jugoslovanska policija izročila fašistični policiji, ki ga je takoj poslala najprej v zapor, potem pa zopet v konfinacijo. 1943 pa, takoj po razsulu Mussolinijevega režima, se je vrnil domov in odšel med partizane, se vključil v osvobodilno borbo, v kateri je daroval ideji delavskega in narodnega osvobojenja svoje življenje.

Jože Pertot je bil agilen sourednik »Dela« v Trstu in je umrl mlad zaradi tuberkuloze, ki si jo je bil nakopal v tržaških zaporih. Njegov pogreb na Kontovelu je bil prvi pogreb brez duhovnika in brez zvonov. Z Jožetom Pertotom, Cijakom, Kosovelom in zlasti še s smrtjo Jožeta Srebrniča je komunistično gibanje v Julijski krajini izgubilo svoje najboljše aktiviste.

*

Po ustanovitvi Komunistične partije Italije 1921 v Livornu je prišla partija skoro popolnoma v roke agilnega Amadea Bordige, kasnejšega trockista. Tudi sestav vodstva tržaške organizacije je bil zato temu primeren. Predvsem je bilo zanimivo dejstvo, da je bil Bordiga popolnoma pozabil na Slovence in so bili v vodstvu samo italijanski tovariši pod vodstvom Tuntarja. CK KPI se je do leta 1923 zelo malo zanimal za komunistično gibanje med Slovenci ali skoro nič. Vse komunistično gibanje med Slovenci je bilo skoro avtonomno. Za uredništvo »Dela«, ki je bilo v rokah pisca teh vrstic, se pri CK KPI nihče ni menil; sami niso znali

slovenskega jezika in nikdar niso vprašali, kaj list piše, kaj se med Slovenci sploh dela. List pa je imel vse gibanje v rokah. Pokrajinsko vodstvo, ki je bilo izvoljeno po ustanovnem kongresu partije, je bilo zelo slabo; posledice slabega vodstva so bile zlasti med italijanskim delavstvom vedno bolj občutne; v vodstvu so se med seboj nenehno prepirali, partijo neprenehoma čistili, pri čemer so metali iz nje najboljše elemente, in vse je kazalo, da so vsaj nekateri elementi pri vodstvu imeli stike s tržaško policijo. CK KPI je vodstvo nekajkrat poklical na red, nekajkrat se je sam Bordiga pripeljal v Trst pogledat, kako stvari stojijo; iz Italije so pa poslali v Trst urednike za list »Il Lavoratore« in svoje inšpektorje. Ko pa so se tudi pri CK KPI razmere za silo spremenile in so se tam prepričali, da vse skupaj nič ne pomaga, so leta 1923 Pokrajinski komite razpustili. Tedaj je prišel k meni član CK KPI tovariš Bibolotti in mi naložil, naj sestavim nov Pokrajinski komite iz samih slovenskih tovarišev, ker da CK KPI nima več zaupanja do nobenega tržaškega italijanskega tovariša. Tovarišu Bibolottiju sem odgovoril, da je tako stališče zgrešeno, da imamo v Trstu mnogo dobrih tovarišev slovenske in italijanske narodnosti in da bom sestavil komite iz tovarišev obeh narodnosti. V ta komite, ki je štel 5 tovarišev, sem določil od Slovencev poleg sebe še tovariša Srebrniča, od italijanskih tovarišev so bili tov. Gasparini, tov. Visintini, ki je izginil



Posnetek iz let 1906-7 v miramarskem parku pri Trstu. Osebe od leve proti desni: Nace Mihevc, Ivan Regeat in Franc Bartl, tedanji upravnik »Rdečega prapora«

1937. leta v Sovjetski zvezi, in tov. Borzagini. Medtem ko smo imeli poprej nenehno mnogo aretacij, so se po ustanovitvi tega komiteja, katerega sestav je ostal tajen, aretacije ustavile do poletja 1926, ko je Mussolini pripravljaj svoj totalitarni režim in začel komuniste kar vnaprej zapirati.

*

Doba približno 30 let do začetka prve svetovne vojne, je doba, v kateri je bilo treba tudi slovenske delavce organizirati strokovno in politično, z njimi pa organizirati tudi slovenske revne kmete ter vnesti v vrste prvih in drugih idejo znanstvenega socializma. Ta naloga je bila izredno težka, tem bolj, ker so jo morali na Primorskem vršiti delavci sami, med katerimi ni bilo do poslednjih let pred prvo svetovno vojno skoro nobenega tovariša z višjo in tudi ne s srednjo izobrazbo. Ta doba je izredno bogata in želim povedati bralcem teh vrstic, da sem v njih podal in mogel podati le prav malo iz nje. Iz te dobe, o kateri bo treba še zelo mnogo pisati zaradi vprašanj, katera je bilo treba rešiti včasih skupaj z italijanskimi socialisti, včasih celo brez njihove pomoči, včasih skupaj s slovenskim narodnim gibanjem, včasih proti voditeljem tega gibanja. Zdi se mi, da so tovariši, ki o njih v teh vrsticah govorim, svojo nalogo vendarle dokaj dobro izvršili. To je treba posebej poudariti, četudi so pri tem svojem delu šli včasih na desno, a včasih na levo, včasih pa ubrali kar centralno pot. Brez

rešitve te naloge ne bi bili mogli tudi naslednje naloge izvršiti.

Od konca prve svetovne vojne, to je od jeseni 1918 pa do 1943. leta, to je do poloma fašističnega režima — se pravi celih 25 let — se je razvijalo slovensko delavsko socialistično in komunistično gibanje v sklopu z italijanskimi delavci in kmeti v Italiji najprej pod vodstvom socialistične stranke, potem pa pod vodstvom in v sklopu Komunistične partije Italije. Ta doba je še malo raziskana, vendar je za razvoj slovenskega komunističnega gibanja izredno važna, in navzlic vsemu tako tesno povezana z vsem jugoslovanskim komunističnim gibanjem, da slovenski zgodovinarji ne bodo mogli in ne bodo smeli iti mimo nje. Prav tako ne bodo mogli in ne bodo smeli iti mimo tistih tovarišev, ki so v tej tako imenovani italijanski dobi slovenskega socialističnega in komunističnega gibanja delali in v tem delu žrtvovali svoje življenje. V članku sem že omenil nekatera imena, vendar so to le imena najvidnejših. Ne bi pa bilo prav, če bi pozabili na lepo krdelo srednjega in nižjega komunističnega kadra te dobe, ki je napolnil italijanske zapore, ki je padal pod bodali in puškami italijanskih fašistov in pod udarci fašistične justice. O tem bom podal nekaj utrinkov v kaki naslednji številki revije.

¹ Socialnodemokratična ali socialistična stranka je ena in ista stranka.

² Do konca 1926 smo v nekaterih obdobjih tiskali »Delo« po 16 in celo po 20 tisoč izvodov, ob koncu 1926 pa le še 3600 izvodov.

ILEGALNI TISK V DELAVSKEM GIBANJU V LJUBLJANI OKROG OSEMDESETIH LET PREJŠNJEGA STOLETJA

DR. RUDI KYOVSKY

Človeške in državljanske pravice, ki jih je proglasila avstrijska ustava iz l. 1867 po zmagi liberalizma, so veljale za delavski razred v Avstriji le kratko dobo. Delavsko gibanje, ki je zaživel o uveljavitvijo zakona o društvih in zborovanjih ter tiskovnega zakona, se je razvijalo relativno svobodno le v razdobju med leti 1867—1870. Ko je meščanski razred uvidel, da delavskega gibanja ne more speljati v svoje vode niti s pomočjo Schultze-Delitschevih idej o samopomoči, je kaj kmalu začel uporabljati teror proti mlademu delavskemu gibanju. Delavci so z veličastno demonstracijo konec l. 1869 izsilili sprejem zakona o koaliciji, s katerim je bila

uzakonjena pravica združevanja delavcev v sindikate, vlada pa je odgovorila na to z znanim veleizdajniškim procesom, katerega žrtve so postali vodje takratnega avstrijskega delavskega gibanja. Sledila je doba od 1870 do 1889, ki jo Brügel imenuje doba »najhujše borbe«, doba porazov in grozne tragike, v kateri je vladajoči razred uporabil vsa zakonita in nezakonita sredstva, da bi razbil delavsko gibanje. To je bila doba strašnega belega terorja, doba neomejene vlade policije, pregonov in razpustov delavskih društev, ovaduštva in vseh mogočih policijskih mahinacij, ko so policijski organi zavestno gazili vse predpise o nedotakljivosti

delavskih stanovanj, pisemski tajnosti, pravici zborovanj itd. Vladajočemu razredu se je posrečilo, da je razcepil do tedaj enotno delavsko gibanje v pristaše »radikalov« pod vodstvom Andreja Scheuja in pa pristaše »zmernih« pod vodstvom Oberwinderja. Ta spor, ki je postal latenten l. 1874, je trajal vse do nastopa Viktorja Adlerja, ki je organiziral in povezal razbite delavske vrste v enotno organizacijo avstrijske socialne demokracije. Policija je vrnila svoje agente v delavska društva in celo favorizirala skrajne elemente v delavskem gibanju, med katere je pošiljala svoje agente, da bi tako ujela poštene delavce v svoje mreže. Takšna situacija je prisilila delavce, da so v dejanskem izjemnem stanju, ki je veljalo za »subverzivne in destruktivne elemente«, morali seči po ilegalnih sredstvih razredne borbe. Delavska zborovanja so bila tajna. Tako je moral potekati tudi kongres, ki ga je sklical Tauschinsky l. 1874, v največji tajnosti in sicer v Neudörflu na ogrski strani avstro-ogrske meje. Enako kongres v Marschegg l. 1875, v Wiener-Neustadtu l. 1876, Atzgersdorfu l. 1877 in Mürrzuschlagu l. 1880. Tudi sestanki deželnih vodstev so bili tajni. Policija in tiskovna sodišča so plenila delavski tisk. Teror je povzročil, da se je delavsko gibanje vedno bolj radikaliziralo in da so delavci postajali vedno bolj dovzetni za anarhistične ideje, ki jih je širil v Avstriji in drugod Johann Most, bivši nemški poslanec in avstrijski delavski vodja. Njegov zastopnik v Avstriji je postal Peukert, ki se je kasneje izkazal kot policijski zaupnik. Razvila se je borba med pristaši socialne demokracije, ki so bili že pod vplivom Marxovih in Engelsovih idej o organizaciji delavske stranke, metodah in ciljih delavske borbe, na eni in pristaši anarhizma na drugi strani. Ker je nemška buržoazija l. 1868 uveljavila v Nemčiji proti rastočemu delavskemu gibanju znani zakon o »socialistih«, so emigranti izdajali v Švici svoj časopis »Socialdemokrat«. Na eni strani je stal torej »Socialdemokrat«, ki je zastopal ideje socialne demokracije, na drugi strani pa Mostova »Freiheit« in »Rebel«. Avstrijsko delavstvo je v ogromni večini v sporu med »zmernimi« in »radikali« zavzelo stališče za radikale. Kasneje pa je prišlo pod močan vpliv anarhističnih idej. Pri tem pa ni ostalo samo pri besedah. Umor Merstallingerja l. 1881 in policijskega agenta Hlubeka, zlasti pa Blöcha, ter proces proti Kammererju so bil dobrodošel povod, da je vladajoči razred udaril z vso silo po delavskem gibanju in ga skušal dokončno uničiti. Izjemno stanje,

proglášeno l. 1884 na Dunaju, Korneuburgu in Wiener-Neustadtu, zakon o vagabundih, dinamitni zakon in zakon proti anarhistom iz l. 1886 so spomeniki o dobi krvavega terorja proti avstrijskemu delavskemu gibanju, ki je trajal vse do l. 1889.

Eno izmed borbenih sredstev, ki jih je uporabljal delavski razred v svoji obrambi, je bilo med drugim tudi širjenje ilegalnega tiska. Zlasti je bil važen kongres v Mürrzuschlagu l. 1880, na katerem je na predlog vodje graškega delavstva, Kappaufa, bil sprejet sklep, da je treba posvetiti posebno pozornost širjenju ilegalnega tiska.

Dogodki v avstrijskem delavskem gibanju so živo odmevali tudi pri nas. Matica delavskega gibanja je tu postalo l. 1896 ustanovljeno »Delavsko izobraževalno društvo« v Ljubljani. Kakor vsa druga društva tako je tudi to postalo predmet policijskega nadzora in, ko se je pokazalo, da društvo brani delavske razredne interese, seveda tudi predmet policijskega pregona in raznih policijskih mahinacij. Tako je moralo tudi delavsko gibanje v Ljubljani uporabljati pri svojem delu poleg legalnih oblik dela ilegalne oblike, tajne sestanke in med drugim tudi širjenje ilegalnega tiska. Policijsko poročilo mestnega magistrata v Ljubljani iz l. 1873 omenja², da so se že tega leta pojavili v Ljubljani letaki z naslovom »Demonstranten-Auszug«, ki so bil nalepljeni na samem magistratu in na obeh vogalih takratne Špitalske ulice v smeri proti Glavnemu trgu in sicer eden na rdečem, drugi pa na modrem papirju. Policijsko poročilo pravi, da vse kaže, »da so tukajšnji delavci v stiku z drugimi večjimi mesti in da so plakati prišli verjetno od drugod. Med delavci je večina dobrih, le vodja Kunc je tisti, ki s svojimi zvezami z delavskimi agitatorji v drugih



Ljudski dom — kjer je bilo leta 1870 mestno strelišče; 20. februarja 1870 se je v njem vršil ustanovni občni zbor »Delavskega izobraževalnega društva«

krajih po naročilu demokratskih delavskih časopisov uvaža in širi delavsko gibanje in njegove tendence». Poročilo še dostavlja, da mu množice slepo slede. Za ta letak se je zanimalo celo notranje ministrstvo na Dunaju, vendar so vse poizvedbe za razširjevalci letakov bile brezuspešne. Policijsko poročilo iz l. 1875 omenja letake, ki so se našli na voglu Mahrove hiše z naslovom »Prokleti nemčurji in goljufiva vlada, ura maščevanja kmalu pride«. Policijske poizvedbe so ugotovile, da so bili letaki napravljeni iz papirja vevške papirnice, verjetno pa niso bili v zvezi z delavskim gibanjem, temveč z volitvami v Trgovsko in obrtno zbornico³.

Tudi potem, ko je Kunc zapustil Ljubljansko delavsko društvo in celo vskočil v nasprotni tabor, se delavsko gibanje, ki je že pognalo globoke korenine, ni ustavilo. Narobe! V delavskem gibanju so se začeli uveljavljati vedno odločnejši in radikalnejši voditelji. Ljubljansko delavsko izobraževalno društvo je daleč prekoračilo svoje torišče, določeno s statutom, in v resnici postalo matica razrednega delavskega gibanja, ki je po svojih vodilnih članih bilo povezano z vsemi centri takratnega delavskega gibanja v Avstro-Ogrski. Zato so vsi dogodki v avstrijskem delavskem gibanju, zlasti po razcepu med »zmerne« in »radikale«, vplivali tudi v Ljubljani. Delavsko izobraževalno društvo je bilo naročeno na vse tedanje legalne delavske časopise; ko pa je zaradi nastajajočega terorja postalo ilegalno delo nujno, se društvo tudi tega ni ustrašilo. Poslovni prostori društva v Florijanski ulici št. 14 so postali središče, v katerem so njegovi člani dobivali avstrijski legalni tisk, poleg tega pa tudi, kar je preiskava l. 1884 zoper Železnikarja in tovariše pokazala, ilegalnega. Šturmova gostilna »Metliško vino« v Selenburgovi ulici je veljala za zarotniško gnezdo, v katerem so se po mnenju ljubljanske policije »notorischer Weise geheime Conventikeln abgehalten wurden«. Delavsko društvo je nekaj časa kolebalo med »zmernimi« in »radikali«, končno pa z ogromno večino pod vodstvom Železnikarja, Tume, Šturma, Kriegla, Dhüja in drugih prešlo popolnoma v radikalne vode. Društvo je odobrilo stališče Andreja Scheuja. To dokazuje poleg društvenih zapisnikov tudi dopis iz Ljubljane, objavljen l. 1882 v št. 78 časopisa »Zukunft«⁴, ki ga je urejeval tedaj Jožef Hybesch. Dopis se glasi: »Ljubljana. 15. X. je tukajšnje Delavsko izobraževalno društvo slavilo 14-letnico svojega obstoja. Predsednik društva je najprej pozdravil

skupščino v nemškem jeziku, nato je imel slavnostni govor v slovenskem jeziku tov. Šturm. Obrazložil je naloge društva ter zgodovino njegovega 14-letnega delovanja. Oba govornika sta na poslušalce napravila dober vtis in so jih poslušalci nagradili z burnim odobravanjem. Društvo je prejelo v pristrnem slogu napisane dopise z Dunaja, iz Gradca, Innsbrucka, Maribora, Celovca, Kornenburga, Merana in drugih krajev, ki so bili članom prečitani. Okoli polnoči je prispel pozdravni telegram iz Sarajeva, ki je bil deležen prav posebnega pozdrava. Ples je trajal do jutra in je ta proslava potekala dostojanstveno.

V zadnjem času je bilo več prostih shodov, ki so bili dobro obiskani. Na njih so govorniki obrazložili položaj delavcev, namen in korist društva ter se temeljito razgovarjali in razpravljali o skrajšanju delavnika. Zaradi čuvanja načela bratstva in enotnosti narodov so bile vse razprave v obeh deželnih jezikih. Tako je dokazano, da moramo nositi vsi enaka bremena in trpeti enake muke ter se moramo boriti do končne zmage le z združenimi močmi. Zatorej, tovariši, bodimo edini! V zadnjem času je v naših vrstah nastala zmeda, ki so jo zakrivali deloma dunajski časopisi, deloma »wahrheitlerji« — resnicoljubi (pristaši »zmernih« v Gradcu).

Kar se tiče dunajskih časopisov, smo zasledovali ta tisk in prišli do lastne sodbe, pač pa nas je presenetilo, da je pet graških »resnicoljubov« s člankom »Mrtvi in živi« vzbudilo toliko zanimanja. Sedaj smo o vsem dovolj poučeni in nadaljujemo nemoteno z delom. Če so vam takšna poročila všeč, bom večkrat pisal. Poročila o položaju delavcev in delavskem gibanju nam pridejo vedno prav.« V resnici se je ljubljanski dopisnik javil ponovno v istem časopisu in sicer v št. 81 od 22. febr. 1883 in v št. 85 od 26. aprila 1883. Železnikarjevi pristaši so iz društvenih prostorov v Florijanski ulici odstranili glasilo »zmernih«, »Wahrheit«⁵ in »Volksfreund«, ter izključili iz društva pristaša »zmernih« Zadnika in Grablovica. Ljubljansko delavsko izobraževalno društvo pa ni bilo povezano samo z naštetimi centri, ampak tudi še z drugimi kot n. pr. z Brnom. Iz seznamov ilegalne literature⁶, ki so priloženi kazenskemu spisu zoper Železnikarja in tovariše, vidimo, da je policija 23. febr. 1880 dobila časopis »Arbeiter Wochen Chronik« št. 8 od 22. febr. 1880, ki je bil poslan na društvo v Ljubljani iz Budimpešte. Prav tako je dobila policija časopis »Ungarische Wochenpost« od 14. julija 1880 in 23. avg. 1880 ter letak »Unsere freudige Stimmung«,

8. sept. 1880 časopis »Der Wanderer« št. 1, 24. sept. 1881 pa časopis »Der Botschafter« št. 2. Vsi ti časopisi in tiskovine so bili ilegalni, ker so bili od takratnih pristojnih avstrijskih oblasti zaplenjeni in je bilo njihovo širjenje kaznivo z večletno ječo. L. 1881 je dobilo deželno predsedstvo v Ljubljani na zaupen način v roke prepovedani časopis »Der Osten — Sozialekonomisches Wochenblatt« iz Budimpešte. Žena železniškega uradnika Rudolfove železnice, Leopoldina Serini, je bila osumljena širjenja ilegalnih letakov.

Tudi v Ljubljani so se čutili sklepi delavskega kongresa v Müzzuschlagu, zlasti pa je bila pojačana agitacija z ilegalnim tiskom. Tedaj se je velik del avstrijskega ilegalnega tiska preselil v Budimpešto. Ljubljanski delavci so morali imeti zelo dobre stike tudi z Budimpešto, od koder je prihajal številten ilegalen tisk. Tako je leta 1882 prišel v Ljubljano prepovedani časopis »Volkszeitung — Sozialekonomisches Wochenblatt« št. 9 od 26. febr. 1882 ter isti časopis št. 11 od 12. marca 1882 ter št. 13 od 26. marca 1882, naslovljen na Ljubljansko izobraževalno društvo. Na isto društvo je prispel tudi časopis »Hungaria« št. 1 od 9. apr. 1882, št. 2 od 16. apr. 1882, št. 3 od 24. apr. 1882. Tako je prišel tudi časopis »Telegraf« št. 1 od 30. apr., št. 2 od 7. maja, št. 5 od 28. maja, št. 9 od 25. junija in št. 12 od 16. julija 1882. Vse številke razen št. 2 so bile naslovljene na Delavsko izobraževalno društvo, drugi izvod št. 9 pa je bil naslovljen na Tomaža Antoniča v Tržiču. Istega leta je prispel na društvo ilegalni časopis »Telephon — Blatt für das gesammte Volk« št. 1 od 12. nov. 1882 ter št. 13 od 1. apr., št. 15 od 15. apr., št. 22 od 10. junija, št. 25 od 24. junija in št. 37 od 16. sept. 1883. Vsi ti časopisi so vsebovali članke z »veleizdajniško vsebino«, kaznivo z visokimi kaznimi takratnega kazenskega zakonika. Poleg tega je 14. jan. 1882 prispel na naslov Viktorja Hönigmana v Ljubljani prepovedani časopis »Der Socialist« št. 1, ki je izhajal v Budimpešti. Dva dni nato je pa na naslov društva prišel časopis »Die Volkszeitung« št. 3 od 30. jan. 1882 ter isti časopis št. 5 od 15. maja 1882. Na naslov Tomaža Antoniča pa »Telegraf« št. 3 ter isti časopis št. 11 od 20. junija 1882. Isti časopis št. 18 je prišel 28. avg. 1882 na naslov društva. Na delavsko društvo je 15. maja prišla še št. 19 časopisa »Telephon«. Karl Kainz je prijavil mestni policiji v Ljubljani, da mu je 13. marca 1884 neznanec v drevoredu Zvezdi potisnil v roke izvod časopisa »Radikal« št. 11, ki je izhajal v Budimpešti. Na

podlagi njegove izpovedi je ljubljanska policija aretirala angleškega državljana Johna Birnberga, doma iz britske Indije, ki se je tega dne nastanil v Ljubljani v gostilni pri »kraljevskem tigru«. Ob priliki hišne preiskave pri Tumi je policija pri njem našla med drugim tudi tri številke časopisa »Radikal«.

Preiskava proti Železnikarju in tovarišem je pokazala, da sta Tuma in Železnikar kot obrtnika preko svojih poslovnih zvez verjetno vtihotapljala ilegalni tisk v blagu, ki sta ga naročala iz inozemstva. Izvleček poštних pošilk, sestavljen od ljubljanske poštne direkcije l. 1882, dokazuje, da je Železnikar prejemal tega leta pošiljke z Dunaja, iz Willersdorfa, Brna, Reichenberga, medtem ko je Tuma dobival celo vrsto pošilk iz Budimpešte⁶. Policijsko poročilo iz Budimpešte ugotavlja na podlagi originalnih poštних receptisov, da je bil verjetno odpošiljalec ilegalnega tiska, ki je prihajal v Ljubljano iz Budimpešte, mizarski pomočnik Johann Zlocha, ki je odpošiljal tedaj ves ilegalni tisk, in je pisava na receptisih, poslanih od ljubljanskega preiskovalnega sodnika identična z njegovo.

Vse bolj radikalno stališče avstrijskega delavskega gibanja, ki je prišlo končno pod vpliv anarhistov, je vplivalo tudi na delavsko gibanje v Ljubljani. Pred svojo nastanitvijo v Ljubljani je Tuma živel na Dunaju, kjer se je moral aktivno udeleževati v tamošnjem delavskem gibanju. Že 27. marca 1883 sporoča dunajska policija ljubljanski, da je na podlagi zaplenjenih zapisikov dunajskih delavcev ugotovljeno, da pripada Ferdinand Tuma socialno-revolucionarni stranki in da širi njen ilegalni tisk. Ob priliki pri njem izvršene hišne preiskave so med drugim našli tudi dopisnico od 28. maja 1883, iz katere je razvidno, da je bil Tuma v zvezi z znanim graškim radikalnim delavskim voditeljem J. Waitzom, od katerega je prejemal ilegalno literaturo. Iz policijskega poročila je tudi razvidno, da je imel Tuma letak »Der Kampf der Wahrheit mit Lüge und Unverstand«, tiskan na Češkem l. 1883.⁷ Dunajska policija tudi poroča, da je izvršila preiskavo v tamošnjem delavskem izobraževalnem društvu in med drugim našla 166 izvodov Mostovega časopisa »Freiheit«. Ob tej priložnosti so dobili dokaz, da je bil Tuma povezan s tamošnjim delavskim gibanjem, ker so pri preiskavi našli kuverto, v kateri je bilo 24 izvodov časopisa »Freiheit«, naslovljeno na: »Ferdinand Tuma, Laibach, vis-a-vis dem Casino, womöglich persönlich«. Ob aretaciji je Franz Bider-

mann na Dunaju izpovedal, da je med Tumovim bivanjem na Dunaju prejemal od njega ilegalne letake, časopis »Freiheit« in med drugim tudi ilegalni letak »Manifest der sozialrevolutionären Arbeiter-Partei Oesterreichs an das arbeitende Volk!«

Časopis »Freiheit« je bil, kakor je to preiskava zoper Železnikarja in tovariše dokazala, pri nas močno razširjen v delavskih krogih. V Ljubljano je moral ta časopis prihajati že relativno zgodaj. Sodnik Eckel je iz Železnikarjevih zapiskov, ki jih je policija zaplenila ob priliki hišne preiskave, ugotovil, da je Železnikar moral prejemati redno ta časopis. Zapiski, ki jih je policija pri njem našla, so izvlečki iz cele vrste posameznih številčk časopisa »Freiheit«. Tudi Šturm je dobival časopis »Freiheit«. Poštni urad v Ljubljani javlja 15. sept. 1884, da so v pošt-nem predalu našli št. 20 tega časopisa od 19. jan. 1883.⁸ Iz policijskega poročila ljubljanskega magistrata izhaja, da je takratni detektiv Ivan Robida februarja l. 1881 našel št. 50 tega časopisa iz l. 1881.⁹ Tedaj je šel domov s svojim sinom ter je v Florijanski ulici pred najdenišnico, v kateri je stanoval znani delavski vodja Karl Hubmayer (brat znanega Miroslava, uporniškega vojvode v narodnoosvobodilnih bojih med bosensko-hercegovskim uporom), našel izvod časopisa, ki ga je ta izgubil ali nalašč odvrigel. Karl Hubmayer se je po svoji odselitvi iz Ljubljane nastanil v Linzu, kjer je postal predsednik društva čevljarjev, član delavskega društva in celo namestnik predsednika. Med svojim bivanjem v Ljubljani je bil nekaj časa predsednik delavskega društva. Bil je eden izmed udeležencev velikega procesa proti Kappaufu in tovarišem v Gradcu. Obtožen je bil, da je širil časopis »Freiheit«. Kljub temu, da je bil kaznovan storilec, pri katerem se je našel časopis, z ječo 5 let ali še več, poroča policija iz Gradca, da sta časopis »Freiheit« in že omenjeni manifest socialnorevolucionarne stranke tako razširjena, da se dobita povsod. V Ljubljano je prispela velika pošiljka časopisa »Freiheit«. Oktobra 1883 je s tovornim listom prispel iz Benetk na naslov Marije Breskvar, Vegova ul. 9, zaboj, ki je bil deklariran kot suho grozdje. Pošiljalec grozdja naj bi bil Emilio Davitti, Benetke, San Stefano, cale botteghe. Carinski uradnik Jožef Živny je pa na dnu zaboja ob carinskem pregledu našel skritih 300–400 izvodov časopisa »Freiheit« in 500 slovenskih letakov »Na naše brate«. Kar se tiče časopisa »Freiheit« je šlo za številke 16, 24 do 32 letnika 1883¹⁰. Preiskava je pokazala, da je bilo odpošiljav-

čevo ime izmišljeno, ker je z vso verjetnostjo poslal letake iz Benetk Ljubljancan Miha Keber, rojen v Bizoviku, čigar oče je živel v Štepanji vasi. Miha Keber se je pred svojim odhodom v Benetke zelo aktivno udeleževal delavskega gibanja v Ljubljani. Že leta 1882 je postal ljubljanski policiji sumljiv. Tedaj se je od Ljubljane poslavljaj delavec Koman. Ob slovesu naj bi bila on in delavec Cerer imela revolucionarna govora o pariški komuni in revoluciji in naj bi se bili tedaj tudi širili letaki. Kljub zaslišanju januarja 1882 ni Keber ničesar priznal, pač pa je Cerer že takrat priznal, da je v svojem govoru rekel, da »poka na vseh koncih Evrope« in ob tej priložnosti priznal, da je prejel 3 ali 4-krat po pošti letake, tiskane na finem papirju, verjetno iz Londona, poslane pa iz Avstrije, kar je sklepal po poštni znamki in žigu. Preiskava je nadalje dognala, da je bil duša ilegalnega dela v Ljubljani Miha Keber. Ta je najprej služil kot četovodja pri 19. lovskem polku; bil je izučen krznarski pomočnik, ki je bil večkrat v inozemstvu, od koder se je vrnil k svojemu očetu Jakobu, tesarju, Štepanja vas 35. Za časa svojega bivanja v Ljubljani je skušal organizirati službo za širjenje ilegalnih letakov in je skupaj s Hönigmanom pripravil slovenski prevod letaka »Die Zeiten sind schlecht«. Letak naj bi se natisnil v Švici. Keber se je izselil v Benetke. Iz pisma, naslovljenega očetu, ki ga je prestregla policija, je razvidno, da je nameraval oditi v Pariz, da pa je bil novembra 1881 še v Benetkah. Iz Zavertnikovih spominov pa je razvidno, da se je kasneje odselil v Chicago in da je živel po zadnjih vesteh na farmi v Illinois.¹¹ Nedvomno je, da je bil Keber odpošiljalec zaboja, ki ga je prejela Marija Breskvar, kar izhaja tudi iz pozdravne brzojavke, ki jo je ob društveni proslavi l. 1883 poslal na naslov delavskega društva, slavnostni komite, Čitalnica v Ljubljani, iz Benetk. Brzojavko je poslal 21. okt. 1883 in se glasi: »Hand in Hand über Meer und Land Gruss von euerem Freund Leber« (t. j. Keber).

Letak »Na naše brate« predstavlja prvi slovensko pisani letak v našem delavskem gibanju (str. 11).

Preiskava je pokazala, da je letak nedvomno delo takratnih vodij ljubljanskega Delavskega društva. Nekateri stavki v letaku so čisto Železnikarjevi, tako da lahko z veliko verjetnostjo iz stila in uporabljenih fraz sklepamo, da je Železnikar avtor letaka. Obenem pa letak dokazuje, da so sestavljavci tega letaka uporabljali podobne le-

Na nase brate!

Pervaske buce v Ljubljani in sploh vsi cernorumeni lumpje derzavnega sedla, napravili so za dan 11 Julia en oslovski ropot v imenu kranjskega ljudstva (!) menda od samega veselja: Ker Habsburgska gajzla ze 600 let neusmiljeno udriha po kozi ubozega kranjca. Ceravno ta rec enmu pametnemu cloveku sama nasebi nemore dopasti, kako se zamarejo taki lenuhi (v z latih in srebrnih zavrtnikih in pisanih opicam enakih oblacilih, katerih glavni program je piti in jesti na racun delavca in kmeta,) po cestah okli voziti, mora vendar vsakdo stermeti uad neskoncno prederznostjo iz katero vse okoli tuli od velikanske dobrote teh privilegiranih Tolovajev.

Pac mora sveta jeza vsakemu posteno-mislecemu cloveku napolniti serce, ako pogleda na eni strani lesketanje in brezstevilno bagastvo, na drugi zopet nepopisljivo revscino; tukaj zlata in srebra na kupih, ali pa v nizki hisci zdihovanje pridnega delavca kateri, pri vsm tem da se muc od jutra do noci, ne ve kako bo jutri sebe in svojo družino preziel.

Mi ne simpatiziramo za nobenga kralja niti cesarja ker le-ti niso bili ljudstvu se nikolj v prid temvec zmeraj le v škodo zatoraj tudi ni danes nasa naloga da bi popisali ravno hudobije rodovine Habsburške ker je ena vrana drugi podobna in ker vsak sam lahko ve, kdor je le enkrat imel zgodovino v roki, da predniki Cesarjev, Kraljev, Knezov, grofov in druge dandanasnje lulke, niso bili nic drugega kakor ljuti Tolovaji in Roparji kateri so ropali eden druzemu in si z casoma na ta nacin prilastili vedno vecji kose zemlje, cele dezele, ali pa se celo vec dezela, in si potem prilastili takorekoc sami ime Kralja in cesarja i. t. d. ne pa od Boga kakor nas zdaj takoimenovani bozji namestniki ucijo in naprejklepetajo. Seveda z daj, ker se ze ta rec vec stolet tako vlece in kjer je slepo vpeljana ze ljudstvo-misli da mora tako biti in da drugaci biti ne more.

Uzrok danasnje revscine pa niso samo kralji in cesarji temvec imamo med naso psenico se drugo lulko katero si hocmo nekoliko bolj natanko pregledati, in katero je potreba iz koreninam vred populiti ce hocmo ziveti kakor ljudje. Pogledimo, kje je toraj uzrok danasnje socialne revscine.

To so v prvi versti zgoraj omenjeni *kralji* in *cesarji* katerim moramo mi na leto iz nasim davkim milijone placati, kateri imajo toliko gradov (narejeni skoz naso pridnost,) da bi v njih vsi nasi starcki in invalidi lahko stanovali. Kaj ti koristijo revez, kateri ne ves kaj, ali ce bos kaj jutri jedel, ti kronani lenuhi za tako strasansko placo?

Odgovor je kratek: oni sitijo njihovo vladarsko osabnost stem, da posljejo na tisuce in tisuce nasih najlepsh sinov v brezsercno klanje ali takoimenovano vojsko; v mirnem casu iscejo pravice ljudstva vedno za izmanjsvati, in delajo ljudstvu skodljive postave; iz eno besedo oni so sovrazniki vsakorsnega napredka.

Ministri kateri niso nikoli trudni se novih davkov za izmisliti, in novih verig ljudstvu za kovati oni in njihovi goljufje vajeni diplomatični perstan katerega vertenje ljudstvu nikdar pokoja ne da, ni drugega kakor lulka.

Generali kateri so nevtrujeni v vojaske cunje vpresanih sinov - ljudstva drezirati in jih potem kakor slepe morilne masine proti ljudstvu posljejo ako se upa svoje pravice iz silo za tirjati. Proc z njimi! to je lulka.

Pitani Farji katerih zabuhli obrazi in velikanski vampje spricalo dajejo, da je njih edini Bog njih trebub, in kateri si nakladajo tisoce na kupe, in necjo ne lacne nasitit ne zejne napojit, niti bolnike obiskvat ali zastonj merlice pokopavat; iz eno besedo njim mora clovek placvati od rojstva do groba, oni ne delajo drugega kakor to, da nas za nase terpenje iz drugim svetom tolazijo in nas za ta svet nesramno goljufajo. Tistim pa, kateri danasno krivico med ljudstvom razglasujejo, pravijo da so antekristi! Kaj je to drugega, kakor lulka?

Mi stejemo k lulki tudi *posestniki rudarskih* jam katerim se skoda zdi, napraviti v jamah protrebnihs zarvaralis skoz kar mnogokrat na stotero rudarjev zasuje, in njih družine potem lakoti izroce, ravno tako vsi *posestniki faberk*, kateri nas, potem ko so nam izsesali zadnje moci, na cesto verzejo, in nasim hcerom tako majhno placo dajejo, da so mnogokrat prisiljene, svojo cast prodati ako necjo prostovoljno lakote umreti, sami pa si nakladajo milijone na kupe. Ali ni to prekletstva-vredna lulka?

Grajsinski posestniki kateri hlapce terpincijo in Najemnike do kože odirajo in delajo z njimi kakor njih predniki pred stoletjim iz suznjim.

Zitni kupovalci kateri rajsi pustijo zito segniti kakor da bi ga dali pod ceno med lacno ljudstvo, in kateri iz slabe letne dvoveciji dobicek prigoljufati znajo. To vse je lulka!

Bankerji spekulantje berz kateri ze na prihodnost nase delo na papir stavijo in iz tem brezvestno kupcijo gonijo, tako dolgo da od casa do casa tako imenovani "Krah", tej lumpari za nekoliko casa konec stori pod katerim pa v prvi versti le mi terpimo, ali ni to lulka in plevel?

Pisaci casopisov, kateri pocetje vsih zgoraj omenjenih banditov kot slavni red hvalijo, *Spiceinisti* kateri nas vedno opazujejo in zatozujejo, *brici* kateri nas lovejo *sodniki* kateri nas v jeco verzejo kakorhitro si upamo le besedo cez danasno krivico spregovoriti.

Advokatje kateri le nemir med ljudstvom ljubijo in zahtevajo za en cetert ure njihovega ceckanja vec kakor si en delavec cel teden zasluži. Vse to je plevel katerega je treba iz koreninami izpuliti in dokler ne bo pobran ta plevel iz psenice, toliko casa ne bo niti miru, niti dobrega na svetu.

Marsikdo kdor bo to bral se bo po farizejsko na persa tolkel in bo rekel: hvala Bogu meni se ne gre tako slabo jest imam se delo in zasluzek meni se ni potreba za take reci brigati.

To pa revez ne pomisli, da se mu zna ze jutri pripetiti da ga bo gospodar ali fabrikant na cesto pahnul ker mu potem nic drugega ne kaze kakor: znabiti palico vzeti in iti iz tribuham za kruham.

Pac en tak delavec, kateri je iz danasnjo odertijo zadovoljen nima mozgan, in je vreden da bi bil se bolj zatiran — na kar sme tudi vsakdo upati.

Bratje! cas vesolniga socialnega punta se bliza kjer si bodeta stale pravica in krivica nasproti in pravica bode zmagala, naj se brici in oderuhi postavljajo na glavo, naj ljudi kateri se za pravico potegujejo zapirajo kakor hcejoje nic jim ne pomaga iz ene glave jih vstane deset pa upati smejo da tudi nim placilo ne odide. Ljubimo se med seboj bodi si nemec ali slovenec, revezi smo vsi enako zatirani; bodimo toraj pripravljeni da bomo prijeli za orožje bodi si kakorsno hce kajti boljshi je za pravico umreti kakor lakoti poginiti.

Po celim svetu se ze cuti nejevolja med delavci ze se zabliiska zdaj tu, zdaj tam, znamnje, da se bliza huda ura; iz strahom cakajo nasi oderuhi kdaj bode trescilo v njih mogoce palace; po vsih krajih se pripravljajo delavci za boj, za dan vesolnega socialnega punta, kateri se bliza, in je strah bogatinom in tolazba revezim, on bode tudi resitva lakote in terpenja.

Nasa naloga je toraj, da se tudi mi kranjski delavci pripravimo da ne bodemo zadu ostali od nasih bratov drugih dezela, in da nas ne bo tisti dan nepraviljene nasel, da bademo tudi mi pokazali da ne znamo samo orožja kovati, temvec da ga znamo ravno tako dobro proti nasim sovrazniki rabiti. Nasih oderuhov parola je kakor hitro si upamo tirjati kruha, "Bajonete in Kanone", Nasa parola pa je "dinamit in petroleum", in sicer tako dolgo, dokler ne izgine zadni frak in bric iz tega sveta.

Toraj organizirajte se kjer kolj se morete ce ne ocitno, pa skervje, ljubimo in izedinimo se, da bomo iz zedinjeno mocjo vdarili in o pravem casu pozgali in pobili nase pijavke.

Zivi socialni punt! Zivi socialna republika.

Exekutivni odbor.

take iz takratnega anarhističnega gibanja. Vsa zaloga letaka je prišla v roke policiji, tako da ni prišel med ljudstvo.

Za takratno vohunsko mrežo ljubljanske policije sta značilni dve anonimni prijavi. Prva navaja, da so v delavnici pri »Graschem čevlju« (Gratzer Schuh) skriti letaki.¹² Ko je policija izvršila preiskavo, je ugotovila, da gre za delavnico čevljarja Jožefa Strohmayerja v Šelenburgovi ulici št. 3. Pri njem je nekoč delal Hönigmann ter je preiskava ugotovila, da je bilo v delavnici v izvodu šaljivega časopisa »Kikiriki« skritih 18 izvodov časopisa »Freiheit«. Druga anonimna ovadba je dolžila čevljarja Franca Ušenico iz Gosposke ul. 10, da ima skrite letake, vendar je preiskava ostala brez uspeha.¹³

Upoštevati je, da so bili takratni ljubljanski delavski vodje dobro povezani z vsemi centri delavskega gibanja v Avstriji in z inozemstvom, kar je pokazala med drugim tudi hišna preiskava, izvršena pri Železnikarjevem prijatelju Kopaču (Copagg) v Gorici. Iz zaplenjene korespondence je razvidno, da je Kopač, ki je prej delal v knjigarni Giontini v Ljubljani, se pa kasneje naselil v Gorici, vzdrževal zvezo med Francijo in Železnikarjem. Ni slučaj, da je prišel v Ljubljano 1882 znani delavski voditelj radikalne smeri Jakob Waitz, ki je imel stike s Tumo in kateremu je, kot je preiskava nedvomno ugotovila, pošiljal ilegalno literaturo. Jakob Waitz, ki je bil na seznamu najnevarnejših delavskih voditeljev, je prišel novembra 1882 v Ljubljano in imel illegalen sestanek z vodji ljubljanskega delavskega gibanja v Šiški v gostilni »Pri slepem Janezu«. Preiskava je tudi dognala, da je pošiljalka ilegalnih letakov, ki je prispela iz Benetk na naslov Marije Breskvar, bila dejansko namenjena Tumi in tovarišem, kar je razvidno iz tega, da se je Tuma še pred prihodom zaboja informiral pri Breskvarjevih, če je zaboj prispel. L. 1883 je stal Franc Železnikar že drugič pred sodiščem (prvič zaradi protinemških demonstracij). Tokrat je bil 39-letni Železnikar obtožen, da je v Ljubljani širil letak: »Manifest der sozialrevolutionären Arbeiterpartei Oesterreichs an das arbeitende Volk«. Letak je bil prepovedan z razglasom v uradnem listu od 19. sept. 1882. Deželni predsednik Kranjske Winkler, župan mesta Ljubljane Peter Grasselli, šef ljubljanske policije, magistratni svetnik Perona, inspektor Verderber in vladni svetnik von Fladung so v pismu prejeli ta letak. Verderber in Peter Grasselli sta obdolžila Železnikarja, da je on odpo-

šiljavec teh letakov. V zaupnem pismu je župan Grasselli obrazložil, zakaj sumi prav Železnikarja. V njem pravi: »Kar se tiče njegovega (Železnikarjevega) zadržanja, se je na delavskih društvenih in drugih ljudskih zborovanjih ugotovilo, da je pristaš socialističnih idej, kar se da obrazložiti na ta način, da je imenovani živel več let in to ravno za časa gospostva komune, v Parizu kot delavec.«¹⁴ Takratna dunajska izvedenca za pisavo Elias Soltokovič in Eduard Skalicky sta na podlagi primerjave Železnikarjevega rokopisa s kuvertami pisem, ki so jih neznani odpošiljatelji oddali, ugotovila, da je Železnikar nedvomno pisec na kuverti, v kateri je bil poslan ilegalen letak na Verderberjev naslov. Kljub temu se je Železnikarju, ki je takrat kakor tudi kasneje dosledno tajil pred policijo in sodiščem in zanikal tudi dejstva, ki so mu bila dokazana, posrečilo, da je bil s sodbo od 25. apr. 1883 oproščen obtožbe. Ker gre za tipičen letak takratnega revolucionarnega delavskega gibanja, podajam letak v celoti.

Delavci, bratje!

Bolest in ogorčenje prevzemata človeka zaradi obupnega položaja, v katerem je sedaj delovno ljudstvo. Človek krčevito stiska pest, ko vidi, kako vladajoči razred, ki kakor hijena grebe po drobju nesrečnih množic, z živalsko slastjo uničuje njihovega duha in telo ter odgovarja na krike bolečin s surovim nasiljem. Beda in pomankanje razsajata med delovnim ljudstvom, medtem ko se utapljaajo tirani in krvoseji v zločinskem izobilju ter odgovarjajo na pritožbe in vzdih ljudstva s krogli, bajoneti in ječo. Redki posamezniki kopičijo zaklad na zaklad, medtem ko ljudske množice, ki ustvarjajo te zaklade s svojim delom, hirajo od lakote nekje hitreje, drugod počasneje. Zaman se bori ljudstvo za izboljšanje tega groznega položaja ter se oprijemlje kot utopljenec vsake slame, ki jo vrže vladajoči razred objestno v ocean socialnega življenja. Zaman! Ljudstvo se lahko ponovno in ponovno prepriča, da je ogoljufano. Vladajoči razred tepta v prah njegove najnarravnejše zahteve, preganja in meče v ječo kot zver vsakogar, kdor se drzne ljudstvo braniti. Na kratko povedano. Mi delavci smo brezpravni in nezaščiteni sužnji. Izročeni smo najpodlejši samovolji privilegiranih roparjev in morilcev. To je položaj, v katerem živi proletariat vseh dežela in držav, zlasti pa v Avstriji!

Človeški duh napreduje z vsakim dnem in odkriva vedno nove in nove stvari na vseh področjih znanosti, narave in tehnike. Teh stvari pa ne uživa skupnost, temveč so privilegij majhnega števila ljudi v službi kapitala. Ti jih uporabljajo za tlačenje in izrabljanje širokih delovnih množic. Zasebno-kapitalistični način proizvodnje, se pravi, zasebna lastnina je omogočila, da si majhno število ljudi prilagaja plodove ogromnega števila ljudi. Delovnemu ljudstvu preostane ravno toliko, kolikor je potrebno za njegovo bedno vzdrževanje in razmnoževanje, se pravi toliko, da zarodi potrebno število nove

delovne sile. Vsako izboljšanje ali izum novih delovnih sredstev pomeni brezposelnost na tisoče delavcev, kar zopet pomeni, da so v obstoječi družbeni organizaciji izgubili pravico do življenja. Kakšna sramota za naš »božanski svetovni red«, da smo mi delavci prepuščeni največjemu pomanjkanju in bedi prav takrat, ko s svojim skupnim delom polnimo skladišča na svetovnem trgu z blagom. Nacionalni ekonomisti imenujejo ta pojav »čezmerno produkcijo«. Strahotne posledice tega pa čutimo mi delavci že nekaj let nazaj. Delavci! Ali nimamo ravno mi največjo pravico, da uživamo sadove naše marljivosti? Ali ni dala narava vsem ljudem brez razlike enako pravico do življenja? Le gola sebičnost in nesramna predrznost lahko odrekata to, kar pripada vsem ljudem brez razlike in kar mi zahtevamo v imenu človeštva. Najgroznejšemu nasilju in rafinirani zvijači se je posrečilo, da sta spravili velike množice ljudi ob njihovo sveto pravico na materi zemlji, ob plodove njihovega lastnega dela s tem, da so naše prednike oropali in tako ustvarili sistem najbolj sramotne suženosti, v kateri živimo še danes. Uveljavljamo le pravico s tem, da želimo odvzeti to, kar nam je bilo na nepošten način odvzeto. Da, naša najsvetejša dolžnost, ker smo ljudje, je, da ne trpimo dalje sramote, ki nas davi. V vseh obdobjih zgodovine sta bila nasilje in laž edini sredstvi vladajočega razreda. To sta še danes. Vse, kar je njemu v prid in kar je v njegovo korist, proglašajo za »zakon«, za sveto, nedotakljivo. Rop in sistem plenjenja so spremenili v pravico. Kdor govori resnico, je »zločinec«. Kdor se poteguje za pravice delovnega in zaslužnjega ljudstva je tudi »zločinec«. Ni težko prepoznati naših sovražnikov: To so vsi tisti, ki živijo na račun opisanih bednih razmer, na stroške delovnega ljudstva, in tisti, ki skušajo iztisniti lastne koristi na račun skupnosti. Na srečo se delavci začnejo zavedati svojega razrednega položaja. Zavedamo se, da ne bo dal vladajoči razred prostovoljno niti trohice iz svojega mošnjička, zavedamo se, da lahko le z združenimi močmi nasilno zlomimo verige suženjstva, v katerih nas skušajo z nasiljem obdržati. Dokler se bomo dali slepiti z narodnostnim sovraštvom, z netenjem rasnih sporov in pa z verskimi in strankarskimi spori, toliko časa se vladajočemu razredu ni bati. Zato mora delovno ljudstvo odločno zavreči takšne maneuvre, ki mu le škodijo. Dovolj priložnosti je bilo, da se prepričamo iz zgodovine in tudi iz lastnih izkušenj, da so vse obljube vladajočega razreda, da nam bo izboljšal položaj, bedna prevara, ki ji gre le za to, da potolaži nezadovoljneže, da bi potem laže nadaljevali z ropanjem in izkoriščanjem. Več kot deset let smo se borili na zakoniti podlagi za izboljšanje položaja. Vlagali smo resolucije in peticije, dokler se nismo prepričali, da vladajoči razred nima ne volje ne sposobnosti, da bi karkoli spremenjal v obstoječem stanju. Njihov izkoriščevalni položaj je nujno povezan z bedo in pomanjkanjem množic. Koristi zatiralcev in izkoriščevalcev so torej nezdružljive s koristmi izkoriščanih in zatiranih. Sovrašтво do ljudstva raste z izkoriščanjem, ker ljudstvo zahteva tudi zase enake človeške pravice v družbi. Celo toliko hvaljene državljanske pravice ne obstajajo za nas delavce. Razpuščajo naša društva in zborovanja in jih prepovedujejo, plenijo naše časopise, pisma, kradejo poštne pošiljke, vdirajo v naša stanovanja podnevi in ponoči. Jemljejo ob takšni priliki vse, česar se kakšen tepec spomni. Pregarjajo vsakogar, kdor

se upa braniti delavčeve pravice ustno ali pisмено, zasledujejo ga in vržejo v ječo kot navadnega zločinca. Zakoni služijo koristim privilegiranega razreda. Kdor je še dvomil v resničnost teh dejstev, se je lahko prepričal ob barbarski obsodbi, izrečeni 25. V. t. l. proti našemu tovarišu Richterju. Obsojen je bil na 12 let težke ječe pod obtožbo »zločina«, da je nesel stavek za letak, ki je opisoval le resnično stanje, nekemu tiskarju lopovu. Kakšna krvi žejna okrutnost vladajočega razreda govori iz te sodbe! Dvanajst let težke ječe zaradi besed, ki sploh niso bile izgovorjene...! Avstrijska sodišča so pač prekosiла ruska. To dokazuje ljudstvu, da naš vladajoči razred nikdar ne čuti človeško, kadar gre za njegove roparske koristi. Spomnimo se le sramotnega nasilja vlade nad rudarji na Češkem in Moravskem. Sinovi ljudstva so morali z orožjem v roki goniti lastne nesrečne brate v neznošno suženost, ki ima za posledico njihovo počasno umiranje zaradi lakote. Tiste, ki se niso uklonili nasilju, so odgnali v ječo kot zločince. Medtem pa zapravljajo brezdelni in brezumni krvوسي vsako leto milijone za razkošje. Ta dejstva dokazujejo bolj kot tisoč najlepših spisov in govorov, da so vse ustanove od naše države, od vlade, zakonov, oblasti, do vojaštva le zaradi varstva tiranov in izkoriščevalcev, zaradi tlačanja delovnega ljudstva. Kdor še sam verjame ali skuša prepričati delavce, da se njihov položaj lahko izboljša na zakoniti podlagi, je ali norec ali lopov. Mi imamo le dvoje na izbiro: ali da ustvarjamo kot tovarna živina v človeški podobi za druge vsa bogastva in užitke in da pri tem stradamo, zato da bi na zakoniti podlagi živeljarijali dalje, ali pa da ne glede na vse zaslužnevalne zakone izkoreninimo zlo ter z vsemi sredstvi delamo za uničenje vzrokov suženjstva, izrabljanje človeka po človeku. Mi smo se po polni zavesti svete in pravične stvari odločili



»Križanke« — v tem poslopju so se leta 1871 vršila vsa važnejša zborovanja »Delavskega izobraževalnega društva«



Pismo, ki ga je po ugotovitvah izvedencev na Dunaju napisal Železnikar in v njem poslal ilegalen letak

za drugo možnost, ker zaupamo v vzajemno moč delovnega ljudstva. Nočemo več prosjačiti za to, do česar imamo pravico, nočemo prositi za milostne drobtinice, temveč si hočemo priboriti mesto, ki nam pripada. Za bogato pogrnjeno mizo življenja hočemo uživati neokrnjen delež plodov skupnega dela. Vladajoči razred odgovarja na naše upravičene zahteve z neprikritim nasiljem... Naj torej med nami odloča sila. Mi se ne bojimo nobenega sredstva več, ker so vsa sredstva pravična in zakonita, kadar gre za vzpostavitev najsvetejših pravic človeštva, ki so jih toliko časa teptali.

Delavci, bratje! Stojimo pred vročim, težkim bojem. Oko za oko, zob za zob bo geslo v borbi za naše človeške pravice. Kdor noče več nositi sramotnega jarma suženjstva, naj se pripravi. Kdor noče, da bodo njegovi potomci deležni še hujše usode. Vedno jasneje se kažejo znaki bližajočega se ljudskega upora — socialne revolucije, ki bo ljudstvo osvobodila tiranov in krvosov ter uničila korenine suženjstva in bede: zasebno lastnino. Od vzhoda in zahoda, juga in severa odmeva klic: kruh in svoboda! Proletariat vseh dežel se dviga in pripravlja za boj. Tudi mi avstrijski delavci ne bomo zaostajali. Množica hrabrih, na žrtve pripravljenih mož se je združila v čvrsto tajno zvezo, trdno odločena, da začne borbo. Vsi bratje iz vseh krajev storite isto ter se roko v roki z nami udeležite tega uničevalnega boja. Ne želimo si oblasti, temveč uničenje vsake oblasti, smo za enake pravice in dolžnosti. Želimo, da bi postala zemlja z vsemi njenimi zakladi skupno premoženje vseh ljudi, da bi bili plodovi našega dela v resnici naši. Onemogočili bomo, da bi velika večina ljudi morala delati ob velikem pomanjkanju za peščico privilegiranih postopačev, ki jih pri tem teptajo. Zasebno lastnino mora nadomestiti skupna lastnina. Šele tedaj bo ljudstvo svobodno, ker ne bo več obstoj posameznika odvisen od razpoloženja in milosti drugih. Ta boj bo nedvomno zahteval žrtve, vendar bodo te neznatne v primeri s številom žrtev, ki jih daje delovno ljudstvo vsak dan, da, celo vsako uro molohu-kapitalu. Le pomislimo na tisoče, ki morajo v klanico za naše tirane, da bi lahko le-ti strahovali druga ljudstva. Te žrtve bodo tem bolj opravičljive, ker v tej borbi ne gre več za to, da bi hodili po kostanj v žerjavico za vsakovrstne stremuhe, temveč gre za nas, za ljudstvo, zato da si priborimo kruh in svobodo. Bolje, da v borbi umremo, kot da izhramo počasi kot sužnji. Naše geslo je: Dol s tirani, dol z izkoriščanjem, dol z zasebno lastnino! Živela socialna revolucija!

14. septembra 1884, torej že potem, ko je vodstvo ljubljanskega delavstva bilo v zaporu, je Gertruda Krašovic, kuharica pri Mariji Repič v Gledališki ul. št. 3, prinesla na policijo dva izvoda »Manifesta«, ki ga je našla v hišni uti.¹⁵

V Ljubljani se je tudi širil anarhistični letak z naslovom »Ein Mahnruf an das Volk.«¹⁶ Od Tumovega vajenca Potiska je ljubljanska policija izvedela, da skriva baje Tuma v svojem poslovnem lokalu v Šelenburgovi ulici št. 6 ilegalne letake. Ob hišni preiskavi je policija v resnici našla v cevi štedilnika skrite letake, in sicer 73 izvodov omenjenega letaka. Preiskava je dognala, da je Železnikar prinesel te letake Tumi. Ta letak je bil razširjen v Ljubljani pa tudi drugod. Med velikim delavskim procesom na Hrvaškem so isti letak našli na dnu tiče kletke pri Slovencu Francu Sernecu, ki je bil doma iz Slovenske Bistrice. Na procesu je bil skupaj s tovarišem Hižo obsojen na šest let ječe.¹⁷ 40–50 izvodov istega letaka je žandarmerija našla v Ljubljani na jezu pri tovarni v Vevčah 18. dec. 1883. Letake je našel delavec Krištof. Nastalo je veliko razburjenje zaradi »načina« socialistične propagande, češ da delavci iz Ljubljane spuščajo propagandni material po Ljubljani navzdol. Kljub skrbni preiskavi policija ni mogla odkriti krivcev.¹⁸ Pojasnilo za ta dogodek imamo verjetno v spominih nekdanjega delavskega voditelja Jožeta Zavertnika, kasnejšega voditelja naših izseljencev v ZDA (Chicago). V omenjenih spominih opisuje, kako sta se nekdanja ljubljanska delavska voditelja Edvard Kriegel in pa Miha Keber nastanila v Ameriki. Nadalje opisuje, kako je Miha Keber oskrbel tisk letaka v Benetkah in kako je letake čez mejo prinesel konduktar spalnega voza ter kako je policija in sicer komisar Robida ter detektiv Toplikar, izvršila preiskavo pri Zavertniku in kako je njegov polbrat Matej Pečnik vrgel letake v Ljubljano. Ti letaki so tako prispeli do Vevč. Zelo je verjetno, da gre prav za letak iz l. 1883 in da se je Zavertnik zmotil, ko opisuje dogodek, ki bi se naj zgodil šele l. 1891.¹⁹ Letak je bil tako razširjen v Ljubljani, da ga policija ni našla samo pri Železnikarju in v Vevčah, temveč se je našel tudi na cesti pred uršulinsko cerkvijo.²⁰

Letak se glasi:

»Svarilo ljudstvu! Ne moremo več mirno gledati strašne revščine ljudstva in kako ga vladajoči razred izrablja, ne da bi se uprli in ne skušali prebuditi tebe, delovno ljudstvo, iz spanja.

Vstani! Stopi na cesto, odpri oči in poglej, kaj se dogaja okoli tebe, kaj počno s teboj in kaj ti šele pripravljajo! Vzeli so ti vse, kar se je dalo vzeti, premičnine in nepremičnine. Za silo se komaj oblačiš, stanuješ v slabih stanovanjih, hiraš in gladiješ v nezdravih luknjah, dasiravno garaš od zjutraj do pozne noči. Ali si boš dal odvzeti še razum? Edino in najdragocenejšo stvar, ki jo še imaš. Ali misliš, da so ti tudi tega že odvzeli? Ali si že otopel za vsako plemenito čustvo? Ali ne vidiš vseh krivic, ne vidiš, kako te tlačijo in izjemajo? Ali ne vidiš, kako hira množica in umira od lakote? Ali ne vidiš, kako mečejo na cesto delavce kot iztisnjene citrone zato, ker so bolni zaradi posledic dolgotrajnega dela in neprestanega pomanjkanja. Ali ne vidiš, kako morajo bedno poginiti? Ali ne vidiš, kako tvojim otrokom kvarijo duha in ga krotovičijo že v najnežnejši mladosti? Kako otroke v tovarnah, bolje rečeno, kaznilnicah v najnežnejši dobi spravljajo ob čast in zdravje in jih pretvarjajo v žive stroje v službi požrešnega krvosesa? Ali ne vidiš, kako vtikajo tvoje sinove v prisilne jopiče in delajo iz njih sužnje in bratomorilce ter jih dresirajo za potrebe lopovske tiranske bande?

Ali ne vidiš na tisoče sotrpinov, ki so vse svoje bitje posvetili borbi proti tem krivicam ter jih zato vsak dan, da, vsako uro, preganjajo na najgrozovitejše načine? In kako jih mučijo do smrti v zatohlih kletah zato, ker ljubijo svobodo in pravico. Ali vsega tega ne vidiš, slišiš in čutiš, ali pa nočeš? Morda ne veš, kako bi se temu odpomoglo? Mislimo, da veš za vse te zločine kot mi, morda veš še več. Veš, da se ti godi velika krivica, verjetno se pa me upaš upreti, ker misliš, da si preslaboten, preveč osamljen in da bi v tej borbi podlegel. O, ne boj se! Kdor ima pregled čez dogodke, ve, s kakšno silo in voljo razpolagamo. Zažigalna vrh čaka le na zažigalca. Revolucionarni element je razširjen po vsem svetu ter mora priti do upora ljudstva in do borbe za svobodo in pravico, v kateri bodo stirmoglavljani vladajoči tirani in zgrajena nova, svobodna človeška družba. Morda pa misliš, da bi ne mogel živeti brez svojih dosedanjih gospodarjev in zatiralcev? Misliš, da mora ostati vse pri starem, da je možno odpraviti obstoječe razmere, ne da bi uničil tiste zverine? Tega ne moremo verjeti. Ljudstvo je vedno hrepenelo po izboljšanju, svobodi, kar je imelo često za posledico, da so bili tisti, ki so se temu upirali ali skušali razvoj zadržati, potisnjeni ob stran ali pa uničeni. Morda ne poznaš dovolj svojih sovražnikov. Tega ne moremo verjeti. Kdo ne pozna tiranov, pa naj nosijo naslov cesarjev, kraljev, knezov, farjev, plemičev, buržujev, tovarnarjev, izkoniščevalcev, verižnikov, lenih uradnikov, generalov, policijske drhali, skratka, vseh pomočnikov tiranov od najmanjših do največjih, zato ne prizanesi nikomur. Vsi so že zdaj zaslužili tvoje maščevanje. Tudi ti nimajo s teboj usmiljenja. Bodi hraber mož, spoprimi se z njimi in ne izbiraj sredstev. Zato se obračamo nate ter zahtevamo, da nas poslušas in da si z nami solidaren. Bodi hraber in odločen, požrtvovalen in nesebičen ter se zavedaj, da je naša zmaga gotova, dasi je morda ne bomo uživali. Zato pa jo bodo uživali tvoji svojci, tvoji otroci. Podajte si roke, vi proletarci, združite se v veliko množico ljudstva vseh dežela brez razlike narodnosti in vere, sklenite vaše vrste, naše geslo bodi: Smrt in uničenje vsem tiranom in njihovim

pomočnikom! Eden za vse in vsi za enega! Gre za to, da dosežemo najvišji smoter. Uničiti moramo naše sovražnike z vsemi sredstvi, ki so nam na razpolago. Poiščite jih v njihovih palačah, v vsakem kotu, iztrebite jih, uničite vse, kar se vam protivi in kar zavira uresničitev naše pravične stvari.

Ti, zasluženo ljudstvo, se boš rešilo verig in spoznalo veličino in pravo vrednost sadov, ki ti jih bo prinesla tvoja požrtvovalnost, vendar zahtevaj in vzemi si tisto, za čemer hrepeniš v celoti in popolnoma. Ne daj se prevariti in speljati z obljubami, brez obotavljanja zahtevaj zase vse to, kar ti pripada. Zahtevaj vso in neomejeno svobodo! Anarhizem! Seznan se z anarhizmom in ko ga boš sodil brez predsodkov, se lahko prepričaš, da je anarhizem edino naravna in pravična organizacija človeške družbe, ki ustreza splošnim potrebam. Nobena država na svetu, tudi ne toliko hvaljena ljudska država, pa naj bo navidezno še tako dobra in svobodno urejena, ne more nuditi tiste svobode in reda, ki jo daje anarhizem, ker tam, kjer veljajo človeški zakoni, je tudi oblast, in zaradi tega je resnična svoboda nemogoča. Anarhizem pomeni nasprotje vladanja. Anarhisti nočejo vladanja, nočejo tiranov, ki zahtevajo vse zase, ne da bi pri tem sami kaj dali. Za ljudstvo, za delavce poznajo samo zatiranje in izrabljanje. Anarhisti se borijo za resnično, neomejeno in individualno svobodo. Torej za vsakogar enake pravice in enake dolžnosti, splošna delovna obveznost, naj ne bo ne gospodarjev ne hlapcev. Nočemo, da bi vladal nekdo med nami, ravno tako pa tudi ne želimo, da bi mi vladali nad komer koli. Ne priznavamo ne nebes, ne pekla, ne bogov, ne monarhov, ne podanikov, pa tudi ne zakonodaje razen naravne. Dol z umetno ustvarjenimi zakoni, ki so le sredstvo tlačjenja, medtem ko so naravni zakoni večni in nespremenljivi in zato ni potrebno, da bi se posebej izdajali ali pisali. Vsak človek je dolžan delati, to se pravi, ustvarjati nekaj koristnega za skupnost in ima zato enake pravice do vsega. Nekdo bo morda rekel: »Brez boga, zakonov in policije bo nastala zmeda. To je nemogoče. Ljudje ne bodo hoteli delati; med seboj se bodo pobijali in drug drugemu kradli.« Tako približno govori današnja meščanska družba oziroma njen tisk.



Šelenburgova ulica — sedež takratnega političnega življenja na Kranjskem; poleg »Citálnice« in »Kazine« sta v hiši št. 6 (poleg današnje pošte) in št. 1 (sedanja hiša Tičar) imela Železnikar in Tuma svoji delavnici v katerih so se zbirali delavci in v katerih je policija našla mnogo socialističnega in ilegalnega tiska

Ne verujte tej dobro preračunani, nesramni laži tiskovnih kozakov, ki so zainteresirani na nadaljnjem obstoju današnjih nesramnih razmer. Vi, delavci, ki garate po 12—16 ur dnevno, pri tem pa ne zaslužite niti toliko, da bi živeli človeka vredno življenje in oskrbeli svoje družine, ali morda verjamete, da boste postali tatovi in roparji v družbenem redu, ki vam bo nudil skrajšan delovnik, v katerem boste lahko veselo živeli, ker ne boste gledali v oči strahotni bedi, temveč boste uživali plodove lepe zemlje, ki so danes pridržani za bogate nepridiprave, lopove in tirane, ki nosijo naslove cesarjev, kraljev, diplomatov, farjev itd.? Ne, gotovo ne! Vi, povsod zaničevani proletarci, nosite v sebi občutek dolžnosti. To dokažite danes lenim lopovom, ki se vas drznejo obkladati s takimi psovskimi ter sodijo vas po sebi.

Vedite, da bo v svobodni človeški družbi šolski sistem drugačen. Da se bodo vaši otroci poučevali in vzgajali drugače kot danes. Samo v današnjih, z zakonom urejenih razmerah imamo tatove, roparje in morilce dveh vrst: zakonito privilegirane in nepriviligirane. Kaj je koristila dosedanja zakonodaja? Odpravila ni ne umora, ne tatvine in dokler bo obstajala, tega ne bo mogla storiti. To bo možno le tedaj, če odstranimo najprej vzroke zločinov, ko ne bo več denarja, ko bo onemogočeno kakršnokoli kopičenje kapitalov in drugega premoženja. Vsakdo bo imel tedaj dovolj in si ne bo prilastil še več, ker ne bo od tega imel koristi, ker presežka ne bo mogel ne prodati niti se sicer z njim okoristiti. Kakor se danes vcepljajo človeku škodljivi nauki, kot na primer pravljica o bogu, o ljubezni do domovine, o zvestobi podanikov itd., ki se vcepljajo v glavo otrokom že v rani mladosti, ko se pojavljajo prvi znaki delovanja razuma. Tedaj bo zrastle pravi in resnični moralni nauk, nauk o ljubezni do ljudi, kratkomalo vse to, kar potrebuje človeška družba za svoj obstoj. Ta novi nauk bo prehajal od roda na rod, zahteval bo le svobodo in neodvisnost. Ko vas ne bosta več trla pomanjkanje in beda, bo delo užitek. Pri izpopolnjenem delu s stroji bo zadostoval 4—5 urni delavnik, ki bo zadovoljil vse človeške potrebe. Tedaj ne bomo več vzdrževali lenuhov in špekulantov, preostali čas bo lahko vsakdo posvetil lastni duševni izobrazbi, gojil bo lahko praktično umetnost in znanost, godbo, gledališče ter se skratka bavil s tem, kar ga bo veselilo. Vse, kar mora torej delati na povelje, dela proti volji in nerad, kar pa dela prostovoljno, dela z užitkom in veseljem. Prehrana bo takrat absolutno čista in nepotvorjena. Hranili se bodo tedaj s čisto zdravim in nepokvarjeno hrano in pili bodo čisto naravne, nezastrupljene pijače. Nihče ne bo zainteresiran na tem, da bi sočloveka oškodoval za to, da bi imel od tega korist. Kdor torej trdi, da je anarhizem nemogoč, je sovražnik splošne blaginje, sovražnik svobode, egoist, ki hoče živeti na račun sočloveka.

Zato dol z državo in njenimi zakoni, dol s farji, povzročitelji vsega zla, in hiter konec tiraniji! To je edina humanost. Če želite živeti svobodno, si morate priboriti enakost. Spremenite zasebno lastnino v skupno, uničite kapitalističen način proizvodnje z njegovimi branilci vred! Živela socialna revolucija!

Poleti 1883.

Več anarhističnih skupin

Poleg teh anarhističnih letakov so v Ljubljano prihajali tudi letaki nasprotnikov anarhističnih tendenc, zlasti letaki, ki jih je izdajala nemška in avstrijska socialna demokracija, ki se je odločno borila proti anarhističnim tendencam v takratnem delavskem gibanju. Tako je policija našla pri Železnikarjevem sodelavcu Francu Dhüju letak »An das arbeitende Volk«, ki ga je izdala v Zürichu emigrantska grupa nemških socialnih demokratov.²¹ Letak pri nas ni ohranjen. Začenjal se je z besedami: »Ljudstvo! Mi, tvoji prijatelji«, končal pa je z besedami: »Tvoja rešitev ni daleč«. Ta letak je Franc Dhü prečital delavcu Johannu Appeju.²² Isti letak, poslan iz Švice, je dobil delavec Karl Hinterlechner. Za nasprotnike anarhizma pa je značilen letak »Die sozialdemokratische Partei Oesterreichs an die Arbeiter«, s katerim je marksistično usmerjena skupina avstrijskega delavstva svarila delavce pred anarhizmom in njegovimi škodljivimi posledicami za delavsko gibanje. Tudi ta letak je bil razširjen v Ljubljani in je bilo med drugim Francu Dhüju dokazano, da ga je širil v Ljubljani.

Letak se glasi:

Delavci! Del delavstva je z demonstracijami pred policijsko direkcijo na Dunaju dal duška svojem upravičenemu sovraštvu zoper tisto ustanovo, ki onemogoča naše, že tako neznatne politične pravice s samovoljno razlago in uporabo zakonov ter se ne straši niti odkritih in nesramnih zlorab zakona, le da bi uničila odločne proletarske prvorce. Sočustvujemo s tistimi, ki se bore proti policijski surovosti, proti moderni državi, ki uporablja metodo fizičnega in moralnega nasilja; v borbi proti policiji smo se že od nekdaj odločno bojevali in odkrito simpatizirali z nasprotniki policije ter varovali skupne koristi proletariata.

Vendar nas sili ravno zavest o svetosti naše skupne stvari in prepričanje o gotovi končni zmagi naših idej, da vam obrazložimo, kako zlorabljajo posamezni ljudje, zakleti sovražniki proletariata in zavezniki naših tlačiteljev, vaša najplemenitejša čustva.

Plačani pa tudi neplačani oprode vladajočega razreda vas skušajo zapeljati v nepremišljena, pogubna dejanja, ki so škodljiva tako za proletariat kot celoto kakor tudi za vas same. Častihlepni posamezniki, ki jih žene osebna bolestna domišljavost, ki pa se jim je posrečilo, da so se obdali z lažnim sijajem revolucionarnega prepričanja, so se vtihotapili v vašo sredino ter skušajo pridobiti z vašo krvjo, z vašo pošteno predanostjo idejam socializma slavo in popularnost sebi samim. Skušajo napraviti iz vas, usmiljenja vrednih žrtev sramotne razredne tiranije, znova žrtve zaradi svojega prokletega in sebičnega častihlepa. Skušajo se vam vsiliti kot zastopniki vaših koristi. Avstrijski delavci! Ne dajte se preslepiti s praznimi in bedastimi frazami, razmišljajte o tem, kar vam govore, zlasti presodite naravne in nujne posledice dejanj, na katera vas nagovarjajo in ki vam jih priporočajo

[illegible]

Ena izmed anonimnih ovadb, s katerimi so policijski vohuni obveščali policijo o delavskem gibanju v Ljubljani

na kramarski način kot edino zveličavno sredstvo. Sredstva, ki vam jih priporočajo, lahko samo poslabšajo vaš položaj ter dajo vašim sovražnikom, vladajočemu razredu, najmočnejše orožje v roke, da bi vas laže tlačili. Prepričali se boste, da vam takšna sredstva lahko predlagajo le reakcionarji. Zaradi tega boste tiste, ki vas skušajo nagnati v razredni samomor, pognali iz svojih vrst. Namen našega svarila je, da posvetimo vso našo skrb duševni in politični izobrazbi delavstva, kar je glavna naloga sedanjosti.

Naši sovražniki so nevarnejši, ker nastopajo pod krinko prijateljstva, kakor če bi naša prizadevanja odkriti napadali. V takem primeru bi lahko dokazali, da govore neresnico in bi se njihovi surovi sili lahko postavili v bran z organizacijo in izobrazbo množic.

Tega se zavedajo zastopniki vladajočega razreda prav tako kot zavedni socialisti. Zato skušajo v svoji borbi proti proletariatu le-tega razcepiti ter poštene, zaupne može osumiti. V obdobjih, ko se socialistična misel naglo širi, ko se proletariat zaradi ugodnih okolnosti razvija v spoštovanja vredno silo, ko bi organiziran lahko dosegel pod enotnim vodstvom in ob pametnem izkoriščanju okolnosti dragocene koncesije — v takšnih obdobjih uporablja buržoazija že preizkušena sredstva makiavelistične politike. V proletarski tabor pošila svoje agente, ki

skušajo izzvati razcep v njenih vrstah. Nato skušajo tisti del, ki se jim ga je posrečilo ločiti od organiziranega delavstva, pomešati z »lumpen-proletariatom«, ki ga je precej in se silno v kapitalizmu množi z namenom, da bi delavstvo v številnih pučih poklali ter ob tej priliki s prisilnimi ukrepi, izjemnimi zakoni in drugimi podobnimi ukrepi istočasno obračunali tudi s tistim delom delavstva, ki se ni dal zapeljati. Pomislite na zloglasne belosrajnike pustolovca Napoleona III., ki so odločali v vseh pučih in ki so v službi cesarske policije izročali proletarce njihovim rabljem in gospodom, kakor znajo pač to storiti izbrani prevejnji lopovi.

Plačanci reakcije prekašajo v »revolucionarni«
vnevi vsakogar, zahtevajo neprestano »dejanje«
in so »bolj radikalni«
od resničnih socialistov.
Njim so nehote služili pošteni fanatiki revolucije,
ki niso znali brzdati svojega potrpljenja in so se
zaradi tega ujeli tako lahko v pasti, ki so jim
jih nastavili lopovi. Zaradi tega smo dolžni v
trenutku, ko bi naj avstrijsko delavsko gibanje
postalo po rafinirano sestavljenem načrtu žrtev
fanatikov in policijskih agentov, spregovoriti, ker
smo do sedaj molče opazovali početje nekaterih
temnih elementov. Odgovoriti hočemo na tri
vprašanja ter posvariti avstrijske delavce in
upamo, da nas boste v interesu osvoboditve pro-
letariata ter materialnega in duševnega suženj-
stva poslušali.

KDO DELA REVOLUCIJE?

Socializem je revolucionarna ideja, ki se da uresničiti le s prelomom s sedanjim pravnim in družbenim redom. Socializem nasprotuje zasebni lastnini kapitala, nasprotuje politični razredni zakonodaji modernih držav in zanika temeljno pojme obstoječega prava. Zaradi tega se lahko uveljavi le s socialno in politično revolucijo, to je, s preobratom socialnih in političnih ustanov. Pri tem ni važno, koliko ljudi mora zaradi tega dati življenje, ker je to odvisno od moči nasprotne stranke ter od strasti, ki se ob takšni priliki razplamtijo. Takšne revolucije nastopijo le tedaj, kadar se široke množice ljudstva navzamejo novih idej o državi in družbi, ki se ne morejo več uresničiti v okviru obstoječega reda. Revolucije propadejo, če nove ideje še niso zrele ali če so sile, ki jih podpirajo, preslabotne. Nikdar se pa revolucije ne delajo, ker nastopajo le kot rezultat elementarne sile in naravne nujnosti na podlagi predhodnega preobrata o zamisli nove pravne organizacije države in družbe. Če so nove ideje enkrat postale zahteva pretežnega dela političnih in socialnih organizacij, tedaj je revolucija neogibna. Ali bo pri tem teklo veliko ali malo krvi, ali sploh ne bo potrebno krvoprelitje, je glavno vprašanje le za tiste, ki jim je maščevanje za prestane krivice več kot socialistična in komunistična družba, ki je pravi in edini upravičeni smoter delavskega gibanja naše dobe.

Preden se pa nove družbene plasti kot nosilci revolucionarnih idej razvijejo in pridejo na obelast, preteče krajše ali daljše obdobje, v katerem sili nagli porast revolucionarnih elementov gospodujoči razred k nasprotnim ukrepom, ki skušajo ovirati porast gibanja. Pri tem so upori najnevarnejše orožje, ki ga uporabljajo pripadniki in branilci starega. Z njimi puščajo od časa do časa kri, z njimi se razvodeni revolucionarna kri ter se v ljudstvu zaradi trajnih neuspehov omaja njegova samozavest. Običajno pobere de-

spotizem plodove takšnih uporov, s katerimi si privilegirani razredi zgradijo nova obrambna sredstva za podaljšanje sistema izkoriščanja.

Kadar koli je Napoleon III. hotel ukrotiti revolucionarna gibanja, je s pomočjo tajne policije ali organiziral kak atentat, zaroto ali upor ter je s pomočjo umetno povzročene razburjenja podaljšal svoje vladanje. Zloglasni Stieber je igral enako vlogo v službi Hohenzollerjev. Prav sta jim prišla tudi Hödel in Nobiling, norca in človeka, ki sta trpela od veličinskih idej. Njihovim »dejanjem« se morajo nemški delavci zahvaliti za zakon o socialistih, za izgon na stotine socialistov, za izgubljeno družinsko srečo in za uničenje svoje materialne eksistence. Kakšen poduk za nas!

Leipziški veleizdajniški proces l. 1881 je pokazal, da si pri »delanju« revolucionij podajajo roke fanatiki in policijski vohuni, ker tako policija odkriva revolucionarne elemente v delavskem gibanju. Sovražniki socializma v Avstriji se že dalj časa trudijo, da bi našo stranko tako uničili. Precej fanatikov, ki so s svojim delovanjem povzročili morda več škode od plačanih agentov reakcije, se na vse načine trudi, da bi podprli taka prizadevanja. Kar pripovedujemo o delovanju teh lopovov in norcev, smo videli z lastnimi očmi in smo sami slišali ali pa zvedeli od tistih, ki so bili pri tem neposredno prizadeti. Ne bomo navajali imen, da ne bi tako ovadili obžalovanja vrednih zapeljancev. Vendar je vaša naloga, delavci, da onesposobite zapeljivce, policijske vohune in stremuhe, ki se hočejo proslaviti na vaš račun, ter da jih izročite splošnemu zaničevanju. Njihovo početje bomo tako natančno opisali, da jih boste lahko prepoznali, če se vam bodo približali.

KAKO SE DELAJO REVOLUCIJE?

V zvezi s taktiko, ki jo promovira iz Londona Johann Most, so se leta 1888 posamezniki, zlasti na Dunaju, zavzeli za propagando »dejanj«, ki naj bi nadomestila dotedanjo socialnodemokratsko agitacijo. Pri tem niso uspeli, ker so iskali pristaše med delavci, ki so bili že toliko časa člani stranke, da so lahko takoj videli pogubnost take taktike. Zato so pridobili do tedaj ravnodušne elemente, ki so bili pripravljeni izživati upore. Ti ljudje so se imenovali »socialni revolucionarji« ter so zatrjevali, da mora vsak socialist z uporabo nasilja protestirati proti dosedanjemu družbenemu in državnemu redu. Res je, da ni prišlo do nasilnih dejanj, ker so se celo agenti reakcije premislili, da bi šli »z dobrim zgledom naprej«. Lumpenproletariat, ki je večinoma nagnjen k takim dejanjem, se tedaj še ni udeleževal uporniških gibanj. Kljub temu se je posrečilo policiji, da je dobila v svoje roke z zarotami nekaj naših tovarišev. »Socialni revolucionar«, ki je igral v klubih, ki so se ustanavljali na Dunaju, vodilno vlogo, je l. 1881 odšel v Salzburg, da bi tudi tam organiziral klub. Novi člani so bili kmalu nato aretirani z obtožbo, da so pripravili atentat, socialni revolucionar pa je bil, kakor je razvidno iz pisma, ki so se pri njem našla, plačan agent tajne policije. Policija je bila obveščena o akcijah, ki so jih pripravljali socialni revolucionarji, o njihovem tajnem stranknem kongresu l. 1881, ki se ga je udeležilo večje število pristašev, pa je bila dunajska policija že osem dni poprej obveščena o vseh udeležencih.

Na jesen istega leta je prišel v Avstrijo nekdo, ki se je izdajal za agenta socialnorevolucionarnega kongresa v Londonu in ki bi naj imel nalogo, da začne v Avstriji s propagando »dejanj«, češ da je »dotlej ostalo vse samo pri frazah«. Priporočal je, naj z vsemi sredstvi pripravijo ljudstvo na upor. V ta namen naj se poveča beda delavcev, ki bi jih tako pripravili v obup, da bi v takem stanju zažgali velike tovarne. Denar, zbran za agitacijo, naj bi z »dejanji« zanimal lastnino. Izrečno je priporočal rop in tatvino ter opozarjal, da mora v vsakem takem primeru pasti odgovornost na druge, ker mora »stranka ostati čista« (mišljen je avstrijski anarhist in policijski vohun Peukert). Po tem navodilu so se ustanavljali klubi najprej na Dunaju. Prvo znano »dejanje« je bil roparski napad na čevlarskega mojstra Merstallingerja. V resnici se je posrečilo z grožnjo zoper tiste, ki so hoteli povedati resnico, ter z obljubami, da jih bodo z revolucijo kmalu rešili iz zaporov, da izvršilci ropa niso izdali intelektualnih povzročiteljev. Celotni denar je ostal v njihovih rokah. V nekem drugem mestu je učenec omenjenega socialnega revolucionarja ustanovil enak klub — skromnost krasi tudi socialnega revolucionarja, ki se je »v korist stranke« poklicno bavil s tatvinami pribora po gostilnah, s tatvinami oblek in tako dalje.

Socialni revolucionarji pripovedujejo v svojem glasilu »Bodočnost«, da mora politična osvoboditev slediti ekonomski. Marsikdo tega ni razumel, čeprav je stvar zelo enostavna. Nadomestimo besedi »ekonomska svoboda« z besedo »rop« in uganka je rešena. Vse, o čemer vas obveščamo, temelji na zelo natančnih obvestilih. Vendar s tem še ni izčrpno podano sramotno početje plačanih in neplačanih agentov reakcije. Opozoriti vas hočemo le še na nekaj. Poglavitni namen teh klubov, ki jih je ustanovil že omenjeni domnevni socialni revolucionar, je v tem, da bi od časa do časa izzvali ulične nemire, v katere bi potisnili neobveščene ljudi, nato bi pa v svojih organih izjavljali, da njih zaradi demonstracij ne zadene nobena krivda. Tako množično izročajo nedolžne ljudi surovosti in samovolji policije, hujskači si pa v ozadju zadovoljno manejo roke; še najbolj so zadovoljni reakcionarji in njihovi agenti, ki tako zbirajo dokazno gradivo za nasilno uničenje delavskega gibanja. Tako so uprizorili na Dunaju nemire čevljarjev in pekov, širili celo protižidovske letake na podeželju, nato pa izjavili v svojih glasilih, da s temi dogodki nimajo nikakršne zveze. Tako bedno stališče so zavzeli tudi ob stavki pekov na Dunaju. Najprej so tajno širili letake, v katerih so preteli s smrtjo vsakomur, ki bi se stavke ne udeležil. S tem so celo vrsto pekovskih pomočnikov spravili ob kruh in v lakoto.

Kdor je uvideven, bo spoznal, da tako ravna samo agenti reakcije in lopovi. Znano nam je celo, da je član visoke aristokracije redno plačeval prispevke za socialno revolucionarno propagando v Avstriji (mišljen je znani avstrijski klerikalni voditelj princ Lichtenstein). Samo reakcija je lahko zainteresirana na uporih, da bi z njihovo pomočjo izzvala preplah in s tem upravičila nasilne ukrepe v širokem merilu ter razpustila delavske organizacije, ki so edino sposobne, da povedejo proletariat v bodočo borbo in prevzamejo rešitev družbe v svoje roke. V sedanjih razmerah se mora ravno proletariat

34
L. 980
A. 1959

Anklageschrift

Von H. & Handlungsmittel Packbach nicht ganz so
wie vorher für Befriedigung einer Litzgenhar 39 ff
in alt. Aufst. d. d. Befriedigung in d. d.
bach d. d.

Anklage

Lebenslauf
Junging Zelegrichar habe ich empf., dass er bei mich seine
Einkünfte des Landgerichtes Witten vom 9. September 1882
Kündigungsfrist in der Stadt Witten der H. H. Wittenberg
vom 19. September 1882 Nr. 255 verbundene Dienstverpflicht. Mani-
fest des sozial revolutionären Arbeiterparties Österreich an das
arbeitende Volk von anderen Personen gab aber überhand-
nehmend vorübergehend, das auf dem 2. 2. des Vorgesetzten
vom 17. September 1882 Nr. 6. Ich fühlte mich 1883 zuerkannt mit
ausserordentlichen Vergütungen

Obtožnica proti Železnikarju iz leta 1885 zaradi razširjanja
ilegalnih letakov

Poleg teh letakov se je širil v Ljubljani tudi letak »Was ist ein Arbeiter«, tiskan v Korneuburgu. Ta letak je Franc Dhü čital delavcu Francu Perdanu.²⁴ V Ljubljani se je širil tudi letak »Botschaft des deutschen Holzknechts«, natisnjen l. 1883,²⁵ nadalje Mostova brošura »Taktik contra Freiheit« in pa letak »An die Männer des arbeitenden Volkes in Oesterreich.«²⁶

Pregled letakov, ki jih je zaplenila ljubljanska policija, dokazuje, da je bilo naše delavsko gibanje v Ljubljani tesno povezano z delavskim gibanjem v Avstro-Ogrski in izven nje. Delavsko izobraževalno društvo v Ljubljani je pod vodstvom Matije Kunca v borbi med pristaši Lassalla, kot takratnimi predstavniki progresivnega delavskega gibanja, in pristaši Schultze-Delitscha, kot predstavniki vladajočega razreda, zavzelo odločno stališče za Lassalla. V kasnejšem razvoju se je v borbi med »radikali« in »zmernimi« ogromna večina ljubljanskega delavstva pod vodstvom Železnikarja in tovarišev odločila za radikale. S tem je prišla sicer pod vpliv takratnih anarhističnih ten-

denc, vendar se iz zbranega materiala lahko ugotovi, da niso bili ne Železnikar ne njegovi tovariši nikdar anarhisti. Obupne socialne razmere in trdna vera v skorajšnjo revolucijo, ki naj jih reši, sta bili vzrok, da so se takratni delavski vodje v Ljubljani odločili za revolucionarno taktiko v nasprotju s taktiko mirnega organizacijskega dela, za katero so se tedaj zavzemali »zmerniki«. Obe struji »zmernih« in »radikalnih« sta se kasneje združili in pripravljali teren za ustanovitev socialnodemokratske stranke pri nas. Beli teror je v opisanem razdobju prisilil slovenske delavce, da so se v razredni borbi poleg legalnih sredstev poslužili tudi ilegalnih. Eno od teh sredstev je bil ilegalni tisk, ki so se ga delavci posluževali tudi pri nas.

OPOMBE

1. Ludwig Brügel: Geschichte der oesterr. Sozialdemokratie. II/7 in pa Fritz Klenner: Die oesterreichischen Gewerkschaften, Wien 1951, I. del, stran 90. — 2. Prezidiálni spisi Mestnega arhiva v Ljubljani, III/2, štev. 1876. — 3. (Kot pod 2), štev. 1 iz l. 1875. — 4. Kazenski spis proti Železnikarju in tovaršem: Uradno overovljeni prepis pod štev. 181. — 5. (Kot pod 4). Spisu sta priložena dva spiska pod 398/1, in sicer spisek tiskovin, ki jih je zaplenilo c. k. državno tožilstvo v Ljubljani, in spisek tiskovin, ki so jih našli v Ljubljani in ki so bile že preje od strani drugih avstrijskih sodišč zaplenjene. — 6. (Kot pod 4.) štev. 363. — 7. (Kot pod 4.) Zapisnik o hišni preiskavi, izvršeni v delavnici in stanovanju Ferdinanda Tume, štev. 17. — 8. (Kot pod 4), štev. 246. — 9. (Kot pod 2), spis od 11. II. 1882. — 10. (Kot pod 4), štev. 1 ad 7 in 2 ad 7. — 11. Revija »Pod lipce«, letnik II (1925), štev. 4. Jože Zavrtnik, Chicago: O prvih početkih socialističnega gibanja na Slovenskem. — 12. (Kot pod 4), štev. 1 ad 175. — 13. (Kot pod 4), štev. 1 ad 149. — 14. (Kot pod 4), Obtožnica štev. 16 in kot pod 2 spis od 23. XI. 1882 ter kot pod 1, tretji del, stran 244, ter kot pod 2 Nota 2432, podpisana od deželnega predsednika Winklerja 19. XI. 1882, štev. 34 in kot pod 2, dopis mestnega župana Petra Grassellija od 18. II. 1883. — 15. (Kot pod 4), štev. 89; iz zaupnega poročila je razvidno, da je 5 izvodov letaka prišlo na naslov številke. — 16. (Kot pod 4), štev. 14 (2) 6 in 7a, 17, 25 ter kot pod 2, spis od 10. I. 1884 in štev. 456 iz leta 1884 ter kot pod 2, III. del, stran 308. — 17. Vitomir Korač: Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji, I. knjiga. — 18. (Kot pod 2, štev. 14 (2) 6. — 19. (Kot pod 11). — 20. (Kot pod 456 iz leta 1884. — 21. (Kot pod 2), štev. 96. — 22. (Kot pod 2), Obtožnica proti Železnikarju, štev. 474. — 23. (Kot pod 22), Preiskava je dognala, da letak ni bil tiskan v »c. k. dvorni in državni tiskarnici, temveč v Švici. Glej tudi kot pod 1, 3. del, stran 299. Avtorja letaka sta bila Kaller-Rainthal in Edvard Bernstein. — 24. (Kot pod 2), štev. 495. — 25. (Kot pod 4), spis od 27. XII. 1885. — 26. (Kot pod 2), štev. 415 in 459.



O RIMSKEM OBDOBJU NA SLOVENSKEM

A. SASEL

V luči rimskega zgodovinopisja se pričenjajo iz temine prazgodovinskih dob prikazovati obrisi naših krajev šele od II. stol. pred našim štetjem dalje, več ali manj v zvezi s tedaj »na robu sveta« ustanovljeno rimsko kolonijo Akvilejo — Oglejem. Arheološke najdbe dokazujejo sicer že za čas starejše železne dobe karavanske zveze med prebivalci vzhodnoalpskega predgorja ter Veneti v severni Italiji. Toda za politično bodočnost življenja na našem ozemlju so neprimerno usodnejše postale tiste zveze z Apeninskim polotokom, ki so jih po zlomu Keltov v severni Italiji ustvarili rimski prekupčevalci v obdobju mlajše železne dobe.

Notice rimskih zgodovinopiscev omenjajo, da je v današnji severni Sloveniji živelo v I. in II. stol. pred našim štetjem več rodov keltskega plemena Tauriskov, od katerih so se Noričani zaradi rudnega bogastva svojega ozemlja ekonomsko in družbeno hitreje razvili in že dobrih 100 let pred rimsko zasedbo ustvarili nekako rodovno kraljevino. Velleius Paterculus jo imenuje *regnum Noricum*. Obsegala je ozemlje severno od reke Save. Zemlja južno od Save pa je bila v tesnejših etničnih in kulturnih zvezah s tedaj odločilnimi ilirskimi rodovi v goratem Balkanu.

Ti ilirski rodovi so rimske ekspanzijske težnje, ki so med naselbinama *Nauportus* — Vrhnika in *Tergeste* — Trst stremele iz Akvileje v Panonijo, opazovali z drugačnimi očmi kakor Noričani. Poznali so kot sosedje že podjarmljene Makedonije in Dalmacije neizprosno nove oblasti pa tudi na lastni koži so imeli slabe izkušnje in zato bili pripravljeni s krvjo braniti svobodo. Pri Noričanih pa je preračunljivi in koristoljubni, ekonomsko in politično odločujoči sloj želel vzdržati z Rimom dobre stike. Zato so ob dokončni zasedbi pod Avgustom le-ti bili brez kaplje prelite krvi anektirani v sklop rimskega imperija, za dve ali tri generacije so formalno in v določenih mejah ohranili celo staro samoupravo, medtem ko so bila ilirska plemena krvavo podjarmljena.

Ko se je po zasedbi Balkanskega polotoka meja imperija ustalila ob Donavi, so Rimljani upoštevali staro etnično razdelitev na današnjem slovenskem ozemlju v svoji upravni razdelitvi; razpadlo je namreč na provinci Panonijo in Norik, ki je obsegal ozemlje severno od Save in zahodno od postojanke *Poetovio* — Ptuj.

V političnem pogledu niso prebivalci v I. stol. nove vlade doživeli nikakega pretresa, razen nekaj malega o priliki, ko je Vespazijan zasedel prestol. Drugače je bilo v II. stol. Temu daje ob koncu političen pečat silovit vdor Markomanov in Kvadov od Donave preko Slovenije v severno Italijo, ki je stal Rimljane nekaj težkih izgub in silnih naporov pri vzpostavljanju oblasti v začasno izgubljenih predelih. Iz strateških vzrokov je bila meja Italije tedaj predstavljena od Krasa do Noriške province, to je do tedanje obmejne postojanke *Atrans* — Trojane.

V nadaljnjem sta provinci, na kateri je razpadlo poznejše slovensko ozemlje, doživeli še marsikatero upravno spremembo, posebno znano pod cesarjem Dioklecijanom. Doživeli sta tudi do pričetkov naseljevanja Slovencev v VI. stol. mnogo kriz, od katerih



Slika 1

CIL III 5109. St. Vid nad Valdekom, obč. Mislinja. Nagrobnik vzidan danes v glavnem oltarju cerkve Sv. Vida; najdišče neznano (morda Dovže).

Secundinus | Pallonis. f(ilius). et | Cupita | Nemetonis. f(ilia). et | Secundina. f(ilia). an(norum). XXV | et Nertomariae. Avitae. nept(i) | an(norum) XXX : Secundinus, Pallonov sin, in Cupita, Nemetonova hči, in Secundina, hčerka, (stara) 25 let; ter za Nertomario Avito, nečakinjo, (stara) 30 let.

Marmorna nagrobna plošča s preprosto uokvirjenim napisom; širina 64 cm, višina 57,5 cm; višina črk 6–2 cm.

Lepo in vešče oblikovane črke, kakor tudi raba domačinskih (keltskih) imen, ki kažejo, da romanizacija na področju Colatiae—St. trga pri Slovenjem Gradcu ob času izdelave nagrobnika še ni prodrla do dna vseh uglednejših in imovitejših slojev prebivalstva — opredeljujejo nagrobnik ali v drugo polovico 1. ali v prvo polovico 2. st. po našem štetju.



Slika 2

Reliefni blok iz marmorja; danes v lapidariju celjskega mestnega muzeja (pred letom 1945 vzidan na »Portalu z antikami«, Celje, Gosposka 16; cfr. J. Orožen, Celje I (1927) p. 122 nr. 176). Velikost 60 × 48 cm. V 9 cm visokem reliefnem klesanju je upodobljen prizor iz spreveda: liktor v togi, ki nosi čez desno ramo *fascēs cum securi* (z usnjenimi trakovi povezane šibe, med njimi sekira; starorimski simbol izvršilne oblasti); poleg njega je mož v tuniki in ogrinjalu.

Lictōres so v cesarskem obdobju bili uradne osebe iz stanu oproščencev, ki so spremljali cesarja in višje rimske uradnike, v provincah pa tudi cesarskega namestnika ali višje mestne uradnike na službenih poteh ali pri izvrševanju oblasti. Njih glavno delo je bilo, da so jih ščitili pred množico, delali prostor in s *fascēs* reprezentirali uradno pot in izvršilno oblast. Relief sam, kakor tudi sledovi za svinčene in železne spojke na stranicah bloka, kažejo, da spada v sestav reliefnega pasu, ki je moral biti vzidan v zgradbi državnega značaja. S tem odpade domneva, da liktor spremlja višjega mestnega uradnika v Celju; to bi bil vsakdanji pojav, ki ga najbrž niso slovesno upodabljali v kamen; enako običajen pojav je bil tudi cesarski namestnik, ki je v funkciji vrhovnega sodnika v provinci redno obiskoval pokrajinska središča. Največ verjetnosti ima domneva, da je na marmornem bloku ohranjen prizor iz cesarskega spreveda, ko je le-ta obiskal provinco *Noricum*. Koga predstavlja mož ob liktorju, je težko reči, ker je blok iztrgan iz celote. Morda človeka iz množice. Danes nekoliko poškodovano delo kaže, sicer v klesanju izvežbano, dokaj spretno roko provincialnega kamnoseka, ki pa ni dobro obvladal proporcij (prim. izdelavo nog in rok) in ki kaže celo neskrbnost v delu (prim. v neravni črti podaljšane *fascēs* onstran spremljevalčeve glave), kakor tudi netočno kopiranje iz knjige primerov, po kateri je prizore verjetno komponiral (*fascēs* se namreč uradno nosijo z levo roko in čez levo ramo). Čas izdelave: prva polovica 2. st. po našem štetju, morda Hadrijanovo obdobje.

je bila za prebivalstvo, posebno kmetско, zelo huda ekonomsko-finančna v III. stol. Toda najhujši so bili prehodi sovražnih barbarskih vojska, Zahodnih Gotov, Markomanov, Hunov, Vzhodnih Gotov, Frankov, Langobardov, ki so po zgrajenih prometnih smereh stremeli iz Panonske kotline v Padsko nižino in proti Rimu. Hudi so bili tudi

prehodi rimskih vojska samih, ki so se vojskovala zdaj za enega zdaj za drugega svojih spretnih vojskovodij, ko so se med seboj borili za prestol. Ta obdobja — težko umljiva v luči poznoantičnih, tolikokrat nezanesljivih, celo nasprotujočih si virov — bo mogla prav osvetliti samo arheološka veda, ko bodo izkopavanja zajela kar največ našega ozemlja.*

S tem da je stopil na poznejše slovensko ozemlje rimski legionar, rimski uradnik in rimski svečenik, je dobilo življenje staroselcev seveda povsem drug okvir in počasi tudi drugo vsebino. Čeprav so domačini imeli svojo kulturo, religijo, celo svojo upravo, so se morali poslej tem bolj odrekati starim šegam, v čim tesnejše stike so prihajali z novim gospodarjem. In kdo ni prihajal z njim v stik? Hribovski kmet je moral plačevati davek, pomagati s tlako pri vzdrževanju ceste. Koliko se jih je navzelo novega duha v vojski, s katero so se premikali iz taborišča v taborišče po celem imperiju — le malokateri so služili v domačih pomožnih enotah, imenovanih *cohortes montanorum* in podobno. Uradni jezik je bil latinski.

Deloma na novo zasnovana mesta deloma stare, z nasipi utrjene postojanke, ki so postale sedež večje ali manjše upravne podenote, so izžarevale z gospodarsko in upravno organizacijo, ki je bila, kakor oficialni državni kult, v rokah priseljenih rimskih uradnikov — nov duh in naziranje, nove verske elemente, celo nova osebna imena (slika 3) med ljudstvo na deželi.

Prvi novi naseljenci, ki so se pomešali med staroselce, so bili veterani. Z njimi se je domorodno prebivalstvo kmalu stopilo v enoto. Za njimi pa so se ustalili v teh krajih tudi drugi, ne le Rimljani — ki so bili celo v manjšini — novi naseljenci, kolonisti iz vseh vetrov rimskega imperija. Na ta način se je v teku desetletij ustvarjal poseben etnični sklop, ki ni bil več keltsko-ilirski, še manj bi ga mogli imenovati kar enostavno rimskega — ustvarila se je po posameznih provincah rimskega imperija različno obarvana etnično-kulturna enota, ki se v klasični arheologiji označuje kot provincialno rimska. Obsega tisto prebivalstvo, ki se je novega življenja aktivno udeleževalo in ga asimiliralo.

Provincialna kultura je pomenila v primeri s staro rodovno kulturo in ureditvijo napredek in marsikatera blagodat v novem življenju, ki je prineslo s seboj urejeno gospodarstvo, še posebej pa blaginjo miru

prvih 200 let v imperiju, je pomagalo, da se je prebivalstvo lažje vključevalo v novo državno organizacijo. Na kulturno presnavljanje domačinov je Rim deloval s svojo silnostjo, s svojim veličastjem.

Vendar so se tistega dela prebivalstva, ki je še živelo odmaknjeno po hribovitih predelih, konservativnih kmetov ali ženstva, ki se je manj gibalo v javnosti (slika 1, 3), nove pridobitve oprijele le kot se belež oprime stene. Navade so še dolgo ostale stare in ljudje so se še dokaj časa nosili po starem, tako da na rimskih spomenikih, pisanih sicer v latinščini, pogosto vidimo upodobljene rodovne noše.

Le počasi se je medtem spreminjala tudi socialna struktura ljudstva, ko je iz rodovne skupnosti prešlo v sužnjeposesniški red, ki ga je prinesel novi gospodar hkrati z urejenim denarnim prometom in veleposesniškim gospodarstvom. Ko je v III. in IV. stol., v dobi počasnega razkrajjanja notranjih sil v imperiju in v dobi zunanjih nemirov, postajalo življenje bolj in bolj negotovo, sta se čedalje bolj izkoriščani kmečki in suženjski stan priključevala vdirajočim barbarom, medtem ko je romansko in poromanjeno prebivalstvo izumiralo, oziroma se umikalo v ugodnejše pokrajine. S tem je domačinski element prišel zopet do večje veljave, kakor kaže arheološka veda. Ker so kmetje zapuščali svoja mala, sužnji pa ogromna posestva, je gospodarstvo v imperiju naglo propadalo. Oblast je skušala preprečiti polom s strogimi ukrepi, ki

so poljedelce končno pod smrtno kaznijo vezali na zemljo. Iz teh poljedelcev, deloma bivših sužnjev, ki so jim dali zemljo v obdelavo pod istim pogojem, se je ustvaril nov stan kolonov. Podobno je izgubljalo nekdanje ugodnosti mestno prebivalstvo. Revščina te dobe se zrcali v najdbah, ki v nobenem pogledu ne dosežajo tistih iz prvih stoletij, ko je provincialno-rimska kultura doživljala vzpon in višek tako v ekonomskem, socialnem, kakor tudi v političnem smislu.

Rimska kultura in njene pridobitve so bile raznolike. Obsegale so od grajenih mest in cest — ki so vezale odročne pokrajine, gore in ravnine, povezovala Donavo z Rimom, prenašale dajatve, pošto, vojsko in promet — množico pridobitev vse do krščanstva, ki se je kot nova svetovna koncepcija nagloma razraščala na antičnih duhovnih tleh.

O vsem tem govorijo izkopanine pri nas. Le-te so vsakovrstne, ene bolj, druge manj važne, gotovo pa spadajo med silno pomembne tiste, ki nosijo napise.

Antični napisi so se ohranili predvsem na kamnih: miljniki, oltarji bogovom, posvetilni kamni cesarjem, gradbeni in zahvalni napisi, nagrobniki; pogosti so tudi na kovinskih in glinastih predmetih, kjer imajo različen vsebinski značaj, na primer uradnih aktov, posvetilnih in urotilnih napisov v svetiščih ali pa označujejo lastnika (na primer čelade) ali žig izdelovalca: na opekah, oljenkah, posodju, fibulah. Včasih je izreden slučaj ohranil celo barvane in vpra-

Slika 3

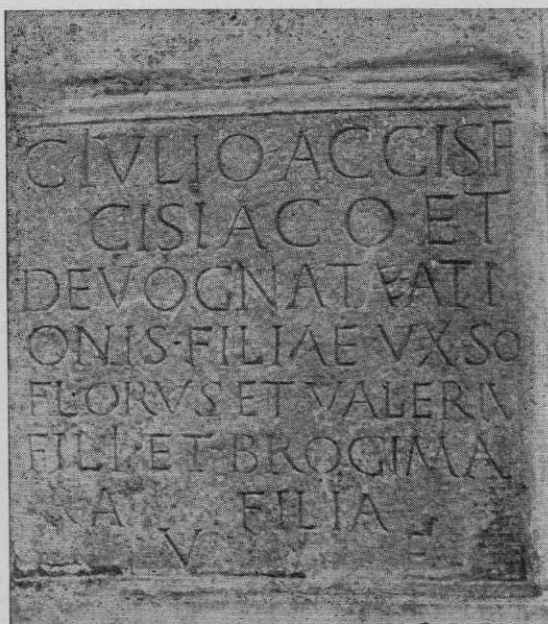
CIL III 5101. Zgornja Vižinga, obč. Radlje ob Dravi. Vzidan v cerkvi Sv. Ilja; najdišče neznano. (Morda isto kot CIL III 5102).

C(aio). Iulio. Accis. f(ilio) | Cisiaco. et | Devognatae. Ati | onis filiae. uxso(ri) | Florus et Valerius | filii. et Brogima | ra. filia | v(ivi). f(ecerunt) : Gaju Juliju, Accisovemu sinu, Cisiacu ter (njegov) ženi Devognati, Ationovi hčeri — postavili (živi) Florus in Valerius, sinova, in Brogimara, hči.

Marmorna nagrobna plošča s preprosto uokvirjenim napisom; širina 64 cm, višina 59 cm, višina črk 5,5 — 4 cm.

Lepo in večje oblikovane črke, kakor tudi »I-longa« (dolgi I), posebno pa praenomen *Caius* in gentile *Iulius*, kažejo, da je pokojni prejel rimsko državljanstvo prej kome v obdobju cesarjev iz julijsko-klavdijske rodovine. Torej je nagrobnik postavljen v drugi polovici 1. stol. Sinova poromanjenega očeta sta prejela že latinski imeni, medtem ko hčerka — ženske niso prihajale v stik z javnostjo — še keltsko.

Beseda *cisium*, -ii, n. pomeni lahek voz na dve kolesi in je keltskega izvora; izvedenka *cisiacus* pomeni verjetno nastavljenca vozniške postaje, vozarja, voznika, človeka, ki se bavi z izdelovanjem lahkih voz, ali ki je doma iz takega izdelovalnega centra. Ker je imel pokojni ta vzdevek, ga je prejel prej kome od poklica. V službi se je moral posebej izkazati, da je dobil državljanske pravice, ki so jih tedaj redko in neradi podeljevali provincialcem.



skane napise na stenah poslopij, ki so jih v zadnjem času odkrili na primer na Šentalénski gori pri Gospe Sveti.

Med doslej poslednjimi rimskimi kame-nitimi spomeniki na slovenskih tleh je na-grobnik škofu Gaudenciju (AIJ 16), danes vzidan na cerkvi Sv. Pavla v Preboldu (okraj Celje okolica), o katerem domnevajo, da je imel v Celeji svoj sedež. Časovno spada v prvo polovico VI. stol. Petdeset let kasneje pa se je že umaknil pred prodi-rajočimi Slovani v starodavno Italijo — morda skupno s poslednjimi Romani, ki so se umikali — »*episcopus quidam Johannes*«, neki škof po imenu Johannes, najbrž tudi iz Celeje. O napisu za škofa Gaudencija bi torej lahko dejali, da je poslednji glasnik umirajoče antike pri nas in hkrati že zna-nilec srednjega veka, poslednji kamen ro-

manstva, ki se je moralo kmalu nato umak-niti s te zemlje, da so jo poselile slovanske družine.

* Eno mesto iz antične literature pa naj vendar na-vedem. Vzeto je iz 60. pisma sv. Hijeronima (pisano l. 396), ki je bil doma z mejnega področja med Panonijo in Dal-macijo, iz krajev in iz hiše, kjer je bil celo še v tistem obdobju materni jezik ilirski (c. *Ruf. I.*). Njegov dom so Goti okoli 378 požgali.

»Srce mi zastaja, če premišlujem, kako gre danes vse po zlu. Dvajset in več let se že med Carigradom in Julij-skimi Alpami dan za dnem rimska kri prelija. Po Scitiji, Traciji, Macedoniji, Tesaliji, Dardaniji, Epiru, Dalmaciji in obeh Panonijah se klatijo, pustošijo in plenijo Got, Sarmat, Kvad, Alan, Huni, Vandali, Markomani. Koliko žena, koliko božjih devic iz uglednih in plemenitih rodbin je bilo tem zverinam za igračo! Škofe so odvajali v ujet-ništvo, morili duhovnike in klerike raznih stopenj, rušili cerkve, k oltarjem privezovali konje, izkopavali mučeniške ostanke.

Tuga in strah je povsod, povsod podoba le smrti.

(Verg. Aen. II 569)

Rimski svet se podira ... (Sv. Hijer. izbr. pisma I, ed. F. Lukman, Celje 1941).

Hijeronim je intuitivno že spoznaval propadanje stolet-nega rimskega reda.

KOPRSKI GLAVAR SLOVANOV

V AVSTRIJSKO-BENEŠKI VOJNI 1508—1516

SERGIJ VILFAN

Kmalu potem ko je bil zatrt upor Kopr-čanov proti beneškemu gospostvu, je beneški senat dne 31. marca 1549 imenoval Benečana Viljema Rosso za koprškega glavarja Slovanov.¹ Iz besedila tega sklepa sledi, da je bila funkcija sama že precej starejša, le da dotlej ni bila zaupana Benečanu, marveč očitno kakemu Koprčanu.² Odtlej pa se koprski glavar Slovanov večkrat pojavlja v virih, zlasti v koprskih statutih, in zdi se, da je ta funkcija prenehala šele tedaj, ko je propadla Markova republika.³

Koprski glavar Slovanov je ena izmed mnogih neznank slovenske zgodovine, neznank, ki jih bomo mogli razrešiti šele po mnogih podrobnih študijah. Iz koprskih statutor sicer izvemo, kako so glavarja postavljali oziroma volili,⁴ toda kakšen or-gan je bil, kakšne so bile njegove naloge in pomen, o tem je še prav malo znanega. Italijanska literatura se z njim iz očitnih razlogov kaj malo ukvarja in bi menda najrajši videla, da ga sploh ne bi bilo. Tako naletimo nekje na tolmačenja, da gre za glavarja v okraju Sv. Jurija Slovencev (S. Giorgio degli Schiavi) v Furlaniji.⁵ V slo-venski literaturi⁶ več ali manj prevladuje mnenje, da gre za nekakega sodnika, ki je sodil v zadevah slovenskih kmetov v okolici Kopra. Kaj več pa — razen nekaterih zelo splošnih označb — tudi sami ne vemo.

Naloga, ki si jo tu postavljamo, je skrom-na. Po zapiskih beneškega kronista Marina Sanuta⁷, ki je zapisoval važnejše podatke iz beneške korespondence in posvetovanj beneških svetov v letih 1496 do 1533, hočemo ugotoviti, kakšna je bila vloga koprškega glavarja Slovanov v vojni med cesarjem Maksimilijanom in beneško republiko (1508 do 1516).

Podrobnejši opis vojnih dogodkov v slo-venski Istri, ki so v zvezi z važnejšimi operacijami na drugih, glavnih bojiščih od-ločili o usodi teh slovenskih krajev za tri stoletja, si moramo pridržati za drugo pri-ložnost, ker bi naš glavar Slovanov pri takem opisu le prevečkrat utonil v bojnem metežu in bi ga izgubili izpred oči. Zato ostanemo pri njem in omenjamo siceršnji potek borb v slovenski Istri le toliko, da razumemo njegovo delovanje.

Z modernimi pojmi o vojskovanju in vojaški obveznosti ne bi razumeli te vojne, pa tudi ne vloge glavarja Slovanov. Pre-staviti se moramo v čas, ko je staro fevdalno vojsko z njeno težko konjenico v času »zad-njega viteza« Maksimilijana že skoraj na vsej črti izpodrival sistem najemnikov, po katerem so razni vladarji proti plačilu mezde nabrali pod svojimi zastavami naj-bolj pisane množice vseh mogočih narod-nosti, da so se za sold pobijale med seboj.

Kot pešce so najemali zlasti Švicarje, Čehe in Špance. Dober priboljšek poleg solda je bil seveda plen in tako je bilo vojskovanje od vrhov do najnižjih udeležencev v bistvu velika brezobzirna špekulacija. Take čete so ostajale v službi nekega vladarja, dokler jim je gmotno koristilo; vladarji pa so jih najemali in odpuščali, kakor je pač kazala potreba in zlasti blagajna. Za velike bitke so vojskovodje koncentrirali po nekaj deset-tisočev mož. Pogostejše so bile operacije večjega ali manjšega obsega, s katerimi so skušali z nenadnim naskokom ali obleganjem zavzeti kako sovražno postojanko. V Istri kot stranskem bojišču pa so prevladovali manjši pohodi na plen, ki so merili predvsem na medsebojno odvzemanje čred goveje živine in drobnice. Pri takih pohodih je imela glavno ofenzivno vlogo lahka konjenica — na cesarjevi strani hrvaški huzarji, na beneški strani pa albansko-grški stratoti, oboji seveda najemniki. Njihove akcije so včasih podpirali pešci. Trdnjavske posadke, ki so bile poredkoma raztresene po deželi in so štejele pol ali kvečjemu dva tucata mož, so bile proti takim nenadnim napadom lahke konjenice, ki so trdnjavo običajno obšli, brez moči. Treba je bilo postaviti obrambo takoj na samem kraju napada in to je bilo mogoče le z domačini — kmeti. Kmete so torej uporabljali predvsem v defenzivne namene in le ob posebnih priložnostih tudi za ofenzivne sunke na kratke razdalje. Kot bomo mogli spoznati iz Sanutovih zapiskov, moramo v teh nastopih kmetskih čet iskati torišče za delovanje glavarja Slovanov v tej vojni.

V prvem obdobju vojne (spomladi 1508) so Benečani po začetnem prodoru cesarjevih vzhodnih čet po zmagi v dolini Cadore prodrli do Postojne. V dogodkih, ki so se vrstili z veliko naglico, a so se Koprščine v splošnem le malo tikali, se glavar Slovanov ni vidneje pojavljal na pozorišču. (Prim. tudi »Kroniko« I/2 str. 122.)

Drugo obdobje vojne se je pričelo v Istri junija 1509 v znamenju vpadov cesarskih čet. Med njihovimi poveljniki je bil v Istri najaktivnejši hrvaški grof Krištof Frankopan s svojimi huzarji, ki jih je vodil med drugimi znani Pas Marko. Ta je vpadel junija skupaj s Frankopanovim sinom v Beneško Istro. Več kot tisoč oziroma kakih dva tisoč mož, s katerimi so Benečani ojačili maloštevilne stratiote, je bilo nabranih iz vrst kmetov.⁸ Kljub tem ukrepom so Hrvatje pustošili še v juliju. Položaj pa se je za Benečane še bistveno poslabšal, ko so cesarske čete septembra zavzele Novi grad⁹ in z baje tri tisoč konjeniki in mnogimi pešci zavzele Raspor.¹⁰ Pod Bernardinom Ravnikarjem so Benečanom povzročile ogromno škodo.¹¹ Čeprav vpadi na koprsko ozemlje s tržaške strani niso uspeli¹² in čeprav so Benečani dne 3. novembra po odhodu cesarjeve glavnine s posebej pripeljanimi četami zopet zavzeli Raspor,¹³ so se vojni dogodki približali Koprščini. Benečani so morali svoje čete, ki so zavzele Raspor, vreči na drugo bojišče¹⁴ in Novi grad — čeprav slabo zastražen — je ostal v rokah cesarjevih čet. V Istri preostale beneške čete niso hotele iti na naskok, ker niso prejele mezde.¹⁵ Z zavzetjem Novega gradu je bila cesarskim

Tu se je s Kraške planote spuščala stara cesta Kranjska—Koper po Bregu skozi Črni kal↓

↓ Črnikalski Tabor (vrh pečin)



Sl. 1. Vas Črni kal s taborom. Meja Koprščine je v srednjem veku potekala za stenami, po avstrijsko-beneški vojni pa pod vasjo. Levo pod vasjo spominja ime »Merišnice« na staro naselbino ali zgradbo, katere sledovi so še vidni

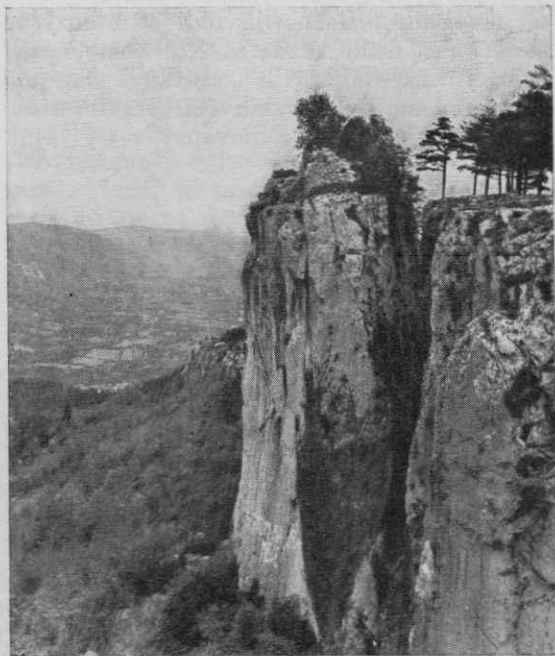


Sl. 2. Vas Črni kal in tabor od bliže

četam pot v Istro in posebej tudi proti Koprščini bistveno olajšana. Pozimi se to še ni poznalo in Benečani so imeli še nekaj časa iniciativo v rokah. Toda velika ofenziva, ki jo je proti Pazinu pripravljala Damijan Tarsia, nekdanji kastelan v Novem gradu, je konec aprila 1510 dokončno propadla pred Galinjano.¹⁶ Treba je bilo misliti na obrambo koprškega ozemlja pred napadi sovražnika, ki je v Istri zopet začel prevzemati iniciativo.

V tej situaciji je začel nastopati glavar Slovanov Paskval Ingaldeo (capitano di schiavi). Medtem ko ga prvič srečamo januarja 1510, ko pošilja iz Črnega kala neka poročila političnega značaja,¹⁷ se pozneje čedalje jasneje izkaže kot vojaški poveljnik. Naj v kratkem navedemo, kaj nam Sanuto poroča o njem in njegovih četah. Že njegov prvi nastop ni ravno uspešen: Damijan Tarsia se 28. marca pritožuje nad glavarjem Slovanov, »ki vodi kmete« (qual è al governo di villani), da se je pred napadom vojvode Erika Braunšvajškega umaknil v črnikalski jarek in zbežal, ne da bi bil sploh nastopil, tako da so cesarske čete nemoteno vdrle v Osapsko dolino (valle de Hospon).¹⁸ Kakšna je bila izvežbanost glavarjevih čet, nam pove dva dni starejše poročilo stratiotskega proveditorja, ki je šel iz Črnega kala s 50 konjeniki in 200 kmeti v napad na neki grad pri Postojni (Viehem?), da bi ga iznenada naskočil in zavzel, pa ni uspel, ker so bili njegovi kmetje preglasni.¹⁹ Približno v istem času je bil glavar Slovanov kot izvedenec za utrjevanje gradov po pooblastilu koprškega župana član komisije, ki je pregledala beneško utrdbo Moko pri Trstu.²⁰ Ko je kmalu nato del posadke zapustil ta grad, ker ni prejel mezde, je dobil glavar Slovanov nalog, naj postavi v grad deset svojih mož.²¹ Konec aprila pošilja Ingaldeo po-

ročilo o premiku sovražnih čet.²² Ko so v začetku maja cesarske čete napadle Roč, je stratiotski proveditor pozval glavarja Slovanov in druge kraje, naj se pripravijo s čim večjim številom moštva.²³ Izguba Novega gradu je Benečanom povzročala težke skrbi in ponovno so premišljali, kako bi ga zavzeli,²⁴ medtem pa so v maju Hrvatje še naprej pustošili po Istri,²⁵ beneški stratioti pa so bili že v prejšnjih malih podvigih tako obogateli, da niso hoteli izvršiti nobene nevarnejše naloge.²⁶ Da bi se položaj izboljšal, je koprski župan začetek junija predlagal, naj bi Istra dobila samostrelce (balestrieri) na konjih, ki bi bili pod poveljstvom glavarja Slovanov Paskvala Ingaldea, da bi tako zavarovali mejne utrdbe in prelaze.²⁷ Ali so to storili, ne vemo, vsekakor pa so se ves junij zbirali nad beneško Istro črni oblaki. Glavar Slovanov je pazil na prelaze,²⁸ zlasti na Črni kal, in konec meseca poročal tudi iz Roča.²⁹ V začetku julija sta se Krištof Frankopan in Pas Marko s 300 konjeniki in 500 pešci utaborila nad Črnim kalom, čigar utrdba je varovala prelaz proti Koprščini.³⁰ Benečani so proti njim postavili med Podpečjo in Črnim kalom 400 pešcev, izmed katerih jih je bilo 30 iz Umaga in Novigrada, ostali pa očitno domači kmetje. Del teh čet je 30 hrvatskih



Sl. 3. Del stene, ki je odstopil od ostale gmote, je nudil primerno priložnost za srednjeveško utrdbo. Čez prepad je vodil pridvižni most k utrdbi, ki se je po svoji obliki tesno prilegala površini skale. Poraščene razvaline so še dobro vidne

konjenikov s fingiranim napadom in begom zvalo v zasedo: čeprav je glavar Slovanov Manassi (verjetno kak namestnik odsotnega Ingaldea) svaril svoje ljudi, so ti udrli za Hrvati, na planem pa so jih nenadoma obkolile izvežbane in številne sovražne čete. Zajetih je bilo 68 beneških kmetov, pet jih je padlo in trije so bili ranjeni. Hrvatje so po tej zmagi izjavili, da jim ne gre za borbo s kmeti, marveč s stratioti. Stratioti so proveditor, ki je tačas moral stražiti Motovun, pa se je jezil, da ima koprski glavar Slovanov premalo reda med svojimi ljudmi.³¹ Od beneških ojačenj jih je le malo prišlo v Črni kal³² in v nevarnosti so bili koprski mlini na Rižani. Dohod v koprsko nižino je bil iz Trsta oziroma s Krasa mimo Mokoja oziroma glavni dohod s Krasa mimo Črnega kala. Zato je stradiotski proveditor prišel v Črni kal³³ in poskrbel za utrditev in posadko. Glavar Slovanov Ingaldeo je medtem poročal iz Črnega kala o premikih sovražnikov.³⁴ Beneške priprave so bile kaj potrebne, kajti že konec julija so cesarske čete — zlasti hrvatski jezdeci — vpadle do Podpeči.³⁵ Avgusta je glavar Slovanov iz Črnega kala poslal obširno poročilo o stanju sovražnih čet,³⁶ sicer pa so bile avgusta in v začetku septembra v slovenski Istri le manjše praske, nato pa je sledil tem bolj učinkovit sunek cesarskih čet, ki so plenile prav do Sečovelj.³⁷ Ker je bil Moko čedalje bolj v nevarnosti, so Benečani okrepili posadko s 25 možmi, verjetno domačini.³⁸ Konec septembra so Benečani pričakovali nov napad na Koprščino, in zvedeli, da se hočejo Hrvatje potem utaboriti v Črnem kalu.³⁹

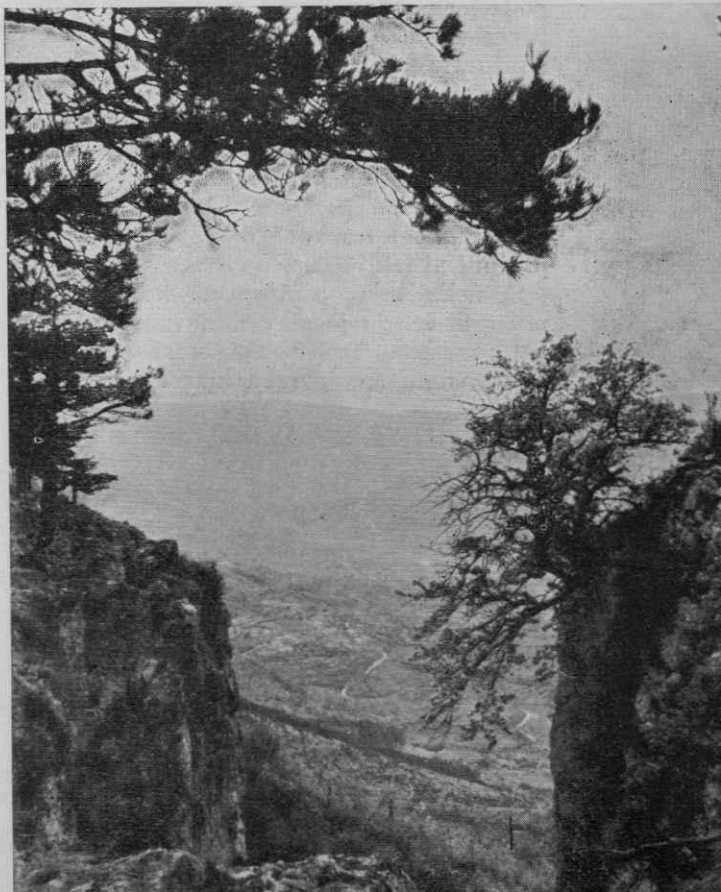
Vendar je še eno leto poteklo brez resnejših borb. V začetku oktobra 1511 pa so se pred sovražno premočjo kar po vrsti predale vse beneške utrdbe, ki so na vzhodni meji čuvala Koprščino: Moko, Socerb, Draga, Osp, Črni kal, Podpeč in drugi kraji ob Bregu, zlasti tudi Kubed.⁴⁰ Zalet so ustavile šele Milje, ki so dobile močne okrepitve.⁴¹ Po odhodu cesarskih čet so Benečani skušali zopet zavzeti izgubljene kraje. V neki taki praski pri Ospu je nastopil glavar Slovanov na čelu desetih konjenikov in pešcev.⁴² Prav ta glavar je nekoliko pozneje v imenu republike sprejel povratek vasi Osp v okrilje beneške republike.⁴³ Zopet je bil glavar Slovanov tisti, ki naj bi v imenu beneške republike sprejel predajo Socerba. Toda ta predaja je bila le zvijača in padel je v za-

sedo ter imel velike izgube.⁴⁴ Benečanom je uspelo zavzeti še nekaj manjših utrdb (Kubed, Podpeč, ki jih nasprotnik morda niti ni držal) in s tem so bile borbe v tem sektorju v bistvu končane.

V tretji fazi vojne, ki se je začela spomladi 1513, ni bilo posebnih dogodkov v Koprščini razen nekega napada na koprške mline iz tržaške smeri⁴⁵ in razmeroma kmalu je sledilo novo premirje. Zadnje, kar utegne imeti kako zvezo z našim predmetom, je dejstvo, da je v času premirja črnikalški župan skušal na lastno pest sprejeti predajo črnikalškega tabora (castello) za Benetke, a so ga Avstrijci prijeli, mu iztaknili oči in ga slepega izpustili. Benečani so mu zato podelili dosmrtno rento.⁴⁶ S sklepom definitivnega premirja 18. januarja 1516 Koprščina in njen glavar Slovanov izgubita svojo dotedanjo zanimivost. Prva se komaj še kje omenja v zapiskih, o drugem pa se poročila nehajo.

Prvo, kar moremo z gotovostjo zaključiti iz gornjih podatkov, je naslednje: koprski glavar Slovanov je bil v vojnem času vojaški poveljnik kmečke vojske, tako imenovane črne vojske ali, kakor se v nekih drugih zvezah imenuje, črnide (cernida).⁴⁷ Včasih so mu bile prideljene tudi druge manjše enote.

Kot vojaški poveljnik je bil glavar Slovanov v prvi vrsti *podrejen koprskemu županu in glavarju*, čigar dvojni naziv torej ne izvira od tod, ker bi bil župan obenem



Sl. 4. Desno — del razvalin tabora, pred njimi: del predpada, levo: stene Brega, vmes razgled proti Podpeči in Kubedu v Koprščini, ki sta obe imeli svojo utrdbo

glavar Slovanov,⁴⁸ marveč je bil koprski župan kot istočasni koprski glavar nadrejen glavarju Slovanov. Izjemoma je glavarju Slovanov pošiljal naloge tudi stratiotski proveditor.

Glavna naloga glavarja Slovanov je bila *obramba koprškega ozemlja pred sovražnimi vpadi*, s tem da je po potrebi dopolnjeval posadko na Mokoju, zlasti pa držal prelaz pri Črnem kalu. Zato ni slučaj, če nastopa glavar Slovanov skoraj vedno prav v Črnem kalu, ki ga moremo zato mirno označiti kot njegov sedež v času nevarnosti. V pojasnilo naj navedemo, da je bil Črni kal do te vojne mejna vas Koprščine in da je prav skozi to vas vodila trgovska cesta iz Kranjske proti Kopru. Slika 1 nam nazorno prikazuje lego te vasi na pobočju Brega. Po tem pobočju se je cesta strmo spuščala s kraške planote, od koder je bil dostop v nižino na drugih krajih nemogoč ali vsaj zelo težaven. Nad vasjo je narava ločila del skalnatega masiva od planote z nekaj metrov širokim prepadom (slika 3). Trdnjavica, sezidana na tem naravnem stolpu, je imela lep razgled po slovenski Istri (slika 4 in 7). Bila je dostopna samo s privižnim mostom in je obvladovala prelaz, cesto in vas. Če so jo cesarske čete brez posebnih težav zavzele, moramo to pripisati izredni naglici, s katero so nastopile in zasejale zmedo v sovražnem taboru. Njeno lego nam поблиže prikazuje slika 2. V XVI. stoletju je bila trdnjavica kot kmečki tabor podrejena avstrijskemu deželskemu sodišču Socerb in še opremljena z orožjem. Z nje je stražar, ki ga je imenovala črnikalska srenja, opazoval beneško sosesčino, da bi sklical vaščane, če bi beneški podložniki hoteli priti v črnikalske vinograde po grozdje. Toda o tem kdaj drugič. Danes so ohranjene samo še razvaline tega tabora. Da bi bil tu kdaj sedež kakega fevdalnega gospoda, ni znano, pa tudi ni izključeno.

Še nekaj besed o njegovem *moštvu*. Omenili smo že, da je glavar Slovanov poveljeval predvsem črni vojski in smo v uvodu že povedali, da uporaba kmečkih čet tedaj



Sl. 5. Ta hiša v Črnem kalu, ki je nad vrati datirana 1489, je nastala že, ko je bila vas beneška in je doživela Maksimiljanove vojne. Gornji del, zgrajen iz manjših kamnov, je nadzidan kasneje. Prejšnji zatrep na desni se dobro razloči

ni bila nikaka posebnost Koprščine. Tudi v drugih istrskih okrajih so Benečani uporabljali kmečke čete in ni izključeno, da je s tem v zvezi t. im. capitaneus paisanaticorum.⁴⁹ Prav tako je tudi nasprotna stran zlasti na Kranjskem v tej vojni mobilizirala kmete po posameznih deželskih sodiščih, včasih tudi za ofenzivne namene. Morda je bila uporaba kmečkih čet v Koprščini starejša, morda tudi organizacijsko popolnejša (kontestabel je bil po vsej verjetnosti nižji vojaški organ), vsekakor pa je posebnost Koprščine, da se poveljnik črne vojske imenuje capitaneus Sclavorum oziroma capitano di Schiavi. Zakaj je v tem imenu prav v Koprščini postavljena enačba Slovan = kmet, moramo pustiti odprto. Saj so tudi drugod po Beneški Istri živeli Slovani. Toda zdi se, da so z besedo Slovani označevali predvsem Slovence.

O *kvaliteti teh čet* si po vsem povedanem more vsakdo ustvariti sodbo sam. Da njih nastopi običajno niso bili uspešni, nas ne more presenetiti, kajti tudi vojskovanje je bilo poklic, ki je zahteval znanja, vaje in opreme. Vsega tega pa kmet tedaj ni imel in njegovemu gospodarju je bilo to v last-



Sl. 6. Črni kal, v ozadju Tinjan

nem interesu ljubše. Tudi kranjski kmet ni bil nič boljši vojak. Ko je bil v začetku vojne Trst v škripcih, je njegov poveljnik Rauber, kranjski plemič, izvedel, da pride na pomoč črna vojska iz Kranjske. Nič čudnega, če je resignirano izjavil: »Imel bom može za obdelavo zemlje, ne pa za borbo proti prvovrstnim vojakom.«⁵⁰ Izvežbanih čet pa je mala Kranjska premogla veliko premalo, da bi se mogle meriti s poklicnimi četami, ki so jih gmotno dobro podprti Benečani za glavna bojišča najemali z vseh vetrov.

Tako so se slovenske kmečke čete borile na eni in na drugi strani. Narodnostni čut tedaj še ni bil razvit, sicer pa je bila na eni strani tuja gosposka in na drugi strani nič boljša tuja gosposka. Nekoliko strah pred kaznijo, strah pred sovražnim pustošenjem, navada in nekoliko upanje na plen je držalo ene na strani Avstrije, druge na strani Benetk.

Lik koprškega glavarja Slovanov je s tem vsaj z ene strani dobil nekoliko konkretnije oblike, kot smo jih doslej poznali. Če je imel tudi v XIV. stoletju že vojaške funkcije, bi bilo prav razumljivo, zakaj so Benečani po koprskem uporu hiteli, da na to mesto postavijo Benečana. S tem da označujemo glavarja Slovanov kot poveljnika črne vojske, pa nočemo izključevati dosežanje razlage, da je bil sodnik za okoliške slovenske kmete, le da je ta plat njegovega delovanja žal še premalo konkretizirana. Saj vemo, da so se sodne, upravne in vojaške funkcije v teh časih pogosto, da, celo običajno družile. Bil bi tedaj nekaj deželjski sodnik za koprške vasi ali vsaj za njihov del. Toda s tem zopet prehajamo na področje ugibanj. To bi kazala tudi nekoliko širša formulacija »qual è al governo di villani«¹⁸, ki pa ne dopušča trdnih sklepov.

Koprski glavar Slovanov in njegove čete si v tej vojni sicer niso priborili lavorik, toda kot stara priča o bivanju našega rodu ob Jadranu in njegovem življenju so za nas vendarle dovolj zanimivi in mislimo, da jim nismo po nepotrebnem posvetili te vrstice.

Naj za zaključek pristavimo še nekoliko kasnejše poročilo koprškega župana in glavarja iz l. 1598, ki pravi, da obsega koprsko (izvenmestno) ozemlje 43 vasi s 4875 prebivalci, ki se jim vsem pravi Slovani in ki imajo za glavarja koprškega plemiča. Njegova naloga je, da te ljudi ščiti.⁵¹ Zopet zelo vodena označba. Do kraja bomo vsem tem problemom prišli šele po dobrem poznavanju gospodarstva, agrarnega ustroja in zlasti vaške samouprave v Istri.

OPOMBE

1. »sit... capitaneus Sclauorum Justinopolis« — Istrski zgodovinski zbornik, Koper 1953, p. 191. — 2. »Cum omnibus utilitatibus consuetis... quas olim... solebat capitaneus Sclauorum«; »Guillelminus cum sit Venetus...« ibid. Zaradi tiskovnih napak v objavah gradiva v cit. zborniku se v podrobnejšo analizo vira ne spuščam. — 3. P. V. Vesel, Nekateri ugotovitve o Slovencih v koprskih statutih, Istrski zgod. zb., 25. — 4. Ibid. 24 s. — 5. MS IX (gl. op. 7) indeks. — 6. Na pr. M. Dolenc, PZ 76; M. Kos, Istra in Slov. Primorje v zgodovini, Od naselitve do konca 18. stoletja, Slovensko Primorje in Istra, Beograd 1953, str. 55; B. Grafenauer, Slovenci od XII. do XV. stoletja, Zgodovina narodov Jugoslavije, Ljubljana 1953, 712. — 7. I diarii di Marino Sanuto 1496—1533, izd. Rinaldo Fulin, Federico Stefani, Nicolò Barozzi, Guglielmo Berchet, Marco Allegri, Benetke 1879—1902. Kratica: MS z navedbo števila zveza in kolone. — 8. MS VIII. 445, 450, 507. — 9. MS IX. 196, 225, 257. — 10. MS IX. 225. — 11. MS X. 294. — 12. MS IX. 272, 277. — 13. MS IX. 269, 289, 294. — 14. MS IX. 288, 300, 307. — 15. MS IX. 313. — 16. MS X. 216, 217. — 17. MS IX. 504. — 18. MS X. 134. — 19. MS X. 68/69. — 20. MS X. 102/3. — 21. MS X. 151. — 22. MS X. 210. — 23. MS X. 287. — 24. MS X. 288. — 25. MS X. 344. — 26. MS X. 422/3. — 27. MS X. 521. — 28. MS X. 695. — 29. ibid. — 30. MS X. 708. — 31. MS X. 709, 738. — 32. MS X. 738. — 33. MS X. 808, 821. — 34. MS X. 853. — 35. MS X. 867. — 36. MS XI. 155. — 37. MS XI. 394, 444. — 38. »homeni trovati li« MS XI. 444. — 39. ibid. — 40. MS XIII. 20, 24. — 41. MS XIII. 42, 51. — 42. MS XIII. 249. — 43. MS XIII. 271. — 44. MS XIII. 294. — 45. MS XVIII. 97. — 46. MS XX. 102, 150. — 47. MS X. 224; XI. 378; XIII. 42. — 48. Vesel o. c. 26. — 49. »I. N. Raspurch et Paisanaticorum capitaneus« MS VII. 515. S tem je v zvezi posebna značilnost istrskih podložniških razmer: vojna obveznost, zlasti dolžnost podložnikov, da postavijo obrambne čete (prim. Premrou, Monim. Scl. Ljublj. 1919, str. 20) skoraj v celoti izpodrine drugod običajno tlako. — 50. MS VII. 404. — 51. Prim. Premrou, 56.

SLIKE

so bile posnete za »Kroniko« aprila 1953. Sl. 1 in 6 foto J. Sušteršič, sl. 2—5, 7 foto S. Vilfan.

Sl. 7. Pogled s črnikalskega tabora (levo) v Koprščino — deželo »glavarja Slovanov«. Spodaj del vasi Crni kal



LJUBLJANSKA GLASBENA MATICA IN NJEN POMEN

DRAGOTIN CVETKO

RAZVOJNE OSNOVE

V času nacionalnega in z njim povezanega kulturnega poleta, kakor se kaže pri Slovencih z nastopom ustavnega življenja po letu 1860, sta v začetku za nekaj časa glasbenim potrebam slovenskega dela prebivalcev ljubljanskega mesta stregli in tudi zadoščali Narodna čitalnica in Dramatično društvo. V okviru čitalniških »besed« se je vneto gojila zborovska, pa tudi že solistična pevska in instrumentalna glasba. S tem je Čitalnica pritegnila več ali manj vse takratne slovenske produktivne in reproduktivne glasbenike, sočasno pa je dajala skladateljem spodbude za obsežnejše ustvarjalno delo. V pomanjkanju izvirne slovenske glasbene literature ji je namreč bilo njihovo skladateljevanje nujno potrebno. S tem da je njihova dela tako rekoč sproti izvajala, jim je nudila tako nujne reproduktivne možnosti in pogoje ter je na ta način izpolnjevala tiste tehnične momente, ki jih prej skoraj ni bilo in ki so tudi bili eden izmed vzrokov, zakaj se izvirna slovenska glasbena tvorba ni mogla dovolj maglo in široko razmahniti. Zdaj pa so imeli slovenski glasbeni ustvarjalci povsem stvarne izglede in njihovo skladateljsko delo se je vedno bolj stopnjevalo. Zborovskih, klavirskih in drugih skladb manjših form ter samospevov je bilo čedalje več. Benjamin Ipavec je spričo novih izvajalnih možnosti napisal 1864. leta svojo opereto »Tičnik«, ki jo je ljubljanska čitalnica tudi zares izvedla. Kajpada je Čitalnica za te potrebe morala misliti tudi na ustrezna izvajalna telesa. Zato si je osnovala svoj pevski zbor s pevsko šolo, v kateri so se tehnično izobraževali bodoči člani čitalničnega pevskega zbora. Prizadevanja Narodne čitalnice pa niso ostala omejena na ljubljansko mesto. Raztegnila so se tudi na slovensko podeželje, kjer so se po ljubljanskem vzoru ustanovljale številne čitalnice, ki so si delo organizirale podobno kot ljubljanska. To velja tudi za glasbeno aktivnost posameznih čitalnic, zaradi česar je bila Narodna čitalnica ljubljanska tudi činitelj, ki je pomembno prispeval k slovenskemu glasbenemu razvoju sedemdesetih let preteklega stoletja.

Ko je 1867. leta začelo v Ljubljani delovati Dramatično društvo, je to prevzelo dotedanje naloge Čitalnice na področju glasbeno-gledališkega in celotnega gledališkega predstavljanja na sploh. S tem se začne prva delitev v vejah slovenskega glasbenega udejstvovanja, ki z Dramatičnim društvom prinese slovenski gledališki glasbi mnogo večje razvojne možnosti. Sadovi so se kmalu pokazali. Že 1872. leto je dalo slovenski glasbi Foersterjevo opereto, kasnejšo opero »Gorenjski slavček«. Tudi na nekaterih drugih področjih glasbenega ustvarjanja so storitve rasle in se je kvaliteta dvigala, tako predvsem v smeri samospeva, zbora in klavirske tvorbe. Tako se je živahnemu tempu celotnega

slovenskega razvoja vedno bolj približevala tudi slovenska glasbena misel in glasbena storilnost je bila vedno večja in višja.

Ta uspeh je silno obogatil slovensko glasbeno produkcijo, hkrati pa je sprožil aktualne probleme, ki so bili za nadaljnji slovenski glasbeni razvoj bistvenega, celo življenjskega pomena. Popolnoma jasno je bilo, da Narodna čitalnica in Dramatično društvo slovenski glasbi ne dajeta in tudi ne moreta več nuditi dovolj pogojev in možnosti, da bi se lahko neovirano razvijala in dobila tisti polet, ki ga je spričo vseh razvojnih potreb morala imeti. Postali sta pretesni okvir visokim ciljem, ki so se stavljali slovenski glasbi. Ta je namreč morala kar najhitreje dohiteti evropski razvoj, da bi lahko učinkovito podprla celotne takratne slovenske razvojne težnje, pa še da bi lahko nadaljevala tradicijo tistega poleta, ki ga je nekoč, čeprav v drugačem smislu, že imela, a ga je prehod iz kozmopolitske v nacionalno smer za dalje časa prekinil. Z druge strani je še treba upoštevati, da je prizadevanja Narodne čitalnice in Dramatičnega društva znatno oviralo pomanjkanje izvajalnih kadrov. Vse to se je zgostilo in zgrnilo v eno samo veliko stremenje po ustvaritvi lastnih, številčno zadostnih in kvalitetno ustreznih slovenskih ustvarjalnih in poustvarjalnih kadrov v zavesti, da je ta pot edina uspešna, če hoče slovenska glasba v doglednem razdobju doseči raven evropske glasbene tvorbe in koristiti vsemu slovenskemu kulturnemu razvoju. S tem v zvezi je bila vedno jasnejša potreba, da nek kakršen že koli glasbeni center skrbi za sistematično razvijanje slovenskega glasbenega življenja in to ne le v Ljubljani, temveč na vsem slovenskem ozemlju. Vsi ti razlogi so navajali k nujni rešitvi v prikazanem smislu in poudarjali, da slovenska glasbena prizadevanja ne morejo biti več stranska veja za cilje ljubljanske Narodne čitalnice ali Dramatičnega društva, temveč da je za njihovo širjenje, poglobljanje in utrjevanje potrebno samostojno, neodvisno glasbeno združenje.

To je zahteval tudi nek činitelj, ki ga ne moremo ne prezreti ne podcenjevati, namreč tedanja ljubljanska Filharmonična družba. Ta je bila v prvih desetletjih svojega obstoja združenje, ki ni poznalo ali vsaj še ni ostrilo nacionalnih diferenc med nemškim in slovenskim elementom svojega članstva in prebivalcev ljubljanskega mesta sploh. Dokaz temu je dejstvo, da so bili člani Filharmonične družbe Zois, Vodnik, Čop, Rihar, Blaž Potočnik, Luka Dolinar in nekateri drugi delavci tedanje slovenske kulturne province. Po 1848. in predvsem po 1860. letu pa se je Filharmonična družba temeljito preusmerila. Njenega osrednjega cilja ni več vodila ideja o negovanju glasbene umetnosti in dviganju estetskega okusa poslušalcev. Namesto tega je postala germanizatorska postojanka. V tej smeri je delovala in skušala uspevati tako v Ljubljani kot v malone vseh večjih slovenskih

podeželskih krajih, zlasti na področju takratne Kranjske. S takšno svojo prizadevnostjo pa je ustvarila prepad med svojimi slovenskimi in nemškimi člani ter nesoglasja, ki so se prenesla tudi izven njenega okvira in so skupno z že tako obstoječimi narodnostnimi razlikami nemško nestrpnost še večala ter seveda tudi na slovenski strani vzbujala čedalje močnejši odpor. Zato so njeni slovenski člani, predvsem tisti, ki ekonomsko od nje ali njenih pokroviteljev neposredno niso bili odvisni, začeli izstopati iz Filharmonične družbe ter prestopati v Čitalnico in kasneje tudi v Dramatično društvo. Vpliv Filharmonične družbe pa je še vedno bil močan in v nekem smislu tudi nevaren. Nevaren zlasti zato, ker je Filharmonična družba svoje politično poslanstvo vztrajno uveljavljala, kjerkoli je to bilo med Slovenci količkaj mogoče, in ker je kot organizacija z bogato in dolgo tradicijo bila v umetniškem oziru še vedno kvalitetnejša od podobnih tedanjih slovenskih kulturnih ustanov oziroma društev. Razen tega je imela v svojih rokah vzgojo mladih glasbenih talentov; odlične učne moči ter koncertne izvajalce pa je dobivala iz raznih nemških, oziroma avstrijskih pokrajin ter je s tem dosegla relativno visoko stopnjo svojih glasbenih prireditev. Od časa do časa je v sporede svojega pevskega zbora, predvsem v razdobju, ko je v njej deloval Anton Nedvéd, vključila tudi to ali ono slovensko skladbo, s tem pa vzbujala videz tolerantnosti, če že ne naklonjenosti nasproti slovenskemu življu. S kvaliteto njenih koncertnih izvedb se slovenske glasbene prireditve takrat še niso mogle meriti. Pa tudi glede skladb in skladateljev Slovenci tista leta niso imeli možnosti, da bi tekmovali z Nemci. Tudi so še bili brez glasbene šole, v kateri bi lahko pripravljali lastni izvajalni kader ter nanj vplivali tudi v pogledu nacionalne zavesti. Vsem naznačenim vplivom Filharmonične družbe Slovenci kajpak na splošno niso sledili in se niso pustili zavajati, čeprav so bili tudi takšni, nekaj časa celo mnogi primeri. Vendar se je marsikdo med Slovenci, ki so mu bile pred očmi jasne perspektive slovenskega narodnostnega in posebej kulturnega razvoja, odločno opredelil na slovensko stran in vključil svoje delo v okvir slovenskih kulturnih prizadevanj. Ta večina je zmanjšala pomen tistih, ki so z občudovanjem zrli na nemško glasbeno kulturo in so pri tem prezrli, da jo Filharmonična družba izrablja za dosego svojih germanizatorskih ciljev. Kljub vsemu pa je bil položaj vendarle dovolj kočljiv in, če so Slovenci hoteli na glasbenem polju uspeti, so morali Filharmonični družbi postaviti enakovredno ter učinkovito protiutež. Če bi se ta uresničila, bi bila toliko uspešnejša, ker se je spričo nezadržanega narodnostnega poleta Slovencev začela Filharmonična družba sploščati sicer počasi, nato pa vedno hitreje razkrajati ter bi prej ali slej tako morala nujno razpasti. Treba pa je bilo ta razkroj pospešiti, da bi se nacionalno kvarni vplivi Filharmonične družbe, ki je nekoč, ko je še sledila ciljem svojih ustanoviteljev iz

1794. leta, sicer nedvomno koristila tudi specifično slovenskemu glasbenemu razvoju, kar najprej in temeljito zajezili ter odstranili.

Vsi ti momenti so zahtevali osrednjo slovensko glasbeno organizacijo. Kar se zaradi razvojnih zakonitosti 1848. leta ni moglo zgoditi, se je zgodilo v začetku osemdesetih let XIX. stoletja. Ko je v revolucijskem letu dunajska »Slovenija« pozvala ljubljansko Filharmonično družbo, naj se konstituira kot prvo slovensko glasbeno društvo, čas še ni dozorel. Če bi se to zgodilo in bi nastal nekak kompromis med Slovenci in Nemci, bi ta zelo verjetno slovenskemu glasbenemu razvoju tudi mnogo več škodoval kot koristil, saj je jasno, da iz takratne Filharmonične družbe v tistem obdobju družbenega razvoja na Slovenskem nikoli ne bi moglo nastati izrazito slovensko glasbeno združenje. Tako je s svojim odklonilnim, skoraj zasmehovalnim stališčem nasproti »Sloveniji« nemško vodstvo Filharmonične družbe izvrstno pripomoglo, da se ni zgodila napaka, ki bi lahko usodno ali vsaj za daljšo dobo silno škodovala samobitnemu razvoju slovenskega glasbenega udejstvovanja. V letu 1872 pa je bil čas zrel, seveda v drugačnem smislu kot 1848. leta, ko dunajska »Slovenija« še ni znala realno presoditi razvojnih možnosti slovenskega glasbenega razvoja. Sedaj pa je bilo narodnostno gibanje Slovencev že uspelo dejstvo ter je pozitivno vplivalo tudi na kulturni razvoj. Zato pa so že bile naloge, ki bi jih morala izpolnjevati slovenska glasba, mnogo jasnejše, pa tudi glasbeni kadri so bili



Anton Nedvéd

kljub tehničnim pomanjkljivostim že obsežnejši. Prav zdaj je bila prilika in tudi neizogibna razvojna nujnost za realizacijo matičnega glasbenega združenja, ki je dobilo svojo konkretno podobo z osnovanjem Glasbene Matice v Ljubljani.

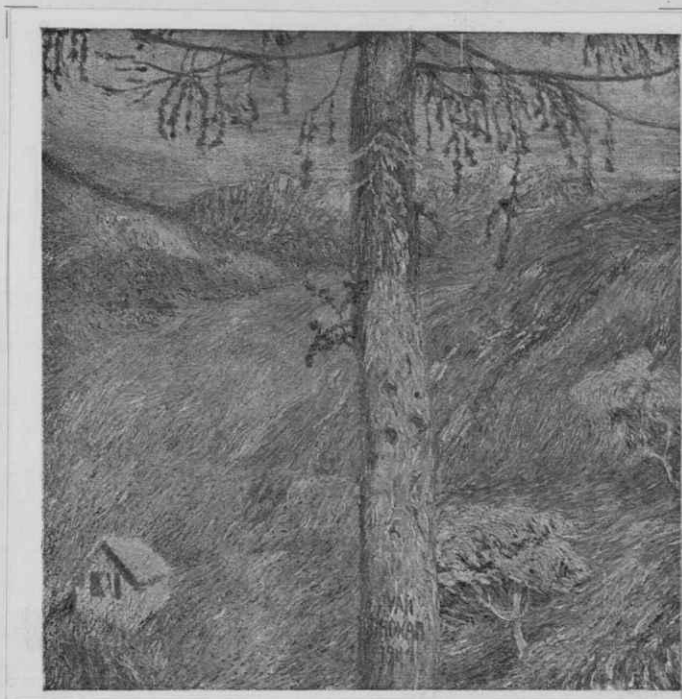
USTANOVITEV

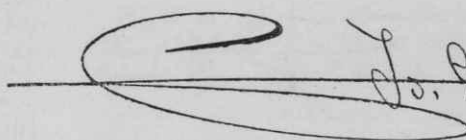
Že 1871. leta je »Slovenski Narod« v svoji 75. številki poročal, da je »neutrudljivo delavni vodja zbora čitalniških pevcev gospod Vojteh Valenta¹« »jako lepo misel sprožil, za katero se že delajo predpriprave, da se uresniči. Ta misel je ustanovljenje »glasbene matice«...«. Prvenstvo za to idejo sicer pripisujejo tudi učitelju Blažu Kuharju, ki da se mu je baje v glavi porodila misel, da bi Slovenci dobili glasbeno društvo in ki naj bi to povedal Valenti². Kateremu od obeh gre prvenstvo, sicer res ni pomembno. Dejansko pa je gotovo bil Valenta tisti, ki je idejo uresničil in je imel odločilno vlogo v Glasbeni Matici vse do svoje smrti. Čeprav so z njim in poleg njega sodelovali še mnogi, med njimi tudi izraziti glasbeni delavci, je nedvomno bil on tista močna osebnost, ki je novo ustanovljenemu združenju vtisnila najznačilnejši pečat ter mu s svojo razgledanostjo in muzikalno, zlasti organizacijsko sposobnostjo in verno nacionalno zavestjo posredovala velik polet. Manj ko leto zatem, ko je »Slovenski Narod« objavil omenjeno novico, je bila Glasbena Matica že ustanovljena. Kot dokazujejo akti deželne vlade, je ustanovitev Glasbene Matice formalno predlagal Anton Nedvéd s tovariši, to je z »osnovalnimi« odborom, ki so ga po poročilu »Slovenskega Naroda« sestavljali poleg Nedvéda še Anton Foerster, Vojteh Valenta, Viktor Bučar, Franjo Ravnikar, Peter Grasselli, Anton Jentel, Franjo Drenik, Dragotin Žagar, Karol Bleiweis, Andrej Praprotnik in Emil Gutman³. Deželna vlada ustanovitvi ni ugovarjala in je dne 7. junija 1872. leta Glasbeno Matico in njene statute res odobrila. Na aktu, priloženem tiskanemu izvodu »Pravil Glasbene Matice v Ljubljani«, ki nosijo datum 31. maja 1872, je pripisano: »Osnova društva: »Glasbena matica« se ne prepoveduje na podlagi teh pravil.« Podpisan je deželni predsednik Wurzbach.⁴ S tem je bila Glasbena Matica priklicana v življenje in v septembru istega leta je javila ljubljanskemu magistratu, da bo njen prvi občni zbor 24. septembra. Vlogo sta podpisala Franjo Ravnikar kot »prvomestnik« in Valenta kot tajnik.⁵ V odbor so bili na prvem občnem zboru izvoljeni Ravnikar kot predsednik ter Franjo Drenik, Anton Jentel, Anton Nedvéd, Andrej Praprotnik, Peter Grasselli, dr. Ambrožič, Josip Nolli, Viktor Bučar, Leopold Belar, Dragotin Žagar in Vojteh Valenta, torej večinoma člani »osnovalnega odbora«, ki pa so bili pomnoženi z nekaterimi drugimi osebnostmi slovenskega kulturnega življenja. Med odborniki so bili tudi nekateri takratni pomembnejši slovenski glasbeniki: Nedvéd, Nolli, Belar, Valenta. Kmalu je Glasbena Matica začela zbirati tudi ustanovne člane, med katerimi so bili poleg Valente, Bleiweisa in

nekaterih drugih slovenskih političnih ter kulturnih delavcev tudi graščak in državni poslanec Viljem Pfeifer, graščak Karol Rudež, skladatelj in zdravnik Benjamin Ipavec ter operni pevec Fran Gerbič, ki je bil pozneje več desetletij vodja Matične glasbene šole.⁶ Krog ustanovnikov je Glasbena Matica kasneje še razširila in jim priključila razne osebnosti, kot so bili ljubljanski knezoškof, poznejši goriški nadškof in kardinal Jakob Missia, dr. Ivan Tavčar in dr. Josip Vošnjak.⁷ Novo društvo je torej že v vsem začetku svojega obstoja zbralo okoli sebe takrat najpomembnejše osebnosti slovenskega javnega življenja in je že v prvem letu svojega obstoja imelo razmeroma visoko število članov. Tako je štel v oktobru 1872. leta čez dvesto.⁸ decembra istega leta pa čez 250 članov, med katerimi je bilo celo 20 ustanovnikov.⁹ To zanimanje za Glasbeno Matico dokazuje, da se je slovenska javnost v dokajšnji meri zavedala, kakšno vlogo utegne imeti novo združenje v razvoju slovenskega kulturnega življenja. Da se ne namerava omejiti le na Ljubljano, marveč razširiti svoj vpliv na vse slovensko ozemlje, je Glasbena Matica že v trenutku svojega nastanka dokazala s tem, da je postavila svoje poverjenike, ki so imeli spočetka prvenstveno nalogo v zbiranju članov Glasbene Matice. Med prvimi poverjeniki so bili Franjo Stojec, učitelj v Kranjski gori, ki je bil poverjenik za Gorenjsko, idrijski učitelj in glasbenik Feliks (Srečko) Stegnar za Notranjsko, odvetniški koncipient v Krškem Matija Šušteršič za Dolenjsko, učitelj v Mariboru Josip Miklošič za Štajersko, učitelj Anton Stöckl iz Velikovca za Koroško, in skladatelj Leopold Cvek, učitelj v Nabrežini, za Primorsko. S tem je zajela vse slovenske predele in jih aktivno vključila v svoj delokrog,¹⁰ ki ga je kasneje še nadalje razširjala. Tako najdemo med »poverjeniki« ali — kakor so se ti imenovali tudi — »zunanji odborniki«, tudi Danila Fajglja, Janka Žirovnika in pesnika Simona Gregorčiča.¹¹

CILJI

Da je tako razpredla torišče svojega delovanja, je Glasbena Matica morala imeti jaseu program. Tega si je postavila že davno pred ustanovitvijo. Cit. »Slovenski Narod« je že v 1871. letu pisal, da »bi bil namen društvu izdajati dobre muzikalije, podpirati skladatelje v vsakem oziru in posebno skrb imeti za to, da se slovenske narodne pesmi in napevi zbirajo. Tudi cerkveno petje bi glasbena matica gojila...«. V svojih pravilih je vse te in druge cilje Glasbena Matica še bolj konkretizirala.¹² V § 1 je navedla, da je namen društva »vsestransko podpirati i gojiti slovensko narodno glasbo«. V § 2 pravi: »Društvo si bode torej prizadevalo pomagati, da vzraste slovenska glasbena literatura in za tega delj misli: a) na svitlo dajati dobre slovenske kompozicije za cerkev, šolo in dom in razpisavati darila za najboljša domača glasbena dela; b) nabirati po celem slovenski zemlji narodne pesmi, ki se nahajajo med narodom in skrbeti za to, da se te pesmi v lepo uredjeni zbirki na svitlo dajo;



 J. G. G. G. G.

c) skrbeti, da se osnuje glasbena knjižnica, v katero imajo sčasoma priti vse izvirne domače in vse poslovenjene ter kolikor bode mogoče tudi vse druge izvirne slovanske kompozicije, kakor tudi podučne knjige o glasbi iz vseh izobraženih jezikov; d) napravljati muzikalne produkcije; e) utemeljiti po Slovenskem po mogočnosti pevsko-glasbene šole. To so bile naloge, ki so zajele tako rekoč vso glasbeno dejavnost: izdajanje skladb, ohranjanje in zbiranje slovenske glasbene folklorne, prirejanje glasbenih nastopov in koncertov ter osnavljanja glasbenega šolstva. Da bi Glasbena Matica dala čim več spodbude za skladateljsko delo, je njen pravilnik v svojem § 9 določal, da ožji odbor odloča skladateljem in piscem tekstov primerne nagrade »po moči društvenega imenja«.

Ti nadvse stvarni cilji Glasbene Matice so seveda zaskrbeli Filharmonično družbo, ki ji osnovanje Glasbene Matice ni moglo biti všeč, saj je bilo jasno, da jo bo ta prej ali slej izpodkopala in že v samem začetku vsaj omejila v njenem udejstvovanju. To kažejo vsa drobna poročila iz tistega časa, pa tudi način dela Filharmonične družbe, ki si je na vso moč prizadevala, da bi v naslednjih letih držala z Glasbeno Matico korak in ohranila svojo veljavo in vpliv. Najbolj jasno in nedvoumno je tolmačil ustanovitev Glasbene Matice ob proslavljanju 200-letnice osnovanja Academiae Philharmonicorum Emil Bock, ki je v brošuri, izdani ob tej priliki, zapisal tudi tole: »V Avstriji vedno bolj in bolj se razširjajoča ljudska gibanja tudi Kranjski niso bila prihranjena s svojimi neugodnimi posledicami za družabno življenje. Leta 1872 je bilo osnovano v Ljubljani slovensko glasbeno društvo Glasbena Matica, ki se je splošno bavilo le z izvajanjem narodnih pesmi. Kmalu pa začne izvajati večja glasbena dela, večinoma slovanskega izvora, osnuje se slovenska glasbena šola, in tako začne Glasbena Matica tekmovati s Filharmonično družbo, kateri odzema del tal, na katerih je ta postala velika.«¹³ Povsem razumljivo! Tekmovanje se je začelo in stvarnemu opazovalcu ni moglo uiti dejstvo, da bo v tej tekmi zmagal idejno globoki, interesom slovenskega ljudstva predani duh Glasbene Matice, s tem pa mlad, čvrst, svežih sil poln narod, ki se mu je obetala bodočnost. Ta zavest je bila za Filharmonično družbo toliko bolj grenka, ker so se posledice, ki so bile odločno v korist novega društva in v škodo Filharmonične družbe, začele kazati prav kmalu.

Svojo prvo skrb je Glasbena Matica posvetila izdajanju izvirnih slovenskih skladb in zbiranju narodnih pesmi, pa tudi pripravljanju šolskih pevskih knjig, česar se je z uspehom lotil Anton Nedvied. Ta je uredil zbirko šolskih knjig pod nazivom »Slavček« v treh zvezkih, ki so bili nekajkrat ponatisnjeni. V letih 1872—1878 je Glasbena Matica izdala vrsto raznih posamičnih skladb ali zbirk skladateljev Nedvieda, Gustava in Benjamina Ipavca, Foersterja, Gerbiča, Angelika Hribarja, Kamila Maška, Fleišmana in raznih drugih slovenskih skladateljev, ki so več

ali manj vsi vneto sodelovali z Glasbeno Matico in ji na različne načine pomagali v realizaciji njenih smotrov. Glasbena Matica jim je s svojo sistematiko, ki je dala v bodočnosti slutiti velike uspehe, nudila vso podporo in je zato bilo razumljivo, zakaj so se strnili okrog nje. Med pomembnejšimi izdajami omenjenega razdobja so bile zbirke pod naslovom »Glasbena Matica« (zvezki I—VI) ter B. Ipavčevi samospevi »Milotinke« (I, II). Svoje izdaje pa je Glasbena Matica začela z Nedviedovim solom za bariton s spremljevanjem klavirja, »Želje«.¹⁴ Ta prizadevanja Glasbene Matice pa niso imela zgolj lokalnega, ljubljanskega značaja in niso bila namenjena zgolj potrebam pevskega zbora ljubljanske Narodne čitalnice. Imela so mnogo širši, vseslovenski karakter. Hotela so dati slovenskemu ljudstvu konkretno gradivo — izvirne slovenske skladbe, s tem pa so hotela spodbuditi k petju slovenske pesmi in dvigniti zanimanje za zborovsko glasbo. To so tudi dosegla. Po vsej slovenski zemlji se je zanimanje za petje, za slovensko petje silno dvigalo, povsod so se osnavljali pevski zbori po vzoru pevskega zbora ljubljanske Čitalnice, s katero je bila Glasbena Matica ljubljanska v najtesnejših delovnih in idejnih stikih. Uspehe vsega tega hotenja kaže tudi poročilo Vojteha Valente občenemu zboru Glasbene Matice 18. aprila 1876, v katerem pravi, da je pevski zbor ljubljanske Čitalnice skupno z Glasbeno Matico sklenil ustanoviti pevsko zvezo za vse slovenske pokrajine, »kar bode gotovo vsak pravi domoljub z veseljem po svoji moči podpiral, ker v pesmi je moč in tudi s pesmijo si branimo in ohranimo našo narodnost.«¹⁵ Ta formulacija dokazuje, da je bil poleg negovanja slovenske pesmi in glasbene kulture na sploh namen prikazanih stremeljenj Glasbene Matice in Čitalnice nadalje dvigati in utrjevati slovensko narodno zavest in tako sodelovati z ostalimi enakimi ali sorodnimi težnjami na Slovenskem ter sočasno tudi podpirati cilje slovenskih političnih prvakov. Podobna stremljenja, zdru-

Zapisnik

1. seje osnovalnega odbora „glasbene matice“, dne 21. julija 1872.

Nagoci so ~~z~~ trajajo Ravnikar, Peter Grasselli, L. Karol Blavorec, Anton Jonck, Jurij Brenik, Dragotin Lazar, Vojteh Valenta

Sedne se prične proučevanje, nagovori Valenta, da je ljubljanski magistrat z dopisom od 14. junija l. l. leta 1872 osnovalnemu odboru nagovoril, da s. k. dišlone predsedništvo in preprovalde osnove društva „glasbena matice“
Sedne se b. l. izročeni začetni za predsedništvo
z Ravnikar, podpredsednika g. Jonck, blagajnika
z Brenik in Lazar. Valenta

Zapisnik 1. seje osnovalnega odbora GM dne 21. julija 1872

žena s hotenjem po ohranjanju slovenske ljudske pesmi, so vodila Glasbeno Matico tudi v njeni skrbi za zbiranje tega gradiva. V ta namen je često razpisovala tudi nagrade in je v tej smeri dosegla znatne uspehe.¹⁶

V smislu svojih pravil si je Glasbena Matica prav tako od vsega začetka prizadevala izboljšati slovensko cerkveno glasbo. To je sicer že več desetletij pred tem Gregor Rihar s svojim delovanjem dokaj dvignil, vendar so se nekatere neprimerne navade, ki so bile v nasprotju s pojmovanjem značaja cerkvene glasbe in petja, ohranile in vztrajno čuvala. Tako je še v 1872. letu nek »glasboljub« poročal, da je slišal v farni cerkvi nekega slovenskega mesta četverospjev, ki so ga za Marijino pesem peli na melodijo »Tebe kličejo solzice«, v drugi pa »Tantum ergo« na napev »Po jezeru bliz' Triglava«. Ta pisec se je tudi razburjal, da poleg tega »igrajo naši orgljava polke, valcerje, marše in tako šušmarstvo, ki je pripravno za kak »ringspiel«, nikakor pa za božji hram.«¹⁷ Glasbena Matica se je — verjetno po iniciativi Antona Nedvéda — čutila dolžno, da s svoje strani prispeva k odstranitvi takih in podobnih napak. Z željo, da bi slovenski skladatelji napisali kaj ustreznih skladb, je razpisala nagrado deset goldinarjev v srebru za najboljšo kratko slovensko mašo, ki naj bi bila za »žensko-možki četverospjev s spremljevanjem orgelje.«¹⁸ Nagrado je prejel D. Fajgelj za svojo »Sveto mašo«, ki jo je tudi izdala, kakor je kasneje natisnila tudi A. Hribarjeve »Zdihljaje k Mariji Devici«. Ta njena pozornost nasproti cerkveni glasbeni produkciji ima svoj razlog nedvomno tudi v težnji, da bi obvladala tudi to področje in imela tudi s cerkvene strani vso ali vsaj čim večjo podporo, ki ji je bila spočetka za ohranitev in utrditev tako zelo potrebna.

SPORI S CECILIJANCI

Ta stran in smer udejstvovanja Glasbene Matice pa nekaterim cerkvenim krogom ni bila simpatična. Na eni strani so ti krogi oziroma njih predstavniki najbrž smatrali, da Glasbena Matica ne bo sposobna doseči pomembnejšega izboljšanja cerkvene glasbe pri Slovencih. Na drugi strani pa jih je v njihovih ukrepih nedvomno vodil tudi politični, strankarski motiv, ki vsaj v začetku sicer še ni bil tako jasen, pa je kmalu nato postal povsem očiten in se je nadaljeval skozi desetletja. Zastopniki prej omenjenega kroga so bili tako imenovani cecilijanci, ki so hoteli v skladu z idejami K. Proskeja in F. Witta reformirati cerkveno glasbo v stilu a capella glasbe XVI. stoletja. Podcenjevali in celo negirali so zasluge G. Riharja — to je pri nas delal tudi Anton Nedvéd! — in zapostavljali ter odklanjali so elemente slovenske narodne pesmi v slovenski cerkveni glasbi. Njihov idejni vodja je bil skladatelj Anton Foerster. Ta je bil za razvoj in dvig slovenske glasbe zadnjih decenijev preteklega stoletja sicer močno zaslužen, vendar kot priseljenc — Čeh ni imel in tudi ni mogel imeti pravega občutka za slovensko

ljudsko glasbo in pesem ter je zato tudi ni podpiral. Cecilijanci so mislili na ustanovitev Cecilijskega (Cecilijanskega) društva, o čemer je »Slovenski Narod« poročal naslednje: »Nekateri prijatelji katoliškega petja snujejo društvo sv. Cecilije v Ljubljani, da bode gojilo cerkveno petje. Na čelu jim je g. Gnezda, prefekt v Alojzijevejšči. Lepo! Ali čemu zopet moči drobiti, čemu zopet novih društev? Nemamo li že »Glasbene Matice«, ki rada izdaje tudi dobre cerkvene napeve?«¹⁹ Ta komentar je bil povsem na mestu, saj osnavljanje novega glasbenega društva, četudi bi bilo namenjeno posebni veji cerkvene glasbene tvorbe, vsaj z narodnostnega vidika ni bilo umestno, pa tudi s specialnega glasbenega ozira ni bilo nujno potrebno. V danem razdobju je pomenilo cepljenje sil, ki so bile uspešnemu razvoju slovenskega narodnostnega gibanja zelo potrebne. Glasbena Matica se je zavedala, da se bo v primeru ustanovitve takega glasbenega društva njen delokrog znatno skrčil. Kljub njenemu nasprotovanju pa se je 1877. leta Cecilijsko društvo le osnovalo in že leto dni kasneje je začelo izdajati svoje glasilo, revijo »Cerkveni glasbenik« ter si ustanovilo še orglarsko šolo. Slednja je bila dejansko potrebna potem, ko je bila 1875. leta ukinjena javna glasbena šola pri ljubljanski normalki, s čemer nenadoma ni bilo več zavoda, v katerem bi se glasbeno usposabljali bodoči organisti. Da se je nova, orglarska šola usmerila v smislu cecilijanskih idej, je seveda umljivo, saj je bila v rokah cecilijancev. Z ustanovitvijo Cecilijskega društva se je Glasbena Matica seveda morala sprijazniti in je z njo želela najti tudi neko obliko sodelovanja ali vsaj strpljivosti. O tem priča potek občnega zbora ljubljanske Glasbene Matice, na katerem je Vojteh Valenta člane potolažil, da so v odboru Cecilijskega društva »večidel znani rodoljubi«. Zato je menil, da »moremo le veseli biti, da se je to društvo ustanovilo, katero odvzame našej »glasbenej matici« skrb za cerkveno muziko.«²⁰

Nastop cecilijancev in njihov poseg v delokrog Glasbene Matice pa je imel mnogo globlje posledice, kot to kaže videz. Del članstva se je odcepil od nje in prestopil k Cecilijskemu društvu ali vsaj k simpatizerjem cecilijanskega gibanja. Tudi nekateri takratni najpomembnejši skladatelji so se nagibali k cecilijancem, če že niso k njim pristopili povsem odprto in se s tem izolirali od Glasbene Matice. S tem se je začela komaj dobro postavljena zgradba Glasbene Matice sumljivo majati. Njen ugled so začeli zmanjševati tudi s političnimi sredstvi in tako so nasprotja, ki so imela najprej strokovno-glasbeni značaj, sčasoma dobila povsem politično ali boljše strankarsko barvo. Začeta borba se je vedno bolj ostrila. Glasbena Matica se ji je previdno izmikala in pri vsem skušala ostati ali biti nad- oziroma izvenstrankarska, čeprav se ji to ni posrečilo. Kasneje je »Slovenec« dosledno in brezobzirno napadal Glasbeno Matico kot liberalno postojanko.²¹ Tako je omenjena borba privzela značaj nasprotij med klerikalci in liberalci in vse izjavljanje na občnih zboreh, da



Vojteh Valenta

»nima nič opraviti s političnim strankarstvom in da ji niti na um ne pride, da bi se s čim koli ustrezala katerikoli politični struji.«²² ni Glasbeni Matici prav nič pomagalo, četudi je v ta namen dajala klerikalcem razne koncesije in pritegovala v svoj odbor vidne predstavnike ljubljanskega, oziroma slovenskega klera.

V kasnejših letih sicer odnos med cecilijanci in Glasbeno Matico resda ni bil več nevaren. V začetnih letih njenega obstoja, ko je morala računati z odporom in aktivnim nasprotovanjem Filharmonične družbe ter še z nekaterimi manj pomembnimi pojavi, pa je bil prikazani spor zelo škodljiv toliko bolj, ker se je začel med Slovenci samimi, in so to njih skupni nemški nasprotniki spretno izkoriščali. Sicer pa posledice prav nazorno kažejo številke. V letu 1881 je imela Glasbena Matica ljubljanska le 39 članov. »Slovenski Narod« je pisal, da je temu kriva slovenska inteligenca. Poudaril je, da je Glasbena Matica kljub temu, da se je ustanovilo Cecilijansko društvo, izdajala skladbe za cerkev in šolo. Prav to najbrž ni ugajalo Cecilijanskemu društvu, ki si je gotovo od svojega nastanka dalje lastilo izključno pravico na tem področju, se pravi v smeri cerkvene glasbe, pa naj bi bilo tu udejstvovanje takšno ali drugačno. Ko je 1880. leta Glasbena Matica izdala D. Fajgljevega »Orglaveca«, je to menda povzročilo ostro kritiko Cecilijanskega društva. »Slovenski Narod« sicer pravi, da je s tem Glasbena Matica pokazala, da »ona niti nij nasprotnica pravej cerkveni glasbi, da si je urejena na narodnej podlagi, o cecilijanskem petju pa se more najmanj po Slovenskem trditi, da bi tu bilo narodno ali vsaj priljubljeno.«²³ Tako se tudi v tem izraža borba med pristaši in nasprotniki cecilijanstva, ki so jo cecilijanci prenašali na čisto politična tla.

Med nasprotniki cecilijanstva so največkrat bili privrženci Gregorja Riharja in njegovih prizadevanj na polju slovenske cerkvene glasbe. Seveda pa je tudi treba ugotoviti, da so ti bili na splošno liberalno usmerjeni. Ker so sočasno pripadali članstvu ali celo odbornikom Glasbene Matice, se je kajpak vse nasprotovanje cecilijancev koncentriralo na Glasbeno Matico kot združenje in se med njenimi predstavniki ter njo samo ni razlikovalo. Vse to je omogočilo, da so se politična nasprotja poglobila v škodo slovenskega glasbenega razvoja. Na srečo pa niso zapustila trajnih ali večjih posledic, kajti napredni slovenski element je bil le dovolj močan in s svojimi umetniško trdnimi ter nacionalno utemeljenimi prizadevanji je Glasbena Matica končno vendarle le uspela in spodbila svoje nasprotnike. Clankar »Slovenskega Naroda« je v omenjeni številki poročal, da se je Cecilijansko društvo v 1881. letu mnogo bolj utrdilo kot Glasbena Matica, ker da ga podpira duhovščina, medtem ko Glasbene Matice ne podpira nihče. Po njegovem pisanju sta se Foerster in Nedvěd, ki sta bila oba vneta cecilijanca, odtegnila Glasbeni Matici. Tej je to v uresničevanju namenov in izvajanju programa seveda zelo škodovalo, hkrati pa je razbijalo enotnost slovenskih skladateljev, saj sta ta dva bila med njihovimi najkvalitetnejšimi predstavniki. Glasbeno Matico pa so še nadalje podpirali in z njo sodelovali skladatelji Gustav Ipavec, Fajgelj in Gerbič, s temi pa je bila po mnenju poročevalca »izčrpana vrsta slovenskih skladateljev«. Podpisani »H-a«, najbrž Hlavka, ki je umrl že 1882. leta, je pozval čitalnice, pevska društva, učitelje in duhovnike, da Glasbeno Matico podprejo, ker da je »ona zavod na čisto narodnej podlagi«. V letih 1877—1881 je tako polet Glasbene Matice močno padal in grozila je nevarnost, da ta dragocena ustanova povsem usahne, kar bi bila neprecenljiva škoda za slovensko glasbeno kulturo. To se sicer ni zgodilo in Glasbena Matica je pozneje pritegnila v svoje vrste poleg posvetne inteligence tudi tisto duhovščino, ki je bila usmerjena liberalno. Okrog 1881. leta pa je bila nevarnost vendarle velika ter aktualna in jo je bilo treba pravilno oceniti.

Glasbeno Matico so v prvih letih njenega obstoja spremljale še druge nevarnosti, ki sicer neposredno niso bile nevarne, pa jih je kljub temu treba zabeležiti. Tako sta se v času 1875 do 1879 osnovali v Ljubljani dve glasbeni organizaciji: »Laibacher Musikverein« in »Laibacher Liedertafel«. Prva je bila čisto lokalnega pomena, druga pa je svoj delokrog prenesla iz Ljubljane tudi na deželo in se s tem bila vplivnejša. »Laibacher Musikverein« (»Ljubljansko glasbeno društvo«) je deželno vlado zaprosilo za odobritev svojih statutov 7. avgusta 1875, ki so bili po prvotni odklonitvi zatem, ko so bili pravilno izpopolnjeni, odobreni.²⁴ S tem je novo društvo dobilo pravico delovanja. V smislu § 3 pravil je bil namen te organizacije, da si osnuje in vzdržuje instrumentalno glasbeno šolo ter prireja javne glasbene produkcije ter koncerte.

S Filharmonično družbo to glasbeno društvo ni imelo nobene neposredne zveze. To dokazuje § 15 njegovih pravil, po katerem bi v primeru, da bi prenehalo obstajati, vsa društvena imovina pripadla ljubljanskemu magistratu, ki naj bi z njo podpiral mestno godbo. To društvo je bilo menda namenjeno predvsem ali izključno nemškemu elementu. Ker Glasbena Matica v trenutku njegovega nastanka še ni imela svoje glasbene šole, ji v delokrog še ni moglo posegati. To bi se lahko zgodilo šele kasneje, ko se je Glasbena Matica organizacijsko razširila. Kljub temu pa smemo domnevati, da »Laibacher Musikverein« s strani Glasbene Matice ni mogel biti zaželen.

Nekoliko nevarnejši nasprotnik bi morda utegnilo postati pevsko društvo »Laibacher-Liedertafel«, ki je zaprosilo deželno vladu za odobritev in potrditev svojih pravil z dopisom od dne 29. junija 1879, torej takrat, ko je bila Glasbena Matica s cecilijanci že v dokaj ostri borbi in so bile posledice te borbe tudi že dokaj vidne. Kljub prvotni odklonitvi je bilo to društvo 25. septembra istega leta odobreno.²⁵ Namen tega društva je bilo negovanje nemških in slovenskih pesmi in svojim članom je dovoljevalo, da so se smeli sočasno udeleževati tudi v drugih glasbenih ali pevskih društvih. »Laibacher-Liedertafel« je nekaj časa vodil kot predsednik prof. Heinrich in ko je ta v decembru 1880. leta odložil svojo funkcijo, ga je nasledil Julij Ohm-Janušovsky, ki je bil kasneje tudi odbornik Glasbene Matice. Zanimivo je, da je bil neko razdobje tajnik tega društva Oton Čelešnik, ki je bil pozneje prav tako član Glasbene Matice. To dokazuje, da so »Laibacher-Liedertafel« sestavljali nemški in slovenski člani ali je to vsaj bil namen, kar lahko sodimo zlasti po vlogi, ki sta jo v tem pevskem društvu zavzemala Ohm-Janušovsky²⁶ in Čelešnik²⁷. Spričo takšne zasnove omenjene pevske organizacije bi mogla Glasbena Matica, pa tudi pevski zbor Narodne čitalnice ljubljanske izgubiti del članstva, kar bi bilo v času napetega nasprotovanja in neorientacije dela slovenskega prebivalstva prav možno, četudi bi se omejilo zgolj na Ljubljano. »Laibacher-Liedertafel« je prirejal svoje pevske večere. Tako je imel 3. avgusta 1879. leta svoj nastop v Kranju in je ob tej priliki med nemškimi pel tudi nekaj slovenskih pesmi: Nedvédov zbor »Moj dom«, Jenkov četverspev »Strunam«, Ipavčevo »Domovini« in ob koncu spet Nedvédovo »Moja rožica«. Na nastopu 4. oktobra 1880. leta je pel tudi Zajčevo skladbo »Nočni stražari« in Kocijančičevo »Oblačku«. Enako najdemo v sporedu nastopa od 6. novembra 1880. leta J. Fabianovo »Prošnjoc«.²⁸ S takimi sporedi je »Laibacher-Liedertafel« lahko privabljal ne le nemško, ampak tudi slovensko prebivalstvo, zlasti ono, ki se povsem jasno ali še ni opredelilo ali še mu niso bili jasni dalekosežni in nevarni načrti nacionalno kompromisnih pevskih organizacij, ki so dejansko služile realizaciji germalizatorskih teženj. Tako bi tudi ta »Laibacher-Liedertafel« mogel škodovati ne le Glasbeni Matici

in njenim namenom, marveč tudi nacionalnemu slovenskemu gibanju samemu. Čeprav ta organizacija tudi ni mogla povzročiti kakih hujših posledic, je bilo vendarle z njo potrebno računati, zlasti še v momentu, ko je imela Glasbena Matica vse nevarnejše nasprotnike iz domačih, slovenskih vrst.

Da bi zmanjšala vpliv vseh teh činiteljev in predvsem cecilijancev, si opomogla, pridobila nove člane in bi se tudi ekonomsko ter po vplivu trdnjeje zasedla, je začela Glasbena Matica razmišljati o realizaciji ideje glasbene šole. Ta bi bila na Slovenskem toliko bolj potrebna, ker je zelo primanjkovalo tako glasbenih izvajalcev kot sposobnih ljubiteljev glasbe. Glasbena šola Glasbene Matice ljubljanske tudi ne bi bila v opreki z orglarsko šolo Cecilijanskega društva, ki je imela povsem omejen delokrog in značaj. Tako je Glasbena Matica idejo uresničila in si je leta 1882 osnovala lastno glasbeno šolo.²⁹ S to je glede prostorov, učiteljev ter učencev imela v začetku velike težave. V prvih letih obstoja nova glasbena šola v nobenem pogledu ni mogla tekmovati z glasbeno šolo Filharmonične družbe. Imela je le eno sobo v Premkovi hiši v Gradišču. Ko ji to ni več zadoščalo, je iskala nove prostore. Najprej se je selila k Dreniku v Souvanovi hiši na Kongresnem trgu, nato v Čitalnico, od tod na Breg št. 3, nadalje v Permetovo hišo v Špitalski ulici, spet v Virantovo hišo in od tam ponovno v Permetovo. Ko si je Filharmonična družba sezidala koncertno soplep, je Glasbena Matica prevzela njene prostore v knežjem dvorcu. Po potresu se je selila v Zoisovo hišo, od tam v Križevniško ulico in spet na Breg. Ustalila se je šele 1896. leta v lastni društveni hiši v Vegovi ulici.³⁰ Tako je glasbena šola Glasbene Matice končno dobila prostore, ki so ji ustrezali za dalje časa.

(Se nadaljuje)

OPOMBE

1. Vojteh Valenta (19. III. 1842 do 19. III. 1891) je bil po poklicu mestni blagajnik. V glasbi je bil samouk ter se je živahno udeleževal kot pevec, igralec in pevovodja tudi v Narodni čitalnici in Dramatičnem društvu. — 2. Gl. Zbori, VIII/4, 21. — 3. S(slovenski) N(arod), 1872, št. 65. — 4. Mestni arhiv v Ljubljani fasc. X/11, št. 5732/1872. — 5. ibid. — 6. Prim. Poročilo društva »Glasbene Matice« v Lj., 1874, 11; SN, 1872, št. 73. — 7. ibid.; Poročilo o delovanju Glasbene Matice, 1888, 21, 22. — 8. SN, 1872, št. 125. — 9. ibid., 1872, št. 143—144. — 10. Gl. prilogo k cit. aktu v Mestnem arhivu. — 11. Prim. Poročilo o delovanju »Glasbene Matice«, 1888, 20. — 12. Gl. Pravila GM v Ljubljani od 31. V. 1872 v cit. fasc. Mestnega arhiva; k temu še SN, 1872, št. 45. — 13. E. Bock, Die Philharmonische Gesellschaft in Laibach, 1902, 23. — 14. Poročilo društva »Glasbene Matice« v Ljubljani, 1874, 6, 7; SN, 1873, št. 124. — 15. Prim. gradivo v arhivu Glasbene Matice ljubljanske. — 16. Gl. SN, 1873, št. 70. — 17. ibid., 1872, št. 105. — 18. SN, 1873, št. 64, 67; 1874, št. 44. — 19. ibid., 1877, št. 56. — 20. ibid., 1877, št. 85. — 21. Sejni zapisniki GM v Ljubljani od 15. in 30. I. ter 17. II. 1908. Vsi tu cit. sejni zapisniki so v arhivu GM v Ljubljani. — 22. Gl. Izvestje GM v Ljubljani za leto 1906/7, 8. — 23. SN, 1881, št. 1. — 24. Gl. dokumente v Mestnem arhivu, fasc. X/11, št. 11922/1875. — 25. ibid., št. 8940/1879. — 26. Poročilo o delovanju GM, 1888, 8, 14, 20. — 27. ibid., 13. — 28. Gl. priloge dokumentov v cit. fasc. Mestnega arhiva. — 29. Gl. F. Ravnikar, Zgodovinske črtice o osnovi in razvoju društva »Glasbene Matice« od l. 1871 do 1894, rkp., Arhiv GM v Ljubljani. — 30. Prim. Izvestja GM za 1897/8.

ISKA VAS 1941 — 1948 — 1953

VLADIMIR BONAC

Za rodod rod
se vzpenja k sreči,
ki naše je nenehno hrepenenje,
a strma pot,
ki stopamo po njej,
nas vodi le skozi trpljenje.

UVOD

K dosedanjim monografijam o slovenski vasi dodajamo novo. Z žalostjo moramo ugotoviti, da smo v raziskavi našega podeželja daleč za Srbi, ki so po Cvijičevem zgledu izdali vzorno in obsežno zbirko monografij o srbskih vaseh, a jo še vedno nadaljujejo.²

Naša monografija se od dosedanjih razlikuje tako po predmetu kot po načinu obdelave. Uporabili smo statistično gradivo, zbrano v treh popisih prebivalstva. S tem smo si namenoma postavili ozek, zato pa tembolj trden okvir golih dejstev. Dodali smo mnoge druge podatke. Številčni podatki nam niso bili namen, temveč samo sredstvo za sociološko analizo. Tiste podatke, ki niso posebej označeni, smo ugotovili sami. Pri tem nam je pomagal predvsem predsednik občine Ig Jože Japelj, ki je doma iz Iške vasi; uporabili smo tudi šolsko kroniko.

Za proučitev problema smo izbrali poseben način, katerega uporabe nismo doslej nikjer zasledili. Z njim smo zagotovili ne samo eksaktnost izsledkov ter zadostili zahtevam po popolnosti in v primerljivosti, temveč smo prešli iz brezosebne statistike v živo, naravnost pretresljivo predstavo o dogajanjih v izbrani vasi, ne da bi pri tem zašli v opisovanje posameznih primerov.

Vprašanje, ki smo si ga postavili, je naslednje: Kakšna je bila usoda prebivalcev po posameznih generacijah v eni izmed mnogih slovenskih vasi zaradi druge svetovne vojne in povojne dobe?

Zakaj smo med tisoči slovenskih vasi izbrali prav Iško vas? Seveda bi radi prikazali tipično slovensko vas, toda po kakšnih merilih naj bi jo izbrali? Za naš izbor ni bila torej toliko odločilna sama tipičnost kot drugi razlogi. Po gradivu iz leta 1941 smo bili omejeni na Dolenjsko in izbrali smo Iško vas, ker je blizu Ljubljane in smo mogli na kraju samem preveriti in dopolniti ugotovitve ter sklepe, ki smo jih napravili na osnovi arhivskega gradiva. Kljub bližini mesta je Iška vas po našem mnenju dokaj tipična dolenjska vas za tiste predele, kjer ne raste trta. Po svoji individualni usodi pa je Iška vas takšen memento proti vojnim grozotam, da zasluži poseben opis. Končno je bilo za našo izbiro pomembno tudi to, da v Iški vasi ni bilo mnogo prebivalcev, ker zahteva podobna analiza, kot smo jo izvršili, ogromno tehničnega dela, ki ga le težka zmora individualni raziskovalec.

Študija ima sicer za osnovo statistično gradivo, toda ni zgolj statistična. Številke so nam služile v dvojnem smislu: Prvič kot podlaga za sta-

tistično dokumentacijo stanja in razvoja, drugič pa kot okvir, v katerega smo skušali zajeti usodo skupnosti ob usodi posameznikov. S tem smo prenesli raziskavo subjektivnih usod v objektivni okvir nespornih dejstev. Način, ki je nekoliko podoben genealoškemu, bi še najbolj ponazorili s tremi mrežami, ki so razpete druga vrh druge. Vsako vozlišče je človek. Če bi bili mreži enaki, bi pri statističnem opazovanju dejali, da je število vozlišč enako in je bilo prebivalstvo stacionarno. Pri tem sploh ne bi upoštevali izprememb, to je, da so posamezniki odšli oziroma umrli in so namesto njih druge enote — rojeni in doseljeni.

Pri naši analizi smo ravnali drugače. Pri prvi mreži smo poiskali, katera vozlišča ustrezajo istim vozliščem v drugi mreži in podobno v tretji. Tako smo za vsakega posameznika določili mesto v prvi in nato v drugi in tretji mreži. Osnovna je bila prva mreža (im. normalna predvojna populacija). V primeri z njo se je pokazalo v drugi mreži mnogo praznin, namesto ustreznih vozlišč pa so nastala nova. Skupnost, ki jo je predstavljala druga mreža, je razpadla v tri dele. Kot »umrle in odseljene« smo označili tiste, ki so bili v Iški vasi l. 1941, pa jih l. 1948 ni bilo več. Drugo skupino sestavljajo tisti, ki so se »rodili in priselili«, torej so bili v vasi le l. 1948. Z eno besedo jih lahko označimo kot »novoselce«. Tretjo skupino tvorijo tisti, ki so bili v vasi l. 1941 in 1948, kratko imenovani »staroselci«. Prehod od leta 1948 do 1953 smo preiskali na podoben način.

Gručasto naselje Iška vas leži ob potoku Iški pod severnim pobočjem Krma v višini 326 m nad morjem. Od Ljubljane je oddaljena po cesti 11 km. Prometna lega vasi je odročna, ker je krimski masiv do nedavna oteževal zvezo z južnimi kraji, Barje pa do pred sto leti s severnimi. L. 1937 so izročili prometu vojaško cesto Staje—Rakitna, ki so jo leta 1953 kot okrajno cesto podaljšali do Selščke in Cerknice. Nekoliko nad vasjo se cesta razdvoji in en krak vodi v znani počitniški kraj Iške tesni.³ Z Igom, ki je središče vseh vasi ma robu Barja pod Krimom in Mokrcem, je povezana s transverzalo Vrhnika—Škofljica, ki teče ob južni meji Barja. Odkar vodi skozi vasi dobra cesta, je promet živahniji; največ je tovornih avtomobilov, ki vozijo les. Cesto Ljubljana—Ig, ki je zdaj glavna prometna žila izanskih krajev, so zgradili in usposobili za težki promet šele l. 1827. Do takrat so vozili v Ljubljano okrog Barja na Škofljico. Dandanes sta Ig in poletni tudi Iška vas zvezana z Ljubljano z avtobusom, ki vozi večkrat dnevno, toda obratuje šele od l. 1924; dotlej so bili edino prometno sredstvo vozovi.

Železnica je daleč. Do najbližje železniške postaje je iz Iške vasi 7,5 km.

Prometna odmaknjenost Iške vasi je nedvomno zelo vplivala na razvoj naselja v preteklosti. Ker ni tranzitnega prometa, so nastale med vasjo

in Ljubljano, ki tvori naravno središče barjanskih vasi, samo takšne zveze, ki so prišle iz mesta ali vasi, ne pa od drugod. Vas je bila navezana na mesto samo zaradi prodaje poljskih pridelkov ter lesa, največ drv. Mesto pa do pričetka tega stoletja ni iskalo stikov z vasjo. Takrat so odkrili lepote Iških tesni. Počasi, a zagotovo se je širil krog ljubiteljev romantične soteske. Vse vodi pot skozi Iško vas, toda tam se navadno nihče ne ustavi. Stiki z domačini so le bežni, vendar opazovanje tega gibanja gotovo ni brez vpliva na duševnost mladostnikov, v katerih neopazno raste želja za izselitvijo iz rodne kraja, ki jim daje malo in slabega kruha, kar so spoznali že njihovi očetje in dedi.

Druga značilnost kraja je v tem, da je popolnoma kmečki. Daleč naokoli ni nobene tovarne ali večje obrtne delavnice, temveč so le gozdne eksploatacije in manjša podjetja (na primer apnenice, opekarne, peskolom, kamnolom in podobno). Pri lesno-industrijskem podjetju na Igu so zaposleni 4 vaščani, v kovinski industriji na Igu 1, iz vasi sta tudi 2 logarja. Dovolj zgovorno je dejstvo, da je bilo l. 1941 v Iški vasi 83 % kmečkih prebivalcev in l. 1948 celo 94,8 %. Leta 1925 se je pričel voziti s kolesom prvi domačin na delo v Tobačno tovarno v Ljubljani; leta 1935 se jih je vozilo na delo v Ljubljano 8, v glavnem z avtobusom.

Za razvoj industrije, razen lesne, ni naravne surovinske baze. Vrh tega je tudi lega neprimerna, ker je železniška proga zelo oddaljena, predvojni načrti za progo, ki naj bi povezala Notranjsko z Dolenjsko ob južnem pobočju Barja od Preserjev do Škofljice ter tako obšla Ljubljano, pa so kljub živahnim razpravam ostali v miznici. Tako se še do danes ni bistveno spremenila fiziognomija vasi, kakršna se je izoblikovala v srednjem veku. Osemdesetletne starke vedo povedati, da so bile že skoraj odrasle, ko so prvič prišle v Ljubljano in nato so šle tja kvečjemu enkrat ali dvakrat na leto na večje nakupe. In še dandanes je nekaj šolskih otrok iz tistih krajev, ki še niso bili v Ljubljani ter še niso videli železnice.

Zemlja, ki jo imajo »Iškavarci«, kot jim pravijo sosede, je skopa. Če brazda seže globlje kot decimeter, se že pokaže prod. Najbolj raste krompir. Za določitev katastrskega čistega donosa so ocenjena polja, ki so last vaščanov, s peto in šesto kategorijo. Važen vir zaslužka je bil in je še vedno gozd. Ob vasi ga je malo in je slabše rasti, boljši je na Mokrcu. Medtem ko so polja vaščanov okrog vasi, so travniki daleč proč, pri Lipah (Črna vas) in pri Škofljici.

V primeri z drugimi kraji naše domovine, na primer s Krasom, zemlja ni revna. Vendar je bilo naraščanje prebivalstva od srede preteklega stoletja dalje znatno večje kot možnosti za dostojno preživljanje, ker so jo obdelovali brez uspešnejših agrotehničnih sredstev. Za lažje preživljanje so si pomagali vaščani z domačo obrtjo. Bavili so se predvsem v prostem času z izdelovanjem lesenih predmetov. To je bila prastara obrt, ki se je prenašala iz roda v rod. Najprej

so delali cikle in zobotrebece in še dandanes rečejo poti od Mihatovih do Ulčarjevih »coklarška ulica«, pa tudi sosede pravijo vaščanom posmehljivo »coklarji«. Kasneje so začeli delati za industrijo. Pol vasi je izdelovalo zaboje za sveče, dežnike, testenine in čaj, sode za barvo ter podobno in sicer vse na roko. V Zagreb so pošiljali »špon« za čevlje. Kupci so prihajali sami od sebe in radi, ker je bilo blago solidno izdelano; kot pripovedujejo, so imeli že v začetku XIX. stol. zveze z Zagrebom. Po l. 1945 so domačo obrt opustili; pravijo, da se ne izplača več. Les za svoje izdelke so morali namreč kupovati, ker imajo lastnega premalo.

Zaradi agrarne krize se je približno istočasno kot v ostalih dolenjskih krajih proti Ribnici, začelo izseljevanje v Ameriko. Kraji pod Krimom so bili močno izhodišče. Izance ni vleklo v mesto ali industrijske kraje bližnje domovine, temveč »čez veliko lužo«, kjer so si obetali hitro in pomembno izboljšanje položaja. V vasi še živi 87-letni Janez Rupert, katerega brat Janez je kot mladenič odšel menda prvi v Ameriko, za njim pa kmalu še trije bratje in drugi. Potem je izseljevanje moških pa tudi žensk bilo živahno do druge svetovne vojne. Takrat se je preusmerilo v slovenske kraje, najbolj seveda v Ljubljano.

Tretja značilnost kraja je ta, da je bil prizoršče hudih borb in ga je vojna zadela neposredno.

20. marca 1942 je prvič prišla v vas italijanska vojaška formacija in ustrelila vaščana, kajti znano je bilo, da dajejo prebivalci zaščito partizanom, ki so bili v okoliških gozdovih. Vaščani so nato postavili stražarje na 4 mestih, dva pa sta skrbela za zvezo s partizani. Takrat nihče ni spal doma, ampak v okoliških hribih. Še isti mesec je šlo 6 vaščanov v partizane, aprila 3 in nato ostali. Vsega skupaj je bilo med partizani 56 vaščanov. Politično so bili povezani z organizacijo v ljubljanski tobačni tovarni.

Italijani so ponovno prodirali skozi vas z oklepnimi vozili, pri čemer so jih vedno napadali partizani. Zato so začeli obstreljevati vas najprej z granatami, potem pa z zažigalnimi bombami iz topov. 16. julij 1942 bo ostal najbolj črn dan v zgodovini vseh vaščanov, dokler bodo živeli in še dalje v spominu njihovih potomcev. Ta dan so s pomočjo topniškega ognja in tankov pridrli Italijani v vas in jo popolnoma zažgali. Ostalo je samo šest stavb: cerkev, šola, hiši, kjer so se nastanili vojaki, hiša št. 52, kjer je bila samo ena starica ter hiša št. 22, ki na noben način ni hotela goreti. Domačini so vsi pobegnili in gasil ni nihče. Moške, ki so jih ujeli, so domala vse odpeljali na Rab. Ženske, otroke in starce so preselili na Ig, kjer so stanovali ves čas vojne in so hodili od tam obdelovati polja. Italijani so odpeljali tudi živino. O tem zločinu so okupatorska vojaška oblastva uradno poročala, da so bile zaradi podpiranja upornikov v času od 16. do 28. julija 1942 kaznovane vasi: Iška, Iška vas, Dobravica in Draga. V taborišče je bilo odgnanih 644 odraslih moških.⁴

Po osvoboditvi je bila osnovna naloga postaviti streho nad glavo. Ustanovili so obnovitveno za drugo in izdelali velikopotezen načrt za novo, sodobno urejeno vas. Toda pomanjkanje denarnih sredstev in pripravnega regulacijskega načrta, velika nuja za bivališče in nepremostljive privatno-lastniške tendence so upropastili lepe in zdrave zamisli. Namesto vasi, ki naj bi bila vzor nove slovenske vasi, so zrasle skoro povsod na razvalinah starih hiš nove, ki so sicer prostornejše in udobnejše od prejšnjih, vendar so daleč od tega, da bi jim lahko rekli vzorne. Cesta, ki teče skozi vas, je ostala vijugasta in vas je izgubila edinstveno možnost, da dobi smotrno urejeno lice.

Ta neprogresivnost ima verjetno iste korenine kot majhno zanimanje za šolsko izobrazbo. Še l. 1953 je bilo v vasi 16 odraslih ljudi, ki ne znajo brati in pisati. Seveda so večinoma starejši, ki bi bili morali hoditi v šolo na Ig. Od l. 1898 je šola v vasi in mlajši so jo vsi obiskovali, značilno pa je, da med njimi skoro ni nikogar z višjo izobrazbo oz. so le malokateri poslali svoje otroke študirat. Komaj zdaj študira ena vaščanka fakulteto za kemijo v Ljubljani. Ves predel okrog Iga nima v slovenskem javnem življenju vidnejših zastopnikov. Na Igu je bil rojen edino pisatelj Fran Govekar; od tam so doma le posamezni slovenski intelektualci.

V zvezi s tem je zanimivo, da je bilo pred vojno v vasi 9 obrtnikov: 2 kovača, čevljar, mizar, žagar, mlinar, krojač, šivilja in sedlar, medtem ko je danes le kovač. Pred vojno so bile v vasi 4 gostilne, danes je le ena, trgovine pa nobene. Toda med obrtniki je bilo precej priseljencev, tako oba kovača in čevljar, medtem ko sta dva domačina čevljarja šla rajši v Ljubljano.

Preddel o zgodovini tega kraja skoraj ni. Znano je, da so bila suha prodnata tla ob robu Barja naseljena že v predrimski in kasneje tudi v rimski dobi, ko je vodila cesta iz Ljubljane čez Ig v Cerknico. V Iški vasi so našli tudi rimske izkopanine. O podružnični cerkvi sv. Križa, ki je sedaj porušena, pripovedujejo domačini, da so bile v njej lobanje Turkov, ki so prišli tudi v to odmaknjeno vas. Iz novejših dobe je znan napad kmetov na Iško graščino, ko so zažgali gruntne bukve. Pri tem napadu so sodelovali tudi kmetje iz Iške vasi.⁵ Pred 90 leti je pogorela zaradi otroške neprevidnosti vsa vas, ki je imela le lesene hiše. Iz teh drobcev ne zaslutimo tokov življenja, ki so stoletja preplavljali slovensko zemljo in oblikovali usode njenih prebivalcev. Skriti so v temi in potrebno bo še mnogo marljivega dela, da bomo vsaj nekoliko odgrnili zaveso, ki leži nad preteklostjo našega malega človeka, nosilca slovenske besede in slovenske misli.

RAZVOJ ŠTEVILA PREBIVALSTVA OD LETA 1880

Točni podatki o številu prebivalcev v slovenskih vaseh so objavljeni od l. 1869 dalje.⁶ Originalno arhivsko gradivo je na razpolago delno za l. 1931 ter 1941 in popolno za l. 1948 in

1953; hrani ga Zavod za statistiko in evidenco LRS. Uporabljene podatke smo zbrali iz tega gradiva.

Razvojno sliko v preteklih sedmih desetletjih kaže naslednja tabela:

Leto	Moški	Zenske	Skupaj	Hiše
1880	254	228	482	82
1890	257	232	489	88
1900	248	246	494	94
1910	201	251	452	98
1921	..	..	401	..
1931	191	207	398	86
1941	186	215	401	89
1948	90	142	232	59
1953	119	142	261	68

Pri vseh popisih so bili vsi vaščani Slovenci. V populacijskem razvoju Iške vasi moramo ločiti tri obdobja, ki sta jih določili obe svetovni vojni.

Očitno je, da je število prebivalcev do prve svetovne vojne zelo malo poraslo. Posredno to dokazujejo tudi podatki o številu hiš, saj so zgradili po eno povprečno komaj vsaki dve leti. Mislimo, da je bila v tem času v Iški vasi, kot drugod v Sloveniji visoka umrljivost, predvsem otrok, poleg tega pa se je v vsem tem času prebivalstvo stalno izseljevalo. Vas se je v tem času, kot je ugotovil C. Malovrh, že uvrstila v tip naselij, kjer je sledilo začetnemu porastu upadanje v zadnjih razdobjih. Kulminacija je bila nekako na začetku našega stoletja.

Prva svetovna vojna je močno prizadela Iško vas, saj se je zmanjšalo število ljudi za petino. Takrat se je začela vidna stagnacija oziroma celo upadanje. Število prebivalcev se ni nikdar več dvignilo do stanja pred prvo svetovno vojno. L. 1931 so našli skoraj prav toliko kot deset let prej, kar pomeni, da se je izselil ves naravni prirastek. Za leto 1941 smo podatek izračunali iz gradiva. V vasi je bilo popisanih tudi nekaj prisotnih oseb, ki pa jih nismo upoštevali, ker niso bili domačini in se je popis vršil v posebnih razmerah. Toda tudi, če bi jih prišteli, se položaj ne bi bistveno spremenil. Vas je kazala v začetku druge svetovne vojne vse znake stagnacije.

Po tem letu je nastopilo tretje razdobje, ko se je število prebivalcev ponovno zmanjšalo in sicer tako radikalno, da jih je bilo leta 1948 več kot polovica manj kot pred pol stoletja. Močno medvojno in povojno izseljevanje in vojne izgube so oblikovale demografsko podobo vasi, kakršno je pokazal prvi povojni popis prebivalstva. Omeniti je treba, da je bilo to leto popisano stalno prebivalstvo, poprej pa vedno prisotno, ki ga je navadno več, in da takrat še ni bila dokončana reimigracija, ker domačini še niso zgradili vseh domačij. L. 1953 je bil položaj nekoliko boljši. Vrnili so se zadnji pregnanci, rodilo se je mnogo otrok in prišli so tudi novi ljudje, tako da se je dvignilo število prebivalcev na 261.

Velike spremembe števila prebivalstva niso ostale brez posledic za sestavo prebivalstva. Viri

dopuščajo, da ugotovimo za pretekla leta le razmerje med moškimi in ženskami. Do prve svetovne vojne je bilo v vasi kljub izseljevanju več moških kot žensk. Med prvo svetovno vojno se je zaradi vojnih izgub to razmerje znatno spremenilo v korist žensk, ki jih je bilo leta 1941 53,5 %. Med drugo svetovno vojno pa se je ta odstotek še bolj dvignil. Moških je bilo l. 1948 komaj 38,8 % in šele z novorojenčki se je do l. 1953 stanje nekoliko izpramenilo, tako da je bilo l. 1953 moških 45,6 %. Seveda to razmerje ni moglo ostati brez vpliva; primanjkuje moške delovne sile, ženske v fertileni dobi se ne poročijo, razmeroma precej je nezakonskih otrok itd.

Preden nadaljujemo z analizo, moramo še oceniti vrednost podatkov, ki smo jih uporabili.

Italijani so odredili popis prebivalstva na 31. julij 1941. Bil je torej v dobi, ki jo lahko štejemo še za relativno mirno. Popisani niso bili v vasi le posamezniki, na primer moški, ki so bili v ujetništvu in ženske, ki so delale v drugih vaseh. Toda po vestni primerjavi gradiva smo ugotovili, da podatki kažejo skoraj popolnoma verno sliko vasi v takratnem času.

Tudi popis leta 1948 ni zajel vseh ljudi. Naknadno smo ugotovili, da se je nekdo skrival na skednju še od konca vojne in se je pokazal šele naslednje leto, drugi je bil pri vojaki in ga domači niso prijavili, čeprav bi ga morali in podobno. Vendar je bilo takšnih primerov tako malo, da nikakor ne kazijo splošnega pregleda.

Popis l. 1953 po vsej verjetnosti ni imel hih glede popolnosti.

Na omenjeni način smo dobili okvir (mrežo), v katerega smo skušali zajeti dinamično in tragično dogajanje.

USODA VAŠCANOV

L. 1941, ki je izhodišče naše analize, je živel v Iški vasi 401 človek, sedem let kasneje le 232 ljudi in še pet let nato 261. Kaj se je med tem zgodilo z njimi? Odgovorili bomo najprej za prvo razdobje. V tem času je umrlo in se odselilo 199 ljudi, rodilo in priselilo pa se jih je komaj 50. Položaj je bil še bolj neugoden glede na neenotno razdelitev bremen med spoloma:

	Moški	Ženske	Skupaj
Stanje 31. VII. 1941	186	215	401
Umrli in se odselili do 15. III. 1948	— 115	— 86	— 199
Rodili in se priselili do 15. III. 1948	+ 17	+ 13	+ 30
Stanje 15. III. 1948	90	142	232

Naslednja tabela je posvečena »staroselcem«, kot smo imenovali prebivalce, ki so bili v vasi l. 1941 in 1948. Njihovo število bi se sicer zmanjšalo tudi v kakršnem koli drugem razdobju, toda v obravnavani dobi se je število prvotnih prebivalcev strahotno zmanjšalo in sicer natančno za polovico. Pri tem breme nikakor ni bilo enotno porazdeljeno po spolu in starosti. Moških je manjkalo 70 % od prvotnega števila, žensk pa 40 %. Tako rekoč uničen je bil (vsaj za vas, ker tudi izseljenci zanj niso delovna in regenerativna sila) starostni kontingent moških, ki so šli l. 1941 20 do 30 let. Od 29 krepkih fantov in mož so ostali doma samo 4, to je le sedmina. Položaj smo prikazali po starosti za moške in ženske. V prvih kolonah je navedeno število vseh vaščanov l. 1941, v drugih število tistih, ki so bili v vasi l. 1948 (»staroselci«) in v tretjih njihov odstotek.

Rojeni v letih	Moški			Ženske			Skupaj		
	1941	1948	%	1941	1948	%	1941	1948	%
1851—1860	2	1	50,0	2	—	—	4	1	25,0
1861—1870	11	3	27,3	10	3	30,0	21	6	28,6
1871—1880	12	7	58,3	17	11	64,7	29	18	62,1
1881—1890	12	7	58,3	26	16	61,5	38	23	60,5
1891—1900	18	6	33,3	23	13	56,5	41	19	46,3
1901—1910	26	8	30,8	29	19	65,5	55	27	49,1
1911—1920	29	4	13,8	26	14	53,8	55	18	32,7
1921—1930	42	12	28,6	47	24	51,1	89	36	40,4
1931—1940	53	24	45,3	53	28	52,8	66	52	78,8
1. I.—31. VII. 1941	1	1	100,0	2	1	50,0	3	2	66,7
Skupaj	186	73	39,2	215	129	60,0	401	202	50,4

O tem, kaj se je zgodilo s tistimi, ki jih ni bilo več čez sedem let, ko je minila krvava vojna, govori naslednja tabela. Umrlo jih je 90, ostalih 109 pa je zapustilo rodni dom in odšlo iskat kruha drugam.

	Moški	Ženske	Skupaj
Umrli med 31. VII. 1941 in 15. III. 1948	65	25	90
Odselili se med 31. VII. 1941 in 15. III. 1948	48	61	109
Skupaj	113	86	199

Tudi tu so dobro vidne razlike med usodo moških in žensk. Medtem ko so postali moški v znatno večji meri fizična žrtev vojne, so se ženske odselile, ker niso več videle možnosti primerne, predvsem rodbinskega življenja na vasi.

Tudi tema skupinama smo dali v številkah točen izraz usode. Z individualnim vpraševanjem smo ugotovili, kje oz. na kakšen način je umrlo 90 in kam se je odselilo 109 prebivalcev.

	Moški	Zenske	Skupaj
Padli v partizanih	10	—	10
Ubili Italijani	13	—	13
Umrli na Rabu	12	2	14
Ubili domobranci	6	6	12
Padli kot domobranci	11	—	11
Umrli doma	11	16	27
Ostalo in neznano	2	1	3
Skupaj	65	25	90

Tudi moška, ki sta navedena med ostalimi, sta umrla nasilne smrti in sicer eden v Dachau, drugi pa po vojni v aktivni vojaški službi.

Ko gledamo te mrtve številke, se nam vrača misel na veliko trpljenje, ki ga je prestala ta vas in jo je zavila v žalost, ki ne bo onemela, dokler bodo žive njene priče.

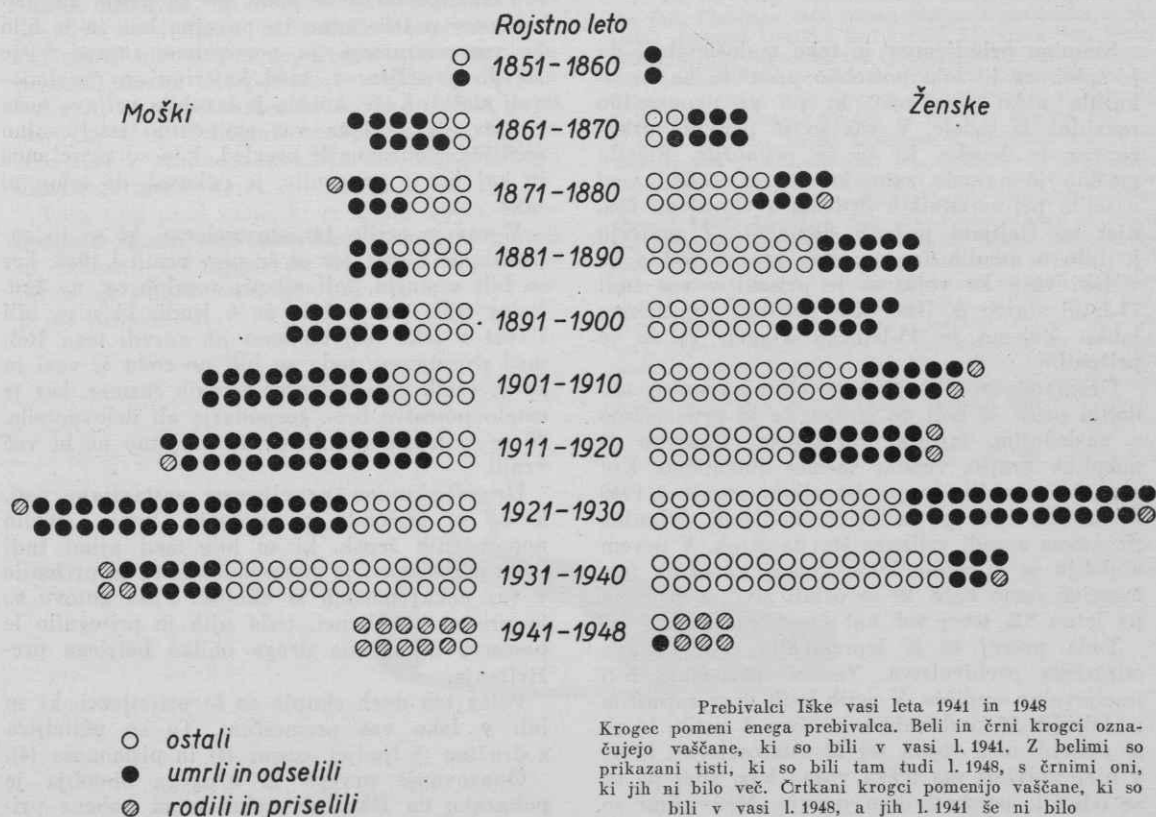
Že med vojno, še bolj pa takoj po osvoboditvi se je postavilo za tiste, ki so bili med vojno zdoma, vprašanje, kam sedaj. Nazaj ali drugam ustvarjat nov dom? Za drugo možnost se je odločila več kot četrtina prvotnega prebivalstva:

	Moški	Zenske	Skupaj
Ig	3	12	15
Ljubljana in okolica	17	37	54
Drugi kraji FLRJ	15	5	18
Inozemstvo	12	7	19
Ostalo in neznano	3	—	3
Skupaj	48	61	109

Smer odselitve je jasna. Vsi so šli proti odprtemu severu, le štirje, ki so omenjeni kot naseljenci na Igu, so se obrnili k sorodnikom v bližnjih, južno ležečih vaseh Iška in Iška Loka. Na Igu so bili l. 1948 predvsem tisti, ki so se nameravali vrniti, pa se še niso mogli, ker so bile porušene domačije; ponajveč vdove z otroki. L. 1953 so bili večinoma spet v Iški vasi.

Vsi ostali so v glavnem odšli za vedno. Naselili so se po vaseh, ki peljejo z Ižanskega proti Ljubljani ter v Ljubljani. Med njimi je bilo precej žensk, ki so se primožile v druge kraje ali dobile zaposlitev. Znatno število partizanov je ostalo v aktivni vojaški in miličniški službi in so se zaposlili po vsej Jugoslaviji, medtem ko so domobranci odšli v inozemstvo.

Tudi izseljevanje je bilo v veliki meri funkcija starosti. Med mlajšimi letniki je bilo znatno višje število izselitev kot smrtnih primerov, ker so bili relativno manj prizadeti v vojni in jih je bolj zajela povojna emigracijska težnja. Stanje smo predložili s tabelo, ki kaže, kaj se je zgodilo do 15. marca 1948 s tistimi, ki so bili v vasi 31. julija 1941 in z grafikonom, kjer je dojemljivo prikazana usoda vseh letnikov ob pričetku in koncu obravnavanega razdobja.



Prebivalci Iške vasi leta 1941 in 1948
Krogci pomeni enega prebivalca. Beli in črni krogci označujejo vaščane, ki so bili v vasi l. 1941. Z belimi so prikazani tisti, ki so bili tam tudi l. 1948, s črnimi oni, ki jih ni bilo več. Črtkani krogci pomenijo vaščane, ki so bili v vasi l. 1948, a jih l. 1941 še ni bilo

Rojeni v letih	Moški		Ženske		Skupaj	
	Umrli	Od-selili	Umrle	Od-selile	Umrli	Odselili
1851—1860	1	—	2	—	3	—
1861—1870	7	1	6	1	13	2
1871—1880	4	1	3	3	7	4
1881—1890	4	1	6	4	10	5
1891—1900	12	—	1	9	13	9
1901—1910	12	6	2	8	14	14
1911—1920	14	11	2	10	16	21
1921—1930	11	19	3	20	14	39
1931—1940	—	9	—	5	—	14
I. I.—31. VII. 1941	—	—	—	1	—	1
Skupaj	65	48	25	61	90	109

Iz sebe se je vas regenerirala le malo, saj je prišlo na 57 žensk, ki so bile l. 1948 v fertilni starosti (18 do 48 let) v 7 letih komaj 17 otrok oz. je v tem času enkrat rodila le vsaka tretja ženska. Mimogrede velja opozoriti na presenetljivo visoko število dečkov v primeri s številom deklic, kar se je ponovilo tudi v drugem razdobju.

Poleg novorojenih so izgube deloma nadomestili priseljenci. Vseh skupaj je bilo 30 in razdeljeni so bili takole:

	Moški	Ženske	Skupaj
Rojeni med 31. VII. 1941 in 15. III. 1948	11	6	17
Priseljeni med 31. VII. 1941 in 15. III. 1948	6	7	13
Skupaj	17	13	30

Skupina priseljencev je tako maloštevilna, da je sploh ne bi bilo potrebno proučiti, ko ne bi kazala neko posebnost, ki pa ni neposredno razvidna iz tabele. V vas so se priselile pravzaprav le ženske, ki so se primožile. Število moških je maraslo zato, ker se je v Iški vasi naselila pri sorodnikih družina z Gornjega Iga, kjer so Italijani požgali domačijo. Z materjo je bilo 6 mladih fantov; dva sta se rodila že v Iški vasi. Po vojni se je priselil v vas tudi 75-letni starec iz Iške. Kot pravega priseljenca lahko štejemo le 35-letnega kmeta, ki se je priženil.

Dramatičnost dogajanja v obravnavanem obdobju pride še bolj do izraza, če jo primerjamo z naslednjim, mirnim razdobjem. Časovno je nekoliko krajše, vendar vseeno dinamično. Kot smo že omenili, je predstavljalo stanje l. 1948 minimum, nato pa se je število ljudi dvignilo, predvsem zaradi velikega števila otrok. V prvem obdobju se je rodilo letno komaj 2,4 otrok (računajoč samo tiste, ki so ostali živi), v drugem pa letno 5,2, torej več kot še enkrat toliko.

Toda precej se je izpremenila tudi sestava odraslega prebivalstva. Vas ni prenehala biti izseljevalno središče. V petih letih jo je zapustilo nadaljnjih 29 prebivalcev in sicer 7 tistih, ki so se priselili med vojno, ter 22 »staroselcev«, ki so v njej vzdržali vsa težka vojna leta, zdaj pa so se odločili poiskati dom drugje. Med njimi so

bile skoraj samo ženske, 20 po številu, ki so odšle v okoliške vasi, nad polovico pa v Ljubljano. V istem času je umrlo tudi 8 starejših ljudi. Tako smo našli po sedmih letih v vasi samo 202 ista človeka in po nepopolnih 12 letih le 172 prebivalcev, ki so bili tam l. 1941 in 1948. torej tako rekoč ves čas, razen takrat, ko zaradi razmer niso mogli stanovati doma. Osnovna masa se je torej zaradi bioloških, a še bolj zaradi socialnih vzrokov stalno manjšala v neobičajno veliki meri. Od l. 1941 do 1948 se je zmanjšalo število prebivalcev v vasi letno za 6,5 % od l. 1948 do 1953 pa število istih oseb letno za 1,3 %.

Toda vas kot celota se je kljub temu številčno okrepila. Z zgraditvijo novih domačij oziroma s povečano možnostjo njihove dograditve se je zvišalo tudi število priseljencev, ki pa niso pripadali isti skupini. Vrnili so se domačini, ki so zapustili vas med vojno in so l. 1948 živeli še drugod, poleg njih pa so prišli še drugi. Položaj je bil v primeri z letom 1948 naslednji:

	Moški	Ženske	Skupaj
Stanje 15. III. 1948	90	142	232
Umrli do 31. III. 1953	— 3	— 5	— 8
Odselili do 31. III. 1953	— 4	— 25	— 29
Rodili do 31. III. 1953	+ 17	+ 9	+ 26
Staroselci 1941—1948			
(vrnili po 15. III. 1948)	+ 5	+ 8	+ 13
Priselili do 31. III. 1953	+ 14	+ 13	+ 27
Stanje 31. III. 1953	119	142	261

V razliko od prve dobe, ko so prišla za priselitev v poštev samo tri povojna leta in je bilo še vse razrušeno, je pomembno znatno višje število priseljencev, med katerimi so prevladovali moški. Kaže, kot da je izgubila veljavo naša trditev, da je Iška vas eminentno izseljevalno središče. Podrobnejši pregled, kdo so priseljenci in kaj jih je pritegnilo, je pokazal, da temu ni tako.

V vas je prišlo 14 »staroselcev«, ki so jo zapustili po l. 1941 ter se še niso vrnili l. 1948, ker so bili v službi, šoli ali pri vojakihi oz. na Igu. Poleg njih pa je bilo še 6 ljudi, ki niso bili l. 1941 v Iški vasi ter smo jih zaradi tega šteli med priseljence, toda so bili po rodu iz vasi in so se vrnili zaradi izpremenjenih razmer, ker je ostalo posestvo brez gospodarja ali delovne sile. Ti se v drugačnih razmerah verjetno ne bi več vrnili.

Drugo skupino priseljencev sestavljajo tisti, ki so se priženili in primožili. Veliko število neporočenih žensk, ki so bile med njimi tudi dedinje posestev, je povzročilo, da se je priženilo v vas nekaj moških iz okolice. Prav gotovo so to pristni priseljenci, toda njih je pritegnilo le posestvo in nobena druga oblika boljšega preživljanja.

Poleg teh dveh skupin so še priseljenci, ki so bili v Iško vas premeščeni. To so učiteljica z družino (3 ljudje), cestar (4) in pismonoša (4).

Opazovanje prvega in drugega obdobja je pokazalo, da Iška vas sploh nima nobene pri-

vlačne sile za nedomačine; nihče ne išče tam zaposlitve (najbolj zgovoren dokaz bi bili obrtniki), niti se ne želi naseliti iz drugih vzrokov (n.pr. upokojenci, zasebniki), kar je značilno za mnoge vasi, ki leže v okolici mest, pri Ljubljani predvsem za gorenjske.

Sedanji splošni gospodarski položaj dobro osvetljuje posestna razdelitev in povpreček, ki odpade na 1 prebivalca. Vaščani imajo v lasti 609 ha zemlje. Od tega zavzema slabo polovico gozd, šestino njive, ostalo pa so travniki in neplodna zemlja. V vasi sta le dva velika posestnika, ki imata 4,67 oz. 3,95 ha njiv, ostali so

srednji in mali posestniki in brez zemljiši. Razen v prvi posestni kategoriji so vsi zemljiški posestniki kmetje.

Glavni vir dohodkov ni poljedelstvo, temveč eksploatacija gozdov, zato je v vasi tudi menavadno mnogo konj, s katerimi spravljajo les.

Stanje prikazuje tabela, ki je sestavljena iz podatkov po popisu prebivalstva 31. marca 1953 in popisu živine 15. januarja 1953. Posestva so razporejena po velikosti njivske površine. Normalna živina je preračunana po običajnem ključu: govedo 1, konj 4/3, prašič 1/4 in ovca 1/10 goveda.

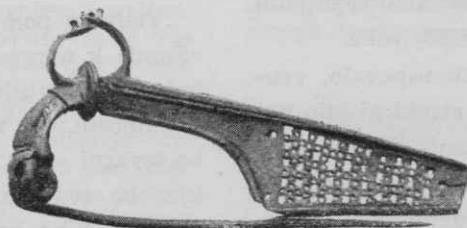
Velikost njiv in vrtov v ha	Število prebivalcev	Površina v ha		Živina				Na 1 prebivalca odpade njiv in vrtov v ha	Na 1 prebivalca pride normalno živine
		Skupno	Od tega njive in vrtovi	konji	govodo	prašiči	ovce		
Brez	16	—	—	—	—	—	—	—	—
do 0,50	26	17,79	2,54	5	5	3	—	0,10	0,48
od 0,51 do 1,00	34	47,57	7,32	8	15	6	—	0,22	0,80
od 1,01 do 2,00	85	189,56	29,58	26	47	28	—	0,35	1,04
od 2,01 do 3,00	67	224,73	38,27	24	39	27	1	0,57	1,16
od 3,01 do 5,00	33	129,09	22,58	15	27	16	—	0,68	1,55
Skupaj	261	608,74	100,29	78	133	80	1	0,38	0,99

V takšnem položaju je Iška vas. Čeprav je nadvse mikavno, ne moremo na tem mestu razpravljati o fizičnih in psihičnih spremembah vaščanov, niti o predrugačenju njihovega svetovnega nazora kot posledice velikih medvojnih doživetij in preobrazbe, ki so jo prinesla prva povojna leta. Prikazali smo samo to, kar je izhajalo iz zbranega gradiva ter neposrednega obzirnega opazovanja.

Toda tudi pred vasjo, ki je toliko trpela, je bodočnost. Skušali smo odmakniti zaveso preteklosti in razložiti sedanost, da bo našla s pomočjo izven nje ležečih činiteljev pot v boljšo in plodnejšo prihodnost.

OPOMBE

1. Dr. Ivo Pirc: Naklo-Rodine, monografija belokranjske vasi, Ljubljana 1945; Marko Suklje: Gospodarska in socialna struktura Drašič v Beli krajini, Ljubljana 1940; Vinko Möderndorfer: Slovenska vas na Dolenjskem, Ljubljana 1938; Jože Lampret: Tvarno-duhovna struktura župnije Ribnica na Pohorju, Dejanje 1938; Avgusta Gabršček: Vas v Haložah, Dejanje 1939; Slovene Studies — Solčava, London 1933.
2. Cene Malovrh: Porast Ljubljane in okoliških krajev od 1825 do 1931 v luči statistike hiš, Geografski vestnik 1946; Franc Kolarič: Haloze, Geografski vestnik 1948-49; Vladimir Klemenčič: Agrarna geografija Tuhinjske doline, Geografski zbornik SAZU, Ljubljana 1952; Ivan Gams: Človek na zemlji Slovenjegraške kotline, ib. — 3. Prim. Rudolf Badjura: Izbrani izleti, Ljubljana 1953, ki pojasnjuje, da je izraz »Vintgar« krajevno ime, ki je lastno ime samo za tesni ob Radovini. — 4. Internacije, Ljubljana 1946, str. 60. — 5. Krajevni leksikon dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 347-348. — 6. Obširen imenik krajev na Kranjskem, Wien 1884; Specialni repertorij krajev na Kranjskem, Wien 1894; Gemeinde Lexikon von Krain, Wien 1905; Spezialortsrepertorium von Krain, Wien 1919; Rečnik krajev, Beograd 1927.





OD SKROMNE OBRTI DO TOVARNE

Kmalu bo minulo 80 let, odkar je bilo v Gradišču v Ljubljani ustanovljeno malo obrtno podjetje »Šumi«. Priključena »Bonboniera« je prodajala lastne izdelke pa tudi tuje izdelke, kajti lastna proizvodnja je bila skromna in omejena na ozek asortiment. Vsa proizvodnja je slonela povečini na ročnem delu in je obsegala tedanje merkantilno blago: navadne sladkorčke, nekaj fondanta in razne sejmarske drobnarije. S časom se je sicer oprema podjetja izboljšala, ostala pa je še vedno primitivna. Podjetje je izdelovalo takšne artikole, ki niso zahtevali dragocenih naprav, temveč cenene in večje roke.

Čeprav je podjetje dobro uspevalo, vendar o industrializaciji v tej stroki ni bilo nobenega sledu v podjetju »Šumi«. Šele po prvi svetovni vojni se je podjetje spremenilo v industrijo, ko je razširilo svoje delavnice, postavilo lastni parni pogon, nakupilo nekaj strojev in tako povečalo ne samo proizvodnjo v obsegu, ampak tudi po asortimentu. S to

modernizacijo je podjetje znatno napredovalo, proizvodni program pa je ostal skoraj neizpremenjen. Težišče je bilo še vedno na izdelavi trdih bonbonov, izboljšala se je proizvodnja laboratorijskih izdelkov, k industrijski izdelavi desertnih bonbonov in peciva pa se ni pristopilo. Pecivo je sicer podjetje izdelovalo v izborni kvaliteti, vendar na slaščičarski ročni način. Zato količine niso zadoštovale niti za lastno prodajalno. Naprav za izdelavo čokolade, mehkih karamel in podobnega podjetje ni imelo, zato je v poznejši konkurenčni borbi z novimi podjetji začelo hirati. Lastniki vse do druge svetovne vojne niso posvetili svojo skrb novim investicijam.

V času okupacije je konjunktura omogočila tudi lastnikom »Šumija« ustvarjati precejšnje profite, katere so uporabljali za investicije za pridobitve novih in še večjih profitov in to v čim krajšem času. Zato so bili nabavljeni že stari stroji, peči in naprave, katere pa so danes že popolnoma izrabljene, oziroma ekonomsko zastarele.

Vplivi vojnih razmer v pogledu surovin so pustili svoje posledice tudi po osvoboditvi. Sladkor, sirup in moka so bili prvenstveno namenjeni prehrani prebivalstva. Kljub tehnični zastarelosti naprav in strojev kakor tudi problemu surovin je delovni kolektiv podvojil proizvodnjo. Prizadevnost delavstva pa je našla svoj odraz v polni meri s prehodom na sproščeni sistem gospodarjenja, ki je podjetju omogočil povečanje proizvodnje, asortimenta in kvalitete.

Danes prejema tovarna »Šumi« vedno več naročil, a tudi zahteve tržišča po kvalitetnih izdelkih so vedno večje. Toda tesni prostori so že začeli zavirati razvoj podjetja. Mar ni naša skupna škoda, če mora kolektiv odklanjati naročila iz inozemstva, ker doslej ni našel možnosti razširitve podjetja.

Velik in pomemben je prispevek tovarne »Šumi« k napredku in razvoju naše živilske industrije in celotnega našega gospodarstva. V interesu vse naše skupnosti pa je, da se bo tovarni omogočilo preseliti v take objekte, kjer bo svojo proizvodnjo lahko neovirano razširila, ter tako prispevala svoj delež k dvigu industrijskega potenciala družbenega standarda in ustvaritvi tako potrebnih deviznih sredstev.

Pisec tega članka ni dočakal izida svojega poslednjega dela, kajti umrl je — v 78. letu starosti — med stavljenjem te številke dne 15. aprila t. l.

Po poklicu je bil učitelj, je pa svoj prosti čas posvečal kot pevovodja raznim pevskim društvom, bil član predvojnega ljubljanskega občinskega sveta itd. Zelo znan je postal s svojimi številnimi članki in razpravami z raznih področij zgodovine mesta Ljubljane. Kratak seznam le-teh prinaša Slov. biograf. leksikon II, 457-8 in Kronika 1953 v rubriki »Iz naših krajev«.

JAVNA RAZSVETLJAVA V STARI LJUBLJANI

ALOJZIJ POTOCNIK

Dne 1. januarja 1953 je minilo 160 let, kar je zagorela v Ljubljani po njenih živahnejših prometnih žilah petrolejska luč, in 55 let, kar so prvič osvetlile nekatere njene trge, ceste in ulice električne žarnice.

Zato naj ne bo odveč, ako navedemo v naslednjih odstavkih bolj ali manj važne in zanimive podatke, ki smo jih nabrali po večini v starih aktih ljubljanskega Mestnega arhiva (F. 7 in 8) in ki pričajo, kako se je razvijal problem o javnem razsvetljevanju Ljubljane od prvih začetkov do električne razsvetljave leta 1898.

Že leta 1582 beremo v knjigi izdatkov, da so kupili štiri šipe pri svetilki, »Unter dem Comau«, to je današnja Pod trančo. Dve leti pozneje — 1590 — je zopet zapisan izdatek za oljnato razsvetljavo na istem kraju.

Ob priliki obiska cesarja Leopolda I v Ljubljani leta 1660 je kupilo mesto od Matije Zormana in Jerneja Kralja 120 funtov smole za ponve (Pfannen Pech) za svečano razsvetljavo mesta ob tem dogodku.

Reigersfeldov arhiv iz let 1751—1756 pa javlja, da je Franc Henrik baron Reigersfeld prvi v Ljubljani obesil na svoji hiši Mestni trg št. 17 dve laterni in to dne 1. februarja 1751.

Dne 6. januarja 1790 je bilo oblastveno ukazano lastnikom ljubljanskih vogalnih hiš in tistim, ki so imeli poslopja od Tranče pa do sedanje gimnazije na Levstikovem trgu, kjer je stala poprej starinska zgradba, tako imenovana reduta (plesno zabavišče), da morajo obešati na hiše svetilke, ki naj gore od šestih zvečer do sončnega vzhoda. Hišni lastniki so ukaz sicer upoštevali pravzaprav svetilke res izvešali, toda večidel samo takrat, kadar je morebiti kje gorelo, ne pa ob prireditvah v reduti. Za te so se namreč bore malo menili, kajti hodili so radi počivat ob uri, ko ležejo redni ljudje po navadi že spat.

Dne 15. decembra 1791 je naročila vlada magistratu, naj svetuje v teku osmih dni, kako bi bilo moči uvesti redno razsvetljevanje mesta, tako da ne bi le preveč obremenjevali meščanstva. Nasvetovati kar koli zadovoljivega je bilo za mestno upravo res prav težavno, saj je vsakdo le predobro poznal veliko občutljivost mestnega prebivalstva glede plačevanja davka in drugih davščin. Vzlic temu je uprava predlagala vendarle, naj se poveča za rečeni namen domarina. Vladi predlog ni bil všeč. Zato je mestna uprava znova predlagala, naj se poveča pristojbina za dovoljevanje veselice in prireditev z godbo in

pristojbina za uporabo nekdanjih tržnih lop na Čevljarskem in Špitalskem mostu. Uprava se je ukvarjala tudi z mislijo, da bi se povečala vstopnina k redutam (plesom v maskah) in v komedije, ki naj bi znašala goldinar, nadalje, da bi se pobirala davščina enega krajcarja za funt masla ali teletine pri uvozu v mesto kakor tudi doklada za vino, ki bi utegnila donašati največ, to je po proračunu kar 1384,27 goldinarjev na leto.

Na prošnjo mestne uprave za pomoč k stroškom razsvetljave so obljubili deželni stanovi prispevati po 200 goldinarjev na leto. Enak znesek je obljubila tudi uprava davka za tobak, dokler se ne bi ustanovil poseben sklad za mestno razsvetljevanje. Trgovci so se zavezali plačevati po 170 goldinarjev na leto, a gostilničarji in kavarnarji so namerjali dodajati 357 goldinarjev. Toda kljub temu je manjkalo še precej, kajti stroški za razsvetljavo so bili preračunani na 1360 goldinarjev.

V znatni zadregi je poslal magistrat štiri ugledne meščane nabirat prostovoljne prispevke. Nekatero opazko na nabiralnih polah so prav zanimive. Več umazancev je zapisalo kar kratko in malo: »Ne dam nič!« Nekdo je pripomnil: »Ne morem nič dati, ker mi je bila stanovanjska najemnina povišana.« Zopet drugi je pripisal: »Za razsvetljavo naj plačujejo ponočnjaki, ki lazijo po veselicah.« Hišni posestnik v Gosposki ulici se je ovekovečil na poli takole: »Čemu neki razsvetljevati mesto! Zaradi varnosti tega ni treba, v Ljubljani ni nikdar ponoči kdo napaden, akoravno ni razsvetljena, pač pa so znani napadi v drugih mestih s krasno razsvetljavo. Naj ostane torej mesto tudi vnaprej brez razsvetljave, saj je tudi doslej ni imelo!« Prebivalci na Starem trgu so se tudi protivila novi napravi. Saj so pripomnili: »Čemu razsvetljava? Ne potrebujejo je ne plemiči ne meščani. Prvi naj si svetijo sami, kadar hodijo ponoči z doma ali obiskujejo reduto. Meščani hodijo pa že tako zgodaj spat. Razsvetljava koristi le obiskovalcem plesnih veselice, kavarn in gostiln.«

Pogled na nekdanje križišče pred današnjo glavno pošto. Desno je vidna še stara ulična svetilka



Spričo takega razporeditve do mestne razsvetljave, ki ga kažejo navedene in podobne pripombe, so mogli nabiralci zbrati komaj 187 goldinarjev 54 krajcarjev.

Kakor je spredaj rečeno, so morali lastniki vogalnih hiš ob požarih že tako razsvetljevati ceste ali ulice. Zategadelj so bili pripravljeni posoditi domače svetilke v korist javne blaginje. Dasiravno je ugotovila posebna komisija, da niti polovica hiš nima svetilk, so jih vendarle našli 214, ki so bile seveda kaj različne oblike in velikosti. Gosposka je pritiskala na vse mogoče načine na mestno upravo, da bi zažarele svetilke vsekakor na dan novega leta 1793. Toda želji se nikakor ni moglo ustreči, ker ni bilo za ta namen denarja. V tej stiski se je ponudil trgovec Merl, ki je bil pripravljen, posoditi vsoto, potrebno za razsvetljavo. Povrhu je bilo ukazano obrtnikom, ki bi jim razsvetljavo mesta najbolj koristila, da morajo imeti pred obratovališči svetilke. Ukaz je prizadeval predvsem gostilničarje, kavarnarje in trgovce.

Ker si je mestna uprava omislila 217 novih svetilk, se je povečalo njihovo število na 431, kar je tačas popolnoma zadostovalo danim potrebam. In tako je bila dne 1. januarja 1793 Ljubljana prvič razsvetljena, vendar v splošno nezadovoljstvo na eni strani kresije (političnega okrožnega urada), na drugi pa vsega meščanstva.

Dogajalo se je namreč, da so ugašale svetilke kar druga za drugo že okoli devetih, torej prav ob času, ko je bila razsvetljava najpotrebnejša. Prižigalci so dolžili trgovca Merla, češ da dobavlja slabo olje. Enako so mislili tudi hišni posestniki, ki so sami oskrbovali svoje svetilke. A mimo tega tudi svetilke niso bile pravilno narejene. Zakaj njihova svetloba se je odbijala bolj na zidovju, kakor na cesti, ker so bile odprtine svetilk premajhne za daljše gorenje.

Zaradi tega pa, ker so se izdatki za razsvetljavo čedalje bolj večali, so se odločili prispevati zanjo: loterija 32, tobačna uprava 18, knezoškofijski ordinariat 15, prisilne delavnice 15, cerkve: stolnica 30, Marijinega oznanjenja 5, sv. Jakoba in sv. Florijana vsaka po 10, meščanska bolnica 20, ljubljanski trgovci 170, lekarnarji 24, kavarnarji 64 in pivovarnarji 23 goldinarjev.

Magistrat je namestil leta 1797 nadzornika mestne razsvetljave v osebi Nikolaja Zenkerja ter zamenjal stare svetilke z novimi zvonaste oblike, kakršne so uporabljali na Dunaju.

Računski zaključek, tičoč se razsvetljave, s poslednjega dne meseca oktobra leta 1798 izkazuje 2749 goldinarjev prejemkov in tele izdatke: za nove zvonaste svetilke 648.54, za slepice 28.20, za dela: kleparska 817.28, ključavničarska 843.10, tesarska 40.20, pleskarska 82.25, steklarska 9 in mizarska 42.19 gld. Presežek je izkazan z 238 gld.

Kot primer, kako so tedaj oddajali v zakup javno razsvetljavo, naj navedemo naslednjo pogodbo:

Zakupna pogodba, sklenjena na koncu navedenega dne med c. kr. policijsko direkcijo in gospodom Janezom Jurjem in Josipom Grünwaldom kot najemnikoma tukajšnje mestne razsvetljave.

1. Policijsko ravnanstvo daje mestno razsvetljavo v zakup Janezu Juriju in Josipu Grünwaldu za deset zaporednih let, in sicer od 1. septembra 1798 do 31. avgusta 1808 leta za letnih 2050 goldinarjev, izplačanih v treh četrtletnih participativnih obrokih in sicer konec novembra, februarja in maja. Izplačilo se vrši iz fonda za razsvetljavo in brez varščine.

2. Iz istega zaklada je treba nabaviti 300 kosov svetilk z dvojnimi nasadom (Einsatz) za 600 luči, 300 slepic (Blenden) in 300 opor (Stützen), ki se morajo po zakupni pogodbi v dobrem stanju vrniti.

3. Najemnik sme sam sprejemati v službo potrebno osebje, ga plačevati in tudi odpustiti. O tem pa vodi nadzor policijska direkcija.

4. Za laterne, poškodovane po viharju, ne odgovarja najemnik. Popravilo in nova nabava se plačata iz fonda za razsvetljavo.

5. Za luči, pokvarjene iz neprevidnosti, malomarnosti ali objestnosti, odgovarja storilec te škode.

6. Pri razsvetljavi zaposlenemu osebju se med delom dovoli bivanje v policijski stražnici.

7. V primeru, da najemnik potrebuje dejanske pomoči, se mu mora ta nuditi.

8. Nasprotno pa se ta zaveže, da bo od 15. decembra do 15. aprila vsakega leta poskrbel, da bo skozi 22 noči v mesecu luč gorela od zvonjenja na Gradu v mraku pa do polnoči. Ob večerih pa, kadar se vrše veselice v reduci, do končane prireditve.

9. V primeru požara je treba nemudoma osvetliti kraj nesreče v vsakem nočnem času.

10. V takih primerih povzročena škoda pri laternah se plača iz fonda za razsvetljavo.

11. Pri novi nabavi latern iz tega fonda je treba plačati za vsako luč letno 6 gld 50 kr.

12. Kadar več luči dalj časa iz nepredvidenih vzrokov ostane neprižganih, tedaj je treba prej določeni znesek od zakupa odšteti.

13. Če se pred enim letom odpovedni rok ne izvrši, tedaj ostane pogodba veljavna za nadaljnjih 10 let.

V potrditev tega je treba spisati dve enako se glaseči najemni pogodbi, podpisani od obeh strank.

Ljubljana, dne 28. aprila 1798.

Dne 20. junija 1798 je policijska direkcija predlagala vladi, naj dovoli, da se od vsakega goldinarja plačanega vinskega daca določi en krajcar za mestno razsvetljavo.

Pobiralec tega daca, Miha Kern, je izračunal, da je letni dohodek daca na vino 13.000 gld malo računano.

Ako se računa za vsak vplačan goldinar 1 krajcar, tedaj dobi fond za razsvetljavo letnega dohodka 216 gld 40 kr.

Večina gostilničarjev je bila za tak prispevek, drugi so se pa zopet otepali tega plačevanja z izgovori, da nočejo plačati, ker njihova okolica ni razsvetljena ali pa da plačujejo dac že na Fužinah, na Viču itd.

Ker torej tudi na ta način ni bilo dobiti rednih prispevkov za razsvetljavo, je mestna uprava konec leta 1798 obremenila hišne posestnike in obrtnike z davščino za razsvetljavo, ki pa jo je morala siloma izterjevati.

Razsvetljava se je polagoma izboljševala. Mesto so ponoči razsvetljevali le šest mesecev, to je od 15. septembra do 15. aprila. Z zvonjenjem na Gradu so naznanjali, kdaj je bilo treba svetilke prižgati, ugašali pa so jih že ob 9. uri. Pozneje so prižigali svetilke po letnem času. Tako so gorele poleti in pozimi do 11. ure, a v predpustu vso noč. V mesecih juniju in juliju niso bila razsvetljevana predmestja Poljane, Gradišče, Žabjak, Šentpeter in Krakovo.

Oddajo razsvetljave so razglašali z bobnom po mestu in z objavo v uradnem listu, in sicer ne le v Ljubljani, marveč tudi v Celovcu, Trstu in Gradcu. Tako se je prijavil za prevzem razsvetljave leta 1822 Jožef Kuppe, hišni posestnik v Gradcu, Gleissdorffergasse št. 46, ki pa se zanj spričo prenizke ponudbe ni mogel odločiti.

Dne 20. maja 1809 so prispeli Francozi pod vodstvom generala Macdonalda tretjič v Ljubljano. Poleg drugih virov za dohodke je usahnil v tej dobi tudi fond za razsvetljavo. Zato so Francozi začuden gledali, kako je bilo mesto v septembrskih nočeh slabo razsvetljeno, čeprav je gorelo tedaj 340 svetilk. Šef policije je takoj zahteval od maira pojasnila glede pomanjkljive razsvetljave. Le-ta mu je pojasnil, da je poleg drugih skladov za mestne potrebe zaradi velikih vojnih davkov tudi dohodek za razsvetljavo mesta popolnoma izčrpan. Kljub temu pojasnilu je policija določila 24 hiš, katerih posestniki so morali skrbeti za svečavo toliko časa, dokler ne bo vprašanje razsvetljave končno rešeno. Odrejeno je bilo, da bodo pobirali od prevoznega blaga kakor tudi od vedra vina po 3 krajcarje za razsvetljavo. Do leta 1811 se je v ta fond toliko nabralo, da je bilo mogoče nabaviti novih 250 latern.

Po odhodu Francozov iz Ljubljane (1813) je ostalo glede osvetljave vse pri starem, vendar so stvar leto pozneje uredili tako, da je mestna blagajna krila vse stroške. Število svetilk se je povečalo na 349, ki so gorele od mraka do 11. ure ponoči. Vso osvetljavo je vodil nadzornik, kateremu je bilo dodeljenih 8 prižigalcev. Tako je ostalo do konca leta 1821, ko so začeli dajati razsvetljavo v najem.

Pozneje so dražbali mestno razsvetljavo za tri leta in zakupnik je moral založiti pri mestni blagajni jamščino.

Mnogoletni najemnik mestne razsvetljave je bil Jakob Schorga (Žorga?). Mestni tajnik Janez Nep. Köstl je dobil nalog, naj pregleda vse svetilke, katerih število se je vzpelo v teku let na 414, ter sestavi poročilo. Na le-tega osnovi so očitala oblastva imenovanemu zakupniku, da dosti premalo skrbi za razsvetljavo po mestu.

Zato je ta dal dne 1. februarja 1832 na zapisnik naslednjo izjavo:

»Ker se ukvarjam že osem in trideset let z mestno razsvetljavo, poznam vse njene hibe in napake. Svetilke z zvonci vred so že tako stare, da nekaterih kljub ponovnemu popravilu ni moči več rabiti. Zategadelj ne morejo dolgo goreti in kmalu ugasnejo. Pokrovi mnogih svetilk so pregoreli. Posledica tega je, da že najmanjši piš luči pogasi. Zob časa je vrata svetilk tako ogledal, da se ne dajo več zapirati. Vzmetnice ne ustrezajo več svojemu namenu, posodice za olje puščajo, podstavki za svetilke so previsoki in se majejo, kar povzroča, da se

olje precej izliva. Vse navedeno meni samo škoduje, ker razsvetljavo močno slabi. Zatorej prosim, naj se moje navedbe temeljito prouče. V zimskih mesecih in kadar so veselice, je treba svetilke nalivati do vrha. Tedaj se razlije dokaj olja, ker se svetilke zelo tresejo. Kleparski mojster Jurij Freiburger, ki jih popravlja že več let, naj jih natančno pregleda.«

Ko je Freiburger po naročilu svetilke res pregledal, je ugotovil, da Schorgova (Žorgova) izjava ni pretirana. Policijsko ravnanje je odredilo dne 24. februarja istega leta komisijo, da je dognala, je li Freiburgerjeva ugotovitev zanesljivo resnična ali ne. Komisija se je prepričala, da temelji poročilo kleparskega mojstra na neovrženih dejstvih.

Mestni magistrat je nato sklenil, da je treba nedostatke čimprej in povsem odpraviti ter si omisliti 24 novih zvonastih svetilk.

Jožef Michl, kleparski mojster v Beljaku, je vložil ponudbo glede novih svetilk. V njej je obljubljal, da hoče do prve polovice meseca decembra leta 1832 izdelati 20 svetilk najnovejše oblike in kakovosti. Hkrati je poslal eno kot ogledek županu Janezu Nep. Hradeckemu s pripombo, da jo namerja namestiti osebno in prekusiti na kraju samem. Svetilki je določil ceno 12 gld, za njeno namestitvev in za vožnjo v Ljubljano in nazaj v Beljak je zahteval 10 gld, obenem pa je tudi prosil, da se mu znesek izplača takoj po prvem uspešnem preizkusu svetilke. Ker so ponudbo sprejeli, je izdelal Michl dvajset svetilk, izgotovitev štirinajstih pa sta prevzela domača kleparja Jurij Freiburger (10) in Franc Künzner (4).

Omenjena policijska komisija se je dne 30. avgusta 1833 prepričala glede prednosti novih svetilk in kakovosti olja ter sprožila misel, naj se stare, ne več uporabljive svetilke ocenijo in prodajo. Razen župana so se udeležili pregledovanja tudi najemnika mestne razsvetljave in ljubljanski kleparski mojstri Freiburger, Künzner in drugi. Zakupnika mestne razsvetljave, pravkar imenovana kleparska mojstra, nista bila zadovoljna z Michlovimi svetilkami, češ da v njih steklo zelo rado popoka. Zato sta izrekla željo, naj se skuša nedostatek kako odpraviti. Magistrat je plačal za steklo teh svetilk steklarju Francu Žesku 20 gld.

Najemniki mestne razsvetljave so imeli dosti sitnosti z njo. Večkrat so jim očitali premajhno

Nekdanji »Ballhaus« v Gradišču, kjer so se vršili razni plesi. Svetilka na desni je razsvetljavala prostor pred njim



skrb za dobro luč, nadalje, da ne pazijo dovolj na početje svojih uslužbencev, da ne zagore luči o pravem času i. dr. Očitki so bili čestokrat seveda povsem neupravičeni. Tako sta izginili v noči od 22. na 23. avgust 1883 dve svetilki s tečajema vred. Viseli sta na Čevljarskem mostu, torej prav v bližini tamkajšnje policijske stražarnice. Schorga, tedanji najemnik razsvetljave, je to naznanil takoj policijskemu ravnateljstvu, boječ se, da ga ona prej ne pokliče na zagovor. Kmalu pa se je izkazalo, da je odnesel svetilki višji policijski stražnik Justil, ki se je tako prepričal o malomarnem izpolnjevanju službene dolžnosti tačasnega dežurnega stražnika.

Svetilke je pokvaril tu in tam mnogokrat snežni plaz s streh. V takem primeru je moral poravnati poškodbo hišni lastnik. Manjkalo pa tudi ni zlikovcev, ki so iz objesti ali hudobije razbijali svetilke. Take so, če so jih zasačili ali pozneje ugotovili, prav občutno kaznovali.

Okrog leta 1836 so navajali dražbeni pogoji med drugim tudi to, da bo naznanjal pričetek razsvetljave veliki zvon na mestni hiši in da bodo morale goreti vse luči najpozneje pol ure zatem. Začetek razsvetljave bo naznanjen lahko pozneje, nikdar pa ne prej kakor ob temle času: V novembru ob petih, v decembru in januarju o pol petih, v februarju in oktobru o pol šestih, v marcu ob šestih, v aprilu in septembru ob sedmih, v maju in avgustu o pol osmih, v juniju in juliju ob osmih.

Policijsko ravnateljstvo je odredilo, da morajo goreti svetilke do enajstih, v predpustu in ob dneh plesnih prireditev pa da se je treba ravnati po posebnih določilih, po katerih naj gore po potrebi svetilke vso noč. Po enajstih se je moralo prižgati na več krajih 20 starih svetilk, da so gorele do 3., a najdlje do 6. ure zjutraj. A razen tega je dodalo isto ravnateljstvo svoji odredbi med drugim še naslednje: Za vsako svetilko, ki ne bo ob pravem času prižgana, bo treba plačati pri mestni blagajni kazen v tejle izmeri: za vsako od 41 novih neprižganih svetilk in zvoncev po pet goldinarjev, a za vsako izmed teh nedostatno prižganih svetilk po en goldinar; za vsako staro nezadostno razsvetljeno svetilko po 30 krajcarjev.

Magistrat je moral skrbeti za hranilišče svetilk in vse drugo za njihovo prižiganje. Pred letom 1821 je dajal tako hranilišče na uporabo Viljem Korn brezplačno, samo da je bil oproščen nastanjanja vojakov. Pozneje je bilo hranilišče v takratni Krojaški ulici št. 258. V najem ga je dal Peter Pavel Eggenberger za tri leta proti letnim 75 goldinarjem. Nato je bilo hranilišče v plinarni in v prtiličju na dvorišču magistrata.

Leta 1864 so odpravili po oddaljenih predmestjih navadno oljnato svečavo in jo nadomestili s petrolejsko. Svečava z oljem s 102 lučema je stala leta 1863 1967 goldinarjev 2 krajcarja. Te luči so gorele skozi celo leto 102.000 ur. Pri petrolejski svečavi pa je stala luč vsako uro, ako je bil stenj (taht) 8 mm širok, 1,65 krajcarja, kar je znašalo na leto 1683 goldinarjev.

Prižigalci so hodili proti večeru v hranilišče po očejene in z gorivom napolnjene svetilke. Te so razvrstili v prikladen zabojček, ki so ga odnesli bodisi na glavi ali pa v rokah. Zatem so odšli ob vsakem vremenu z lestvico na ramah opravljat svoj posel. Zjutraj so morali pobrati svetilke in jih odnesti v hranilišče. Svetilke in zvonce je bilo treba ne le dan na dan čediti in mazati, marveč vsako leto vsaj dvakrat tudi korenito očistiti z gorko vodo. Zaposlenci pri tem delu so prejeli po krajcar od očejenega kosa.

Tu naj bodo omenjeni zdaj še krakovski ribiči, ki so iskali pozimi zaslužka kot svetilci (»pelajhtarji«). V predpustu, ko je bilo precej plesnih zabav v reduti, kazini in tudi v tej ali oni boljši gostilni, so čakali pred njimi ter se priporočali družbam, da jim smejo z laterno svetiti domov ali pa iz tega v ono zabavišče. Z besedama »šafens pelajhten« so nagovarjali gospodo, ki se je izkazala hvaležno z desetico ali tudi s kozarcem vina.

Do mala vsem povedanim skrbem, sitnostim in težavam glede razsvetljevanja ljubljanskega mestnega ozemlja se je pričel bližati konec v letu 1861, ko je prišlo do tega, da dobi Ljubljana plinarno. Za uresničenje tega sklepa, da se vpelje plinska razsvetljava po Ljubljani, je že leta 1845 sprožil misel župan Janez Hradecky. Vendar je stvar zaspala, dokler ni v juliju 1851 poročal župan Mihael Ambrož o pripravi za napeljavo plinske razsvetljave po mestu. K posvetu v tej zadevi so bili povabljeni: stavbenik Withalm, zvonar Albert Samassa in kleparja Pachner in Polak. Izvoljen je bil poseben odsek, ki naj prevzame vso skrb za nadaljnjo izvršitev nameravane osvečave. V tem odseku so bili: baron Codelli, Fidelis Terpine, Pachner, Košir in Vollheim. Kljub vsem pripravam se zadeva glede nove plinske razsvetljave ni dosti pospešila. Mestni odbor je v septembru 1857 sklenil s Francem Peterco pogodbo za nadaljnja tri leta, da oskrbuje svečavo za letnih 4850 goldinarjev. Tako je bila plinska razsvetljava zopet odložena.

Dne 23. decembra 1857 pa je prinesel list »Novice« tole obvestilo: »Poprejšnji teden je zavoljo naprave mestne gasne svečave bilo končno posvetovanje pri magistratu, h kateremu so razum mestnih odbornikov povabljeni bili še drugi zvedeni možje, kakor gospod profesor Mitteis, g. Freiburger itd. Pervemu magistratnemu svetovavcu, gosp. Guttmanu gre res čast in hvala, da se za to ponočno olupšavo mesta goreče poganja. Pri poslednjem zboru so bile pravila ustanovljena, po katerih ljubljansko mesto ima pogodbo (kontrakt) skleniti z drugo teržaško družbo, ktera se peča z oskrbovanjem gaznih svečav. Izperva bo dobilo mesto le 250 gaznih lamp, ker daljni konec predmestij ljubljanskih bojo zazdej še obdržali navadne laterne; veljala bo ta svečava nekaj čez 7000 fl. Gazne cevi bojo po mestu tako peljane in položene, da bo iz njih vsaka hiša gazno svečavo dobivala, ako bo hotla in kolikor je bo plačala.«

Zaradi previdnosti je vprašal mestni magistrat ljubljanski občinsko oblast v Benetkah, kako se kaj obnese razsvetljava s plinom. Ta je odgovorila, da je naprava v vsakem pogledu realna, posebno za javno razsvetljavo.

V seji mestnega sveta dne 22. maja 1858 so obravnavali pogodbo glede plinske razsvetljave med občino in tržaško družbo za napravo plinske razsvetljave. Po tej pogodbi je bilo pričakovati, da bo o sv. Mihaelu (29. septembra) 1859 razsvetljava popolnoma vpeljana. Toda stvar se je z mrtve točke prav malo premaknila. Obljubljeni čas okoli sv. Mihaela je že minil, ljudstvo je zabavljalo in se jezilo na mestni odbor, češ da je ta vsega kriv. Toda vzrok je tičal drugod. Avstrijska tržaška družba za napravo plinske razsvetljave, ki je prevzela napeljavo plinske osvečave v Ljubljani, je imela pri veliki trgovski hiši v Trstu 400.000 gld naložene glavnice. Ta tvrdka je prišla na kant, z njo pa tudi tržaška družba v veliko zadrego, da ni mogla skkončati svojih obveznosti. Mestna občina ljubljanska je dala tržaški družbi 3000 gld are, kateri denar je sicer dobila vrnjen, a svečave ni bilo.

Prvotno so nameravali postaviti plinarno na Zaloški cesti. Ker pa je bil ta prostor obkrožen od stanovanjskih hiš, se je stavbna komisija odločila za prostor »za vertmi«. V ta namen je ponudil Mihael Ambrož svojo njivo v izmeri 1350 kvadratnih klafter v šentpetrskem predmestju na kraju, kjer še danes stoji plinarna. Tudi se je zavezal poskrbeti za predor med šentpetrskim predmestjem in živinskim sejmom, ki je bil tedaj na mestu današnje osnovne šole na Ledini. Tedaj še ni bilo Resljeve ceste.

Dne 31. marca 1860 je predložil namreč občinskemu zastopništvu tedanji županov namestnik Ivan Guttmann ponudbo s pogoji, pod katerimi bi bil voljan Anton Riediger iz Augsburga zgraditi plinarno in položiti plinovodne cevi po mestu. Ker je bila ponudba sprejeta, se je Riediger lotil nemudoma in tako pospešeno dela, da je mogla že dne 9. novembra 1861 zagoreti plinska luč v Ljubljani.

Novo luč so najprej vpeljali po kavarnah, restavracijah in prodajalnah. Vsi ti lokali so sedaj kazali prijaznejše lice kot prej ob petrolejkah. Posebno sta bili razsvetljeni Dunajska, danes Titova cesta in Zvezda. Zadnja je imela v svoji sredi kandelaber s petimi svetilkami, ki so prav odlično razsvetljevale vso okolico.

Plinsko razsvetljavo so napeljali pri vseh mostovih, v Florijanski ulici, na šentjakobskem, Starem in Mestnem trgu, Pred škofijo, na Poljanah, Sejmskem (danes Krekovem) trgu, v Šolskem drevoredu, Nemški (danes Križevniški) in Gosposki ulici, v Gradišču, Kolodvorski ulici, šentpetrskem predmestju, Novem trgu, Dolgi (danes Dalmatinovi) ulici in Za zidom (danes Cankarjevo nabrežje). Za gostoto javnih svetilk je bila odločilna prometnost ulic, zato je razumljivo, da so bile ulice, od središča bolj oddaljene, manj razsvetljene.

»Novice« iz leta 1861, tr. 381, prinašajo glede nove razsvetljave to-le poročilo: »V soboto zvečer

(9. nov. 1861) se je začela po štacunah in hišah pervikrat plinova ali gazna osvečava, ki daje prav svetlo, res lepo luč. »Veš, kako se ti luči pravi?« je vprašal fant fanta na Velikem trgu. »Kaj bom vedel, če je nikoli nisem videl?« mu odgovori. »Oče so mi rekli« — ga podučuje tovariš — »da je to ,kozja luč' ali ,Gas-Beleuchtung'«. Ali ni se čuditi tej smešni predstavi, prosti Nemec in prosti Slovenec ne vesta, kaj je »gas«, enemu je »Geis« »Gas«, ta pa v njegovem smislu prestavlja. Ali naj je že gazna luč ali kozja luč, lepa luč je, kolikor se sedaj vidi, in nadjamo se da bo svečava tudi po ulicah prav svetla.«

Seveda so mestni očetje poskrbeli tudi za razsvetljavo rotovža. V seji dne 17. junija 1861 so predlagali, naj se vpelje v mestni hiši 13 plamenic in sicer: 8 na stopnicah in hodnikih obeh magistratnih poslopij, 5 pa na lestencu v sejni dvorani. Mestni odbornik Ferdinand Bamberg je tudi stavil predlog, naj bi podjetnik Riediger dajal plin privatnikom ceneje, ker 1000 kubičnih čevljev za 6 goldinarjev v srebru je le malo prehuda, medtem ko stane na Dunaju ista količina le 4 goldinarje v papirju.

Podjetnik je pojasnil, da v Ljubljani znižanje cene plinu trenutno ni mogoče. Javna razsvetljava ima sedaj komaj 241 luči, zasebna uporaba plina je pa prav majhna. Kar se tiče Dunaja, je pa stvar druga. Tam gori več tisoč plamenic, zato je cena lahko nižja. Pri velikih investicijah in pri čistem plinu, ki ga danes dobiva razsvetljava, je znižanje cene nemogoče. Ena plamenica ima svetilnost dvanajstih sveč. Po tej izjavi je prejel A. Riediger absolutorij s soglasnim sklepom, da se mu izplača tudi vložena varščina.

Dne 2. aprila 1863 je mestni magistrat romunskega mesta Arada prosil pojasnila o plinski razsvetljavi v Ljubljani glede na njeno kakovost in ceno, ker namerava tudi tamošnja občina vpeljati enako svečavo. Z enako prošnjo se je obrnilo tudi ravnateljstvo Južne železnice na Dunaju, ki je nameravalo vpeljati plinsko razsvetljavo na ljubljanskem kolodvoru, kar je bilo posebno ugodno zaradi bližine plinarne. Na obe vprašanji je bil odgovor vsestransko zadovoljiv.

Prižigalcem ni bilo več treba snažiti svetilk in nalivati olja, marveč so na dolgih drogovich



Stari »Figovec« z uličnimi kandelabri

nosili prižgane gorilnike, v katerih je gorela s špiritom namočena vata. Poleg gorilnika je bila kljukica, s katero je odprl petelina pri svetilki, vtaknil gorilnik do odprtine plinovoda, nakar je zagorela luč. Pri ugašenju je samo potegnil petelina navzdol in luč je ugasnila. O mraku so se zakadili prižigalci iz mestne hiše po vseh ulicah, da so razsvetlili mesto, v jutranjih urah pa zopet ugašali.

Plinarna prejšnjih svetilk seveda ni potrebovala. Zategadelj je dala mestna občina 180 svetilk (od 246 odvečnih) z razglasom v časopisju naprodaj, in sicer prvovrstne po 6, drugovrstne po 5 in tretjevrstne po 2 gld. Svetilke so kupili: prvovrstne pivovarnar Gaiser 2, trgovec Bürger v Kropi 4, Franc Mally v Tržiču 6 in ljubljanski trgovec Valentin Supan za mesto Radovljico 4, drugovrstne pa mestna uprava v Kočevju 12 in ljubljanski trgovec Franc Schantel 6.

Leta 1908 se je pričelo montiranje svetilk z Auerovo lučjo. Auerova luč, ali bolje Auerov gorilnik, razžarja »nogavico«, pavolnato pletivo ali drugo, napojeno z raztopino aluminijevega ali litijevega oksida. Svetilnost se zvišuje s povečanjem žaril in z dovajanjem zraka po cilindru. V plinarni je bila postavljena nova generatorska peč z 8 retortami. Od maja 1908 pa do konca leta je izvršila po 41 cestah, ulicah in trgih 361 javnih plinastih plamenov in sicer na 135 stenskih ramenih, 69 malih in 121 velikih kandelabrih in 2 plamenih na železniškem prehodu Južne železnice na sedanji Titovi cesti. V aprilu 1909 je bilo montiranih še 55 svetilk.

V upravnem letu 1908-9 so znašali stroški za javno razsvetljavo 81.930 kron 30 vinarjev. Plinarna je vplnila v tem času 2.364.000 kg angleškega in 40.000 kg ostravskega premoga ter pridobila 715.443 m³ plina, 1.488.000 kg koksa in 89.000 kg katrana.

In tako je prehajala polagoma oljnata razsvetljava bolj in bolj v pozabo, prav posebno pa še, ko je tudi plinsko izpodrinila električna luč. To je dobila Ljubljana po sklepu svojega občinskega sveta z dne 19. novembra 1890. Ta dan je bil izvoljen namreč poseben odsek, kateremu se je naložilo, naj začne proučevati na krajih samih električne naprave v več modernih mestih,

zlasti pa osnutke za izmenični in istosmerni tok. Ko je bilo gradivo zbrano in dobro proučeno, se je odločil občinski svet dne 15. marca 1896 za ponudbo tvrdke Siemens & Halske, ki je nasvetovala elektrarno z istosmernim tokom. To so začeli graditi spomladi leta 1897 na vogalu Slomškove in Kotnikove ulice. Dograjena je bila ob koncu leta in zaradi tega že dne 1. januarja 1898 izročena svojemu namenu.

Toda ta dan v Ljubljani ni prvič svetila električna luč. Zakaj že dne 9. maja 1881 je razsvetlilo Tehnično društvo za Kranjsko tedanji Kongresni trg in Zvezdo s tako imenovano Syvesovo svetilko, opremljeno s strojem petih konjskih sil, ki ga je posodil Gustav Tönnies. Le-tega tovarno so nekaj dni poprej enako razsvetlili s prav lepim uspehom. A javna poskusna razsvetljava se tačas ni zaželeno obnesla, ker je silno deževje tako zelo zmočilo pogonsko jermenje, da »spričo njegove razteznosti stroj nikakor ni mogel proizvajati električnega toka. Zato so dne 25. maja ob mraku s balkona starega deželnega gledališča (na prostoru sedanjega Filharmoničnega društva) ponovili poskus, ki se je popolnoma posrečil. Stalna luč je razsvetljevala južni del trga v širini kakih deset do dvajset metrov, tako da je bilo mogoče čitati na stopnišču uršulinske cerkve navadni časopisni tisk. V bližini goreče plinske svetilke so bile podobne umazano rumenim svetilkam, ko bi gorelo v njih olje. Številno občinstvo je nad poldrugo uro občudovalo novo, nenavadno luč ter se vračalo zadovoljno domov.

Sprva je imela mestna elektrarna dva parna stroja s po 200 konjskimi silami. Zavoljo tega je obratovala zgolj ponoči. Čez leto dni je dobila še en parni stroj s 400 konjskimi silami. Ko je leta 1901 zdrdrala električna cestna železnica, je jela mestna elektrarna obratovati tudi podnevi. Ker pa so začeli uporabljati električno strujo čedalje bolj obrtniki, industriji in tudi zasebna gospodinjstva, je bil povečan obrat elektrarne z novim parnim strojem, ki je premogel 800 konjskih sil, kar je ostalo do leta 1925. Leto za letom naraščajoča uporaba elektrike je primorala mestno občino k povečanju elektrarne z Dieslovimi motorji. Ti so proizvajali do 6000 voltov toka, ki je bil v transformatorskih postajah presnavljan v strujo in luč. Pa tudi to ni dolgo zadostovalo. Zategadelj je bila leta 1930 elektrarna razširjena kakor tudi transformatorske postaje pomnožene. Na prometnih krajih in važnejših križiščih je bila javna razsvetljava ojačena z velikimi obločnicami, kar je leta 1950 lahko privedlo do odstranitve nič več potrebnih tako plinskih kakor električnih železnih svetilnikov ali kandelabrov.

Tako se stari časi umikajo novim, naprednejšim. Od primitivnih oljnatih svetilk v starejši dobi, preko petrolejske in plinske v drugi polovici XIX. stol. ter električne konec tega stoletja je Ljubljana dobivala vedno boljše in močnejšo razsvetljavo, tako da je danes tudi ponoči svetla in lepa.



Slavnostna razsvetljava »Zvezde« ob prihodu cesarja v Ljubljano leta 1856

NOV DOSTAVEK K CANKARJEVI BIBLIOGRAFIJI

FRANCE DOBROVOLJC

V dopolnitev svoje bibliografije tistih Cankarjevih del, ki niso izšla v njegovih zbranih spisih v redakciji dr. Izidorja Cankarja (Lj. 1925 do 1936),¹ naj v naslednjem navedemo novo gradivo, ki se je nabralo po letu 1948, in s tem olajšamo iskanje interesentom (po kronološkem redu objave):

1. Spomini na mojo mater (Spisal Josip Marín). V 1898, 162-65; 178-81; 204-08. Ugotovil dr. Izidor Cankar (CP I. 383).

2. Klara se je izgubila (Spisal F. D.). Angelček VI (1898), 170-73. Ugotovil France Dobrovoljc.

3. Svečanost v Varšavi (Pesem, prva objava). Delavec-Rdeči prapor (Trst), št. 11-12, 1. maja 1899, str. 2. Ugotovil France Dobrovoljc (NS 1949, 1188).

4. Ob morju (Opis. — Spisal J. L.). V 1899, 157-59. Ugotovil dr. Izidor Cankar (CP I. 383).

5. Valentin Oblak, Oton Župančič: Čez plan (ocena). Sn II (1903-04), 92-93. Ugotovil France Dobrovoljc (CID III. 560).

6. Fran Milčinski. Pravljice. SN št. 457: NDk (Celje) št. 287: Soča (Gorica) št. 147; v vseh treh časnikih: 17. dec. 1910. Objava po rokopisu z izvirnim naslovom: Pravljice Milčinskega (NS 1949, 404). Ugotovil France Dobrovoljc.

7. Hoja v šolo. KolMD za 1922 (Prevalje 1921), 55-64. Ugotovil France Dobrovoljc (NS 1949, 1188).

8. Govor na protestnem zborovanju učiteljev v Lj. Mestnem domu 5. sept. 1918. P 1919, 27. Obj. Pavel Flere.

9. Govor o »Trubarju in naših razmerah v domovini« (na Trubarjevem večeru Društva slovenskih svobodomiselnih akademikov »Sava« na Dunaju dne 6. marca 1908). Pod lipo III (1926), 70-71. Obj. Anton Kristan-Historicus, identificiral France Dobrovoljc (NS 1951, 184).

10. Za god (Pesem). Voščila dragim srcem. Zbral C. Golar. Lj., Tiskovna zadruha 1942, 62-63.

11. Anastazijev greh. (Prvotni naslov: »Hudodelstvo«. Spisal I. C.). NS 1948, 901-08. Obj. Alfonz Gspan.

12. Jabolko. Ivan Cankar. NS 1948, 909-11. Obj. dr. Fr. Stele.

13. Iz prvih Cankarjevih pesniških poskusov. Obj. Alfonz Gspan. Nova obzorja (Maribor) II (1949): 1. Misli in besede (1-7), 562. — 2. Pevca, 562. — 3. Pozabnost, 563. — 4. Kralj, 563. — 5. Pes, mačka in miši, 563-64. — 6. Lepa narava, 565. — 7. Ob izviru, 565. — 8. Lovec, 565. — 9. Skrb, 566. — 10. Sreča, 566. — 11. Od doma, 566. — 12. Slavec, 566. — 13. Materi, 566. — 14. Materi (starejša varianta), 567. — 15. Zvečer, 567. — 16. Rojenice, 567-68.

14. Kako že davno srce moje (Pesem). NS 1950, 645. Obj. France Dobrovoljc.

15. Kaj pripoveduje vrba? (Pesem). Glas Vrhnik (Vrhnik) II (1952), št. 10, str. 4. Obj. France Dobrovoljc.

16. Sultan Soliman. Romanca. Mlada pota (Lj.) I (1952-53), 115. Obj. France Dobrovoljc.

Opombe. Pseudonimna sestavka »Spomini na mojo mater« in »Ob morju«, ki ju je ugotovil dr. Izidor Cankar, kažeta take tipične vsebinske in stilne elemente (prvi sestavek tvori v zasetku že vse »Moje življenje«), da je vsak dvom o avtorstvu izključen. Urednik pisateljevega Zbrana dela poroča po spominih Cankarjevega brata Karla (CP I. 384), da je Ivan za časa svojega bivanja v Pulju 1898 napisal tudi črtico »Klara se je izgubila«, ki jo je poslal uredništvu »Vrtca« v objavo. V tem listu pa črtica ni izšla in jo je v njem dr. Izidor Cankar zaman iskal. V resnici je bila objavljena v »Vrtčevih« prilogi »Angelčku«. Zanimivo je pri tem, da se zgodba ne vrši v Pulju, temveč je njeno dogajanje preneseno v Ljubljano, pri čemer vzbudi nesoglasje trditev, da po tem mestu vozijo omnibusi, ki pa v Ljubljani niso bili takrat v prometu. Cankar je poleg ocene Župančičeve zbirke »Čez plan« v Ljubljanskem Zvonu objavil še eno v Slovanu hkrati s svojo ostro kritiko Sardenkove pesniške knjige »V mladem jutru«, ki stoji neposredno pred njo. Jezik, aluzije in stil v članku pa nedvomno kažejo, da je ocena (celo boljša) varianta poročila iz Zvona, pri čemer je utegnil psevdonim Valentin Oblak, ki ga sicer v vsem ostalem Slovanu ni več najti, izbrati takratni urednik revije Fran Govekar. Reklamno notico o Milčinskega Pravljičah je Cankar napisal po naročilu L. Schwentnerja, kar je podpisani ugotovil na osnovi izvirnega njegovega rokopisa, najdenega v zanimivih okoliščinah (NS 1949, 403). Na črtico »Hoja v šolo«, ki je veljala do 1948 za nenatisnjeno (CP III. 214), smo opozorjeni po odlomku v nekem ameriškem mladinskem časopisu, slučajno naleteli pri pregledovanju koledarjev Mohorjeve družbe. Cankarjev kratki govor na ilegalnem protestnem zborovanju učiteljev 5. septembra 1918, ki ga je rešil pozabe urednik »Popotnika« Pavel Flere v svoji osmrtnici Ivana Cankarja, je značilna posebnost zase, ker pomeni njegov zadnji javni nastop in priča, kako ga je bolelo preganjanje med prvo svetovno vojno. Voščila pesem »Za god« je odkrit izraz hvaležnosti petnajstletnega Cankarja do učiteljice, ki ga je v I. razredu ljudske šole učila šteti na pomarančah, kasneje pa, ko je obiskoval ljubljansko realko, ga je podpirala z denarjem in knjigami. Urednik zbirke »Voščila dragim srcem« je knjižici na koncu pripisal naslednjo pripombo: »Ivan Cankar je zložil to pesem svoji prvi učiteljici, Ivanki Tominčevi, ko je poučevala na Vrhnikih. Pesnik je bil tedaj 15-leten dijak« (str. 91). Pesem »Kako že davno srce moje« je ohranjena na posebnem lističu

kot priloga Cankarjevega pisma Pavli Kermavnerjevi z dne 17. nov. 1896 in je njej posvečena. Pesem »Kaj pripoveduje vrba?« je pesem, ki jo je Cankar 26. nov. 1893 bral na V. zabavnem shodu v dijaški »Zadrugi« v njenem III. poslovnem letu 1893-94. Doslej se je smatrala za izgubljeno (SJ 1941, 58). V objavi v »Glasu Vrh-nike« je pomotoma navedena napačna letnica njenega nastanka 1895 namesto pravilne 1893. Romanca »Sultan Soliman«, o kateri je bilo do objave znano samo ime in kritika A. Dermote z dne 31. marca 1895 (SJ 1941, 59), je natisnjena

po tistem rokopisu, ki ga je rečenega dne Cankar bral v »Zadrugi« hkrati še s tremi drugimi pesmimi. Rokopis teh pesmi na 8 straneh je Cankar daroval svojemu prijatelju Viktorju Zalarju, ta pa inž. Lojzetu Pippu. Po smrti tega slednjega v nemškem koncentracijskem tabo-rišču je s posredovanjem načelnika prof. Zvo-neta Miklaviča rokopis postal last Slovenske knjižnice v Ljubljani.

¹ Prim. LZ 1938, 275—79; Podoba Ivana Cankarja. Lj. 1945, 82; SR 1948, 124—25.



GEOLOŠKI ZAVOD

V LJUBLJANI

je bil ustanovljen leta 1946 in je od takrat razvil naslednje dejavnosti:

1. Regionalno geološko in petrografske kartiranje ter geofizikalno merjenje.
2. Raziskovanje nafte, premoga, rud in nekovin z geološkimi in geofizikalnimi metodami ter vrtanjem in rudarskimi deli.
3. Fundiranje gradbenih objektov: cest, železnic, mostov, hidroelektrarn, tovarniških zgradb, stanovanjskih naselij ter ostalih nizkih in visokih gradbenih objektov.
4. Raziskovanje pitnih in industrijskih voda ter mineralnih in termalnih vrelcev.
5. Hidrogeološka raziskovanja krasa.
6. Kartografija.
7. Laboratorijske preiskave: mineraloške, petrografske, paleontološke, mikropaleontološke, kemične, fizikalno-kemične in geomehanske.
8. Arhiv in knjižnica.
9. Geološki muzej z zbirkami in katarom gradbenega materiala.
10. Izdajanje publikacij.

Za vse navedene dejavnosti ima Geološki zavod strokovno in tehnično osebje ter ustrezno terensko in laboratorijsko opremo; strojne in ročne vrtalne garniture za vse vrste plitvih in globokih vrtanj do globine 1200 metrov; geofizikalne instrumente za raziskovanje po gravimetrični, magnetni in električni metodi; poleg opreme za kemične in petrografske analize tudi instrumentarij za spektrografske analize kovinskih in nekovinskih materialov, röntgen za identifikacijo faz po Debye-Scherrerju, kar omogoča strokovnjakom zavoda in njegovim zunanjim sodelavcem znanstveno obdelavo in tehnično vrednotenje terenskih preiskav zaradi uporabe v rudarstvu, gradbeništvu, kmetijstvu, gozdarstvu, komunalni dejavnosti ter v ostalih panogah našega gospodarstva.

Po svojih publikacijah je zavod v zvezi z inozemskimi ustanovami in podjetji te vrste, kar mu omogoča stalno zasledovanje sodobnih raziskovalnih metod, njihovih rezultatov ter izpopolnjevanje instrumentarija.

ARHIV GRADBENIH SPISOV V MARIBORU

ANTON VONCINA

Navadno vse pisarniške ustanove hranijo svoje spise pri glavnem vložišču, tako da posamezni oddelki nimajo nobenega svojega arhiva, včasih niti ne tekočih spisov. Edino specialni oddelki zaradi pogoste rabe istih spisov te obdržijo in jih hranijo tudi še po dovrstitvi glavnega poslovanja.

Tako je tudi mestni gradbeni urad v Mariboru pričel po letu 1920 zadrževati vse spise glede gradnje stanovanjskih hiš in tovarniških objektov. To je bilo potrebno zaradi dolgega poslovanja, saj traja gradba od izdaje gradbenega dovoljenja do uporabnega dovoljenja vsaj eno gradbeno sezono, če ne še preko zime v prihodnje leto ali še dlje. Medtem je treba imeti spis pri roki zaradi pregleda temeljev ali surove stavbe in še pri marsikateri drugi priliki. Spis je torej ostal pri gradbeno-pravnem referentu ali pa pri tehniku, kateremu je bilo zaupano nadzorstvo nad delom pri zgradbi.

A tudi po dovrstitvi stavbe in zaključku pisarniškega opravljanja glede posamezne zgradbe je ostal spis pri gradbenem uradu, kjer je bil navadno nekaj let pozneje potreben ob priliki priključka hišne kanalizacije na novi cestni kanal, zaradi naprave hodnika pred hišo ali vrtom, ali morda zaradi kake prezidave. Tem glavnim gradbenim spisom naj bi se pridružili v enotnem ovitku poznejši spisi, ki so v zvezi s posamezno zgradbo, kot na primer ograja, kanal, hodnik, garaža na vrtu in podobno. Skratka: v enem ovoju naj bi bila torej vsa gradbena zgodovina vsake posamezne hiše.

Tako so se torej ti gradbeni spisi med dokaj živahno gradbeno podjetnostjo med obema svetovnima vojnama hitro kopičili. Treba je bilo misliti na smotrno in pregledno ureditev teh spisov, ker samo zlaganje po ulicah ni prav zadoščalo. Da bi pa bilo vse delo popolno, je bilo treba dobiti iz centralnega arhiva še gradbene spise iz prejšnjih let in vse spise združiti v enoten arhiv. To zbiranje spisov na zaprašenem podstrešju mariborskega rotovža ni bilo ravno prijetno, vendar je bil do tik pred okupacijo celotni arhiv pregledan in gradbeni spisi izločeni.

Delo je bilo opravljeno ravno še ob pravem času, kajti okupator je kmalu odredil prevoz vseh arhivov v štajerske papirnice, ostali so samo stari gradbeni spisi, ki so bili iz previdnosti takoj preneseni v prostore gradbenega urada in ostali tam prikriti. Kljub številnemu osebju pa ni takrat nikdo mislil na ureditev arhiva — Slovenci verjetno namenoma ne, da ne bi nastala ureditev po ulicah z nemškimi imeni.

Po osvoboditvi je postala ureditev gradbenega arhiva zelo nujna. Obnoviti ali dozidati je bilo namreč treba številne, pri bombardiranju močno poškodovane ali delno porušene hiše; v ta namen pa so bili potrebni gradbeni načrti prizadetih hiš. Kako prav so sedaj prišli rešeni gradbeni

spisi, čeprav še ne arhivsko urejeni! Nepotrebno je bilo zamudno merjenje ostankov zidov med ruševinami in izdelava novih gradbenih načrtov v celoti, kajti na razpolago so bili osnovni gradbeni načrti, ki jih je bilo treba morda le popraviti glede na nove gradbene in sanitarne zahteve.

Nastalo je vprašanje, kako urediti arhiv gradbenih spisov, da bo pregled hiter in poraba prikladna. Po temeljitem študiju se je opustila dosledna ureditev po abecednem redu uličnih imen in se uvedel pregled po evidenčnih številkah. Pri tem načinu dobi vsaka hiša posebno evidenčno številko, ki je stalna in nikakor odvisna od hišne številke, imena ulice ali vsakokratnega posestnika, kar vse se lahko spreminja, le evidenčna številka ostane vedno ista.

Kadar koli se rabi kak gradbeni spis, se dobi njegova evidenčna številka v abecednem seznamu hiš ali pa v zadevnem preglednem situacijskem načrtu, v katerem je pri vsaki hiši vpisana poleg hišne tudi evidenčna številka — eventualno v drugi barvi in velikosti.

Za tak način evidence je vsekakor potreben seznam hiš, katerega je event. treba za ta namen pripraviti. V Mariboru je bil uporabljen predvojni seznam hiš po abecednem redu uličnih imen, kjer je pri vsaki ulici mogoče še dopisati nove hiše v isti ulici. Številčenje je zaporedno brez morebitnega izpuščanja številke zaradi še nezazidanih parcel, napreduje torej neprekinjeno od evidenčne številke 1 (Aleksandrova cesta št. 1) do evid. št. 2187 (Zolgerjeva ulica št. 27).

Za nadaljnje določanje evidenčnih številke novim hišam je bil potreben nov seznam, ki ima v prvi vrsti evid. št. 2187 — Zolgerjeva ulica št. 27, v drugi vrsti pa evid. št. 2188 — Primorska ulica št. 1, kot prvo naslednjo novo hišo. Seveda je v osnovnem seznamu hiš na strani »Primorska ulica« pripisana nova hiša št. 1 z imenom posestnika in evidenčno številko. In tako se v seznamu evidenčnih številke pišejo zaporedoma vse nove hiše, enako pa tudi v seznamu hiš v pripadajočo ulico. Ker je v slednjem pred hišno pripisana tudi evidenčna številka, se v primeru potrebe zelo hitro dobi zahtevani spis. V obsegu starega Maribora je sedaj zadnja evid. št. 2380 — Beograjska ulica št. 38.

Ako se v seznamu evidenčnih številke doda še ena rubrika: »Skupno število obstoječih hiš« in se sproti tudi odpiše v nji vsaka porušena hiša — pri čemer ostane rubrika za evid. št. prazna — dobimo vsakokratno število s hišno številko označenih zgradb. V predvojnem Mariboru je bilo treba zaradi zgradb, porušениh pri bombardiranju, odpisati 158 števil. Z raznimi drugimi pripisi in odpisi kaže hiša z evid. št. 2380, da je bilo z njo vred takrat samo 2250 hiš.

Da se prilagajo novi gradbeni spisi na koncu arhiva, je dosti primernejše, kot bi bilo vlaganje v zaporedje po ulicah. Na ta način so novi spisi skupaj, kar le koristi za primer sestave

statistike ali tistemu, ki bi v kak drug namen uporabljal ta arhiv novejših gradbenih spisov. Saj bi bilo morda celo primernejše, celotno zbirko spisov najprej urediti po letnicah nastanka hiš in jih šele potem označiti z evidenčnimi številkami.

Upravičenost svojega obstoja je ta zbirka gradbenih spisov že ponovno dokazala. Ne uporablja je samo gradbeni sektor Mestnega ljudskega odbora (kot naslednik mestnega gradbenega urada) za svoje številne uradne potrebe, tudi razni gradbeni strokovnjaki zlasti projektanti vedo za njegov obstoj in ga pridno uporabljajo. Seveda tudi pisec mariborske gradbene kronike ne bo mogel dosti opraviti, ne da bi izkoristil ta priročno sestavljeni arhiv.

Po pregledu vseh starih arhivov mestu Mariboru po osvoboditvi priključenih okoliških občin in po izločitvi gradbenih spisov bodo tudi ti dobili na svoje ovitke evidenčne številke in bodo priloženi k ostalim v arhiv. Škoda le, da v tej novi zbirki manjka zelo veliko spisov in zato po obsegu še daleč ne dosega stare, čeprav se bo končna evidenčna številka približala številki

7000. Kajti vsaka hiša ima svojo evid.štev., čeprav zanjo ni gradbenega spisa, kar velja predvsem za starejše hiše in tiste v priključenih občinah.

Po uveljavitvi movega regulacijskega načrta, ki predvideva z zelenimi pasovi močno ločene gradbene okoliše, se je pojavila zamisel, da naj se arhiv uredi po teh okrajih. To bi zelo olajšalo statistične in druge preglede, ker se gradbena delavnost po posameznih okrajih zelo različno razvija. Skupne evidence pa bi ta delitev ne komplicirala preveč.

V podkrepitev pravila, da pod soncem ni nič novega, je opazovalec opisanega arhiva trdil, da ima enako ureditev tudi Praga, le da je tam še dosledneje izvedena. Na vsaki hiši je n. pr. poleg hišne označena tudi evidenčna številka, kar je za primer spremembe uličnega imena ali hišne številke vsekakor zelo ugodno. Tudi v Pragi so zaradi obsežnosti mesta evidenčne številke ločene po okrajih. Prebivalci poznajo te evidenčne številke in jih uporabljajo enako kot hišne številke. Zato so tudi navedene v priročnih seznamih hiš, tiskanih za množično uporabo.

GOSTINSKO PODJETJE HOTEL



priporoča svoje renomirane obrate

HOTEL

RESTAVRACIJA

KAVARNA

SLAŠČIČARNA

BAR

BUFFET »POŠTA«

Hotel »Slon« je imel poprej na-
devek »Elefant«, domačini pa so
ga nazivali pri »Mokarju«. Ko so
leta 1818 razkazovali pri »Mokar-
ju« slona, namenjenega za Dunaj,
se je ime prijelo Mokarjeve go-
stilne. Koncem 18. stoletja je bila
lastnica hotela Jerica Malič, ki je
bila istočasno tudi posestnica ho-
tela Stadt Wien pri »Maliču« na
prostoru, kjer stoji danes »NA-
MA« na Cankarjevi cesti. V ho-
telu Elefant je bila leta 1861 usta-
novljena čitalnica, od leta 1875
dalje pa se je zbiral v tej hiši lite-
rarno-zabavni klub. Hotel »Slon«
je često menjaval gospodarje. Zad-
nja lastnika Hedžet in Koritnik
sta na novo zgradila moderen ho-
tel, ki je zbirališče domačinov,
prav posebno pa tujcev.

MUZEJSKE NOVICE

NARODNA GALERIJA V LJUBLJANI

Narodna galerija v Ljubljani je bila ustanovljena 18. oktobra 1918. Prvi razstavnih prostori so bili v I. nadstropju Kresije, kjer je 1. 1919 Narodna galerija odprla prvo stalno razstavo. L. 1927 se je morala izseliti iz Kresije in sicer v Narodni dom, v katerem so se vse leto 1928 vršila adaptacijska dela. Decembra 1928 so bile novo postavljene zbirke že dostopne obisku. Polagoma se je prvotni okvir razstavljenega gradiva, ki je v glavnem zajemalo le impresionizem, razširil tudi na historični material. Tako je galerija dobila končno svoj pravi smisel v odkrivanju, zbiranju in urejanju ter znanstvenem ocenjevanju umetnostnega gradiva.

V 11 razstavnih prostorih — dvanajstega je zaradi pomanjkanja prostora bilo potrebno spremeniti v depôt — je razstavljenih ca. 230 slikarskih in 80 kiparskih del.

Med najbolj dragocene galerijske oddelke spadata gotovo obe gotski sobi, saj v svojem plastičnem gradivu, ki sega od pozne romanike začetka XIII. stol. preko vseh stilnih tančin gotskega razdobja do prvih utripov renesanse na naših tleh, pomeni gotovo eno najbogatejših tovrstnih zbirk daleč na okoli. Za večino teh plastik lahko potrdimo domače poreklo, posebej pa naj spomnim na skupino kamenitih plastik ljubljanske delavnice in lesenih škofjeloške delavnice iz druge polovice XV. stol. Po kvaliteti pa prerašča meje naše domovine delo tako imenovanega Hansa von Judenburg: »Sv. Ožbalt« z Jezerskega. Srednjeveško slikarstvo je prikazano delno z originali, delno pa s kopijami naših najznačilnejših gotskih fresk (Turnišče, Vrzenec, Kamen vrh, Križna gora, Sv. Primož nad Kamnikom).

Slikarstvo XVII. stoletja zastopajo mračni portreti Janeza Gladiča in po svoje ekspresivnosti sugestivno »Križanje« iz Šmarja. Velika dvorana je posvečena delom naših glavnih baročnih slikarjev. Patetičnega Franca Jelovška, sicer v glavnem freskanta, nam predstavi eno njegovih najboljših del »Sv. Družina« iz cerkve Sv. Petra v Ljubljani. Številna so razstavljena cerkvena dela eklektičnega barokista priseljenca Valentina Metzingerja, med katerimi je po formatu pa tudi po kvaliteti eno najznačilnejših del »Poveljanja sv. Frančiška« iz leta 1754. Vplive obeh sprejema že rokokojsko nastrojeni Anton Cebej, ki vnaša v svoja dela nove, realistično gledane pokrajine. Najkvalitetnejši med štirimi kranjskimi barokisti je žanrsko ubrani Fortunat Bergant, ki je v Narodni galeriji zastopan kar s 13 najkvalitetnejšimi deli. Skupino portretov treh Erbergov nam predstavi tega slikarja v polni moči njegovega izrednega portretnega talenta. Od baročne plastike naj posebej opomnim na dela domače frančiškanske delavnice in na kipe iz Novega Celja. V domačnostnem ljudskem izrazu ubrana oljna dela Leopolda Layerja nas vodijo že v čas odмира-

jočega baroka, ki zajema tudi delo Janeza Potočnika. Obenem pa nakazujejo dela Leopolda Layerja tudi izrazito stremeljenja v smeri naturalizma.

Klasicizem lepo zastopa naš največji takratni mojster Goričan Franc Kavčič z oljnim delom »Fokion z ženama«. Čas meščanskega bidermajerja prve polovice XIX. stol. odseva s platen portretistov Matevža Langusa, Mihaela Stroja in največjega med njimi, Josipa Tominca, ki je s svojimi deli zaslovel tudi izven meja naše ožje domovine. Krajinske slike Antona Karingerja in koroškega Slovenca Marka Pernharta pa so prežete že z romantičnim prizvokom. Delo vodilnega kranjskega slikarja druge polovice XIX. stol. Janeza Wolfa je sicer slabo nakazano, ostrmimo pa pred svetovno kvaliteto dveh njegovih učencev bratov Janeza in Jurija Šubica, ki klasično zastopata stopnjo pri Janezu še romantičnoobarvanega, pri Juriju pa izredno naprednega akademskega realizma. Tako nam Jurijevo delo »Pred lovom« odpira že pot do modernih slikarskih problemov. Stilno razdobje zrelega realizma odseva s slik temperamentnega Antona Ažbeta, tipkega Josipa Petkovška, čigar skoraj vsa ohranjena dela hrani prav Narodna galerija. Skoraj preskromno je v razstavnih prostorih zastopana kultivirana slikarica Ivana Kobilca. Ta in pa nenehno novega izraza iščočí Ferdo Vesel ter Peter Žmitek so že svojevrstni spremljevalci četvorice naših impresionistov Riharda Jakopiča, Ivana Groharja, Matije Jame in Mateja Sternena, pevcev slovenske zemlje in njenih lepote, ki so prisluhnili razpoloženju slovenskega človeka kakor še nihče pred njimi. Od del teh mojstrov naj opozorim le na Jakopičeve »Spomine«, »Večer na Savi«, »Zeleni pajčolan«, Jamov »Most čez Dobro«, folklorne motive, Groharjevega »Sejalca«, »Pomlad« in »Hribček« ter Sternenovo fresko »Akt«. Ta dela predstavljajo nedvomno vrhunske stvaritve slovenskega slikarstva.

Galerijske zbirke izzvene v dvorani Vesnanov s slikami Maksima Gasparija, Gvidona Birolle, Saša Šantla, Ivana Vavpotiča in Frana Klemenčiča. Kiparstvo naše polpreteklosti je ilustrirano z deli Gangla, Bernekerja, Peruzzija, Zajca in Napotnika.

Od grafičnih del domačih mojstrov, ki jih hrani Narodna galerija, je razstavljenih v vitrinah le nekaj najznačilnejših del Kavčiča, Janše, bratov Šubicev in Petkovška.

Poleg umetnostnega gradiva, ki je razstavljeno, hrani Narodna galerija v svojih depôtih še preko 2000 oljnih del, nekako 500 grafičnih del domačih mojstrov in preko 300 plastik.

Dela tujih mojstrov, med katerimi naj posebej omenim le Gian Francesca da Rimini, Palma il Giovine ter avstrijskega baročnega mojstra J. M. Kremser-Schmidta razstavljamo zaradi pomanjkanja prostora le kot dekorativne kose na obhodnem hodniku.

CINKARNA

METALURŠKO KEMIČNA INDUSTRIJA

CELJE

Začetki celjske cinkarne segajo v čas, ko se je doba gospodarske konjunktura v avstro-ogrski monarhiji nagibala h koncu. Prvo topilno peč za cink je postavila namreč država leta 1873. Predelovali so tu rudo, ki je prišla iz državnega rabeljskega rudnika in pa iz ko-roških in tirolskih rudnikov.

Proizvaja:

panoga 115:

surovi cink v blokih
cinkov prah
fini cink v blokih
redestilirani cink v blokih
rafinirani cink v blokih
avtotipijske plošče
offset plošče
cinkova pločevina
cinkovi protektorji
cinkove pralnice

panoga 120:

kromov galun
natrijev hidrosulfid
natrijev silikofluorid
rongalit (metalit)
natrijev sulfid, surovi
natrijev sulfid, čisti
barijev sulfid
cinksulfat kristalni
litopon
svinčeni minij: 32 %
svinčeni minij: 30 %
svinčena glajenka
modra galica
ultramarin
zelena galica
superfosfat

cinkovo belilo: rdeči pečat
zeleni pečat
beli pečat (izvozni)
zlati pečat (farmaceut.)

R. P. K. Specialni (indiferenten proti ka-
lijevemu permanganatu)

žveplena kislina 60° Be

14 let pozneje so topilnici dodali še va-ljarno za cinkovo pločevino ter dogradili stroj-no delavnico in parno centralo. Tik pred prvo svetovno vojno (1911—12) so obrat povečali s tem, da so poleg cinkarne postavili novo tovarno za žvepleno kislino; pražilne pline so torej pričeli uporabljati za izdelovanje žveplene kisline.

Tik pred polomom starega cesarstva je država postavila v bližini še tovarno za iz-delovanje modre galice, da bi se izkoristil stranski produkt pri praženju cinkove rude. Baker so dovažali iz borskega rudnika.

Po prevratu je cinkarna prešla v jugoslo-vanske državne roke. Ker je glavni dobavi-telj cinkove rude, rabeljski rudnik, pripadel Italiji, se je cinkarna znašla v zelo težkem položaju. Država je našla izhod v tem, da je dala cinkarno leta 1922 v zakup delniški druž-bi (Cinkarna d. d.), katere delničar pa je bila tudi ona kot lastnik vseh kompleksov.

Nova uprava je obrat povečala trikratno in ga povsem modernizirala, dozidala še po-slopja za pocinkovanje železne pločevine, le-ta 1930—31 pa še dodala obrat za proizvod-njo cinkovega belila. Skoraj polovica vseh produktov je šla na tuji trg. Zaradi novega položaja so cinkovo rudo dovažali iz Trepče pri Kosovski Mitrovici in iz Mežice.

Po osvoboditvi je bila cinkarna naciona-lizirana in povečana. Proizvodnja surovega cinka je narasla v primeri s predvojno na 33 %. Kapaciteta v finih cinkih je danes tri-krat večja od predvojne.

Poleg zbiranja umetnostno pomembnega materiala prireja Narodna galerija razstave, ki naj osvetlijo posamezna obdobja naše umetnostne zgodovine in nje glavne mojstre. Omenim naj le veliko zgodovinsko razstavo slovenskega slikarstva leta 1922, razstavo slovenskega portreta l. 1925, ki sta ustvarili hrbtnico galerijski zbirki, kolektivno razstavo Ivana Groharja l. 1926, bratov Šubicev l. 1937, po osvoboditvi pa razstave del Ivana Zajca, Ferda Vesela, Fortunata Berganta, Gvidona Brolle, Henrika Smrekarja in Maksima Gasparija.

Tendenca Narodne galerije je, da ob razstavah izdaja kataloge, ki naj posredujejo obiskovalcem točnejše podatke o dobi in umetnikih, ki so na razstavi predstavljeni. Ti katalogi služijo obenem tudi za zamenjavo s publikacijami muzejev in ustanov tujih držav, pa tudi v okviru naše širše domovine. Od povojnih publikacij omenimo monografije o Ferdu Veselu, Fortunatu Bergantu, Gvidonu Birolli, Henriku Smrekarju in Maksimu Gaspariju.

Anica Cevc

DOLENJSKI MUZEJ V NOVEM MESTU

Prva pobuda za ustanovitev muzeja v Novem mestu, ki naj bi zbiral zgodovinske redkosti in posebnosti v mestu in v ostali Dolenjski, je bila izrečena že leta 1865, ko so narodni buditelji z Valentinom Zarnikom in Francem Erjavcem ob peti stoletnici Novega mesta ustanavljali v njem Narodno čitalnico. Takrat in v vseh ostalih desetletjih 19. stoletja je ta pobuda ostala brez odmeva kljub temu, da je vprav ob koncu prejšnjega stoletja v Novem mestu živel in se posebej z zgodovino Novega mesta podrobneje pečal znani slovenski zgodovinar Ivan Vrhovec. Tudi mnoge arheološke najdbe, ki so v tem času in kasnejših letih polnile predvsem muzeje na Dunaju, Grazu in Ljubljani, niso v Novem mestu našle niti zbiratelja, niti muzejskih prostorov. Šele v času po prvi svetovni vojni je v novi narodni državi pričel s stalnim opozarjanjem na potrebo krajevnega ali pokrajinskega muzeja profesor novomeške gimnazije dr. Alojzij Turk, ki je prvi pričel tudi zbirati v ta namen vsaj skromno kulturno-zgodovinsko gradivo.

V letu 1939 je tako prišlo do ustanovitve najprej Muzejskega društva v Novem mestu, ki naj bi odslej vodilo vse priprave za ustanovitev muzeja. Druga svetovna vojna in vdor fašističnih osvajačev je za nekaj let zavrla to delo, bombardiranja mesta med vojno pa so močno poškodovale ali celo uničile mnoge muzealije, ki jih je imelo Muzejsko društvo že zbrane.

Po osvoboditvi 1945 je bilo najprej oživljeno Muzejsko društvo, leta 1950 pa ustanovljen Dolenjski muzej.

Novo ustanovljena muzejska ustanova je potrebovala vse: ustrezno muzejsko poslopje, razstavno gradivo in osebje. Za muzejsko poslopje je bila določena stavba nekdanje komende Nemškega viteškega reda, ki je bila sezidana leta 1567. Stavba, ki je bila v preteklosti večkrat

prezidana in uporabljena v različne svrhe, je bila v osvobodilni vojni zaradi bombardiranja močno poškodovana in jo je bilo treba zato povsem obnoviti.

Ljudski odbor mestne občine je v ta namen stavil na razpolago izdatna sredstva in tako je bilo poslopje v letih 1952 in 1953 po načrtih univ. prof. arch. Marjana Mušiča obnovljeno. Pri tem so bili upoštevani principi spomeniškega varstva in je bil stavbi vrnjen njen arhitekturni pomen in kulturno-historična vrednost.

Uprava Dolenjskega muzeja je medtem skrbela za zbiranje muzejskih predmetov in s pomočjo in podporo naše ljudske oblasti in osrednjih muzejev v Ljubljani je bilo možno 29. oktobra 1953 odpreti za javnost prve začetne zbirke Dolenjskega muzeja. Še pred otvoritvijo muzeja je bilo v muzejskem poslopju prirejeno dvojje umetniških razstav: v septembru in oktobru 1952 razstava slovenskih slikarjev-partizanov s 169 grafikami, pasteli in olji, in v februarju 1953 razstava novomeških likovnih umetnikov z 210 deli. Razstavi partizanskih slikarjev je bila priključena tudi občasna muzejska razstava, ki je obsegala spominsko gradivo na padlega novomeškega rojaka in pesnika, partizana Mirana Jarca, umetniški razstavi 1953 pa je Študijska knjižnica v Novem mestu priključila nekaj rokopisnega gradiva, zlasti lokalnih dijaških listov.

Dolenjski muzej ima danes odprtih 5 sob, ki obsegajo:

1. Kulturno-zgodovinski oddelek Novega mesta s 87 predmeti.
2. Arheološki oddelek, ki hrani v dveh sobah 453 predmetov.
3. Oddelek NOB, ki hrani v dveh sobah 326 predmetov.



Dokumentarno gradivo in zemljevidi v oddelku NOB



Pogled v kulturno-zgodovinski oddelek muzeja

Kulturno-zgodovinski oddelek Novega mesta in Dolenjske je nameščen v dvorani. V vitrinah so izloženi nekateri fotografski posnetki najstarejših novomeških tiskov, primerke novomeškega ponatisa Valvasorja in nekaj primerkov klišejev za drugi natis omenjenega dela. V dveh vitrinah je razstavljeno nekaj tiskov, fotografij in knjig, ki ponazorujejo razvoj slovenskih kulturno-prosvetnih društev od druge polovice devetnajstega stoletja dalje, ter primerki listov, ki so izhajali v Novem mestu od leta 1885 dalje, nekaj arhivalij novomeških cehov in matrik ter pečatov Novega mesta. V dvorani visi poleg tega nekaj umetniških del s pretežno novomeškimi motivi: grafike in pasteli Božidarja Jakca, grafike in olja Vladimirja Lamuta, olje Ignacija Moleta, olje M. Trpina, dve olji Friderika Rechbacha, akvarel O. Škole in nekaj posnetkov po Valvasorju. Poleg tega je v dvorani tudi dolenjski triptihon M. Gasparija z motivi Otočca, Kro-novega in Bele cerkve.

Arheološki oddelek je nameščen v dveh sobah. Prva je namenjena prazgodovini in obsega vrsto značilnih predmetov iz najpomembnejših dolenjskih arheoloških najdišč. V tej sobi so v posebnih vitrinah tudi predmeti, ki so bili najdeni ob priliki odkopavanja pozno-ilirske gomile na Volčjih njivah pri Mirni. To izkopavanje je bilo izvršeno po naročilu in na stroške Dolenjskega muzeja, vodili so ga pa strokovnjaki Narodnega muzeja v Ljubljani, in predstavlja poleg Stične, kjer je delal ljubljanski Narodni muzej, prvo

znanstveno arheološko izkopavanje na Dolenjskem. Druga soba je namenjena času rimske zasedbe naših krajev ter hrani vrsto predmetov iz rimskih najdišč na Dolenjskem.

Oddelek NOB je nameščen v dveh sobah in hrani v vitrinah vrsto dokumentarnega gradiva, zbirk orožja, fotografskih posnetkov, skic in zemljevidov ter nekaj umetniških del iz NOB tematike.

Vse te zbirke so v stalnem izpopolnjevanju, prav tako je v pripravi zbiranje gradiva za bodoči etnografski oddelek.

Dolenjski muzej poleg tega urejuje na gradu Tolstem vrhu pod Gorjanci spominsko sobo pisatelja Janeza Trdine.

Delo Dolenjskega muzeja je dobilo svojega izraza tudi v skrbi za urbanistično ureditev historičnega dela Novega mesta in v ohranjanju ter obnovi arhitekturnih in kulturno-zgodovinskih ter estetskih vrednot Novega mesta.

V letu 1953 je terensko delo muzeja obsegalo arheološko izkopavanje pozno-ilirske gomile na Volčjih njivah pri Mirni ter spomeniško varstveno delo na med vojno poškodovanih gradovih (obnova Otočca) ali reševanje dragocenih arhitekturnih in umetniških detajlov in fragmentov iz gradov, ki jih ni več mogoče obnoviti.

J. Jarc



Zbirka partizanskega orožja v oddelku NOB



PAPIRNICA VEVČE

Ljubljana

Preden je bila zgrajena moderna strojna papirnica na Vevčah pod Ljubljano, so tudi na Slovenskem ročno izdelovali papir iz cunj v papirnih mlinih. Prvega je postavil graščak Kisl na Fužinah pod Ljubljano v protestantovskem času (druga polovica 16. stol.). Po nekako 110-letnem presledku je leta 1716 pričel obratovati drugi papirni mlin v Žužemberku (propadel okoli 1870), kmalu za njim oni v Radečah (mnogo pozneje preurejen v strojno papirnico), potem še kratkotrajni mlini blizu Skofje Loke, Vipave itd.

Papirnico v Vevčah je osnoval Fidelij Trpinc leta 1842 v družbi še treh ljubljanskih finančnikov. Poleti naslednjega leta je stekel iz strojev prvi papir. Ker je obrat kmalu postal premajhen spričo konjunktura za papir, so osem let pozneje dogradili prav tam nov obrat (»Janezija«), iz katerega je prišel prvi papir leta 1851. 200 delavcev je v obeh oddelkih takrat proizvedlo okoli 2 toni papirja dnevno. Za potrebe obeh obratov je bilo v pogonu 6 turbin, 3 parni kotli, 22 holandcev itd.

Leta 1868 je Trpinc kupil podjetje v Goričanah, ki je prva štiri leta izdelovalo le surovine za vevško papirnico, enako tudi obrat v Medvodah, kupljen nekaj let pred goričanskim.

Leta 1870 je prešla papirna industrija v Vevčah, Goričanah in Medvodah v roke graške družbe »Leykama«, ki je bila lastnik vseh obratov do leta 1920, ko so jih prevzele nacionalizirane »Združene papirnice Vevče, Goričane, Medvode d. d.« Glavni delničar je bila Ljubljanska kreditna banka. Družba je leta 1922 popolnoma obnovila Janezijo, naslednjega leta preuredila tovarno v Goričanah, ki so jo leta 1929 še razširili. Leta 1923/24 so za potrebe Vevč postavili na Fužinah moderno hidrocentralo. Modernizacija Vevč, ki se je pričela leta 1929, se je zaradi gospodarske krize zavlekla do l. 1935.

Po osvoboditvi je bil obrat nacionaliziran in predan v upravljanje delavskega sveta.

PROIZVAJA IZDELKE SPLOŠNO PRIZNANE IN PREIZKUŠENE KVALITETE:
BREZLESNE IN SREDNJEFINE PISALNE IN TISKOVNE PAPIRJE, CIKLO-
STILNE IN OVOJNE PAPIRJE, POLKARTONE IN KARTONE — V VSEH
FORMATIH, GRAMATURAH IN BARVAH

IZ NAŠIH REVIJ

V II. zvezku *Razprav SAZU* (Razred za zgodovinske in družbene vede) so objavljene med drugim Malova razprava »Slovenska Karantanija in srednjeveška nemška država« ter dve Blaznikovi razpravi »Kolonizacija in kmetško podložništvo na Sorškem polju« ter »Zemljiška gospodstva na besniškem ozemlju«.

Opirajoč se na univerzalistični značaj nemškega imperija dokazuje Mal v svoji razpravi, da je bila Karantanija v IX. stoletju vključena v karolinško monarhijo kot enotna nacionalna kneževina z lastnim plemenskim pravom; Karantanci so imeli pravico, da se tudi pred najvišjim dvornim sodnikom poslužujejo slovenskega jezika; zato je imela Karantanija svojega palatinskega grofa, ki je moral poznati slovensko pravo in biti več slovenskega jezika. Karantanija je imela torej isti državnopravni položaj kot nemške plemenske vojvodine Saška, Bavarska, Frankovska in Švabska. Toda medtem ko so se nemške plemenske vojvodine ohranile kot sklenjene narodnostne skupine z lastnim kulturnim življenjem približno do konca XIII. stoletja, se je naslednica Karantanije, vojvodina Koroška, trdovratno upirala izgubi poslednjih ostankov nekdanj samostojne državne tvorbe; običaj ustoličenja je ostal na Koroškem praktično v veljavi še v XV. stoletju, pravno pa so morali novi vojvode to nacionalno posebnost priznavati še v novem veku. Šele ko se je utrdil ugled in vpliv Habsburžanov in je postala nemška cesarska krona dedna v njihovi rodbini, so ti opustili obred ustoličenja, ker so ga smatrali za nezdržljivega s cesarskim dostojanstvom. Koroška, ki je bila v srednjeveškem rimsko-nemškem cesarstvu državnopravno priznana avtonomna plemenska vojvodina, je sedaj zdrknila na stopnjo zgolj teritorialne pritikline v številu kronovin fevdalnega gospoda, ki si je ustvaril svoj lastni, vse javno življenje izenačujoči deželni imperij.

Blaznik prikazuje v svoji razpravi potek kolonizacije in razvoj kmečkega podložništva na Sorškem polju. Brižinski škofje so takoj, ko so postali lastniki Sorškega polja 973 oz. 1002, posvetili glavno skrb načrtnemu naseljevanju, ki je bilo zaključeno v XIV. stoletju. Tipi poljske razdelitve (na primer razdelitev na grude s parcelami nepravilnih oblik, progaste grude, kjer so pomešane prave grude s kompleksi, razkosanimi na dolge njive in razdelitev na proge) dokazujejo, da so kmečki kolonisti (huberii) ustanovili posamezna naselja v skupinah kot celoto. Po narodnosti so bili kolonisti večinoma Slovenci; nemški naseljenci so bili številnejši le v nekaterih krajih kot na primer v Žabnici, Stari Loki in Stražišču, pa tudi tu so kmalu podlegli slovenizaciji. — Po zaključku sistematične kolonizacije se je začela oblikovati plast kajzarjev, ki so bili v začetku XVI. stoletja posebno številni na področju med Škofjo Loko in Kranjem. V razvoju kajzarstva razlikujemo dve obdobji. V prvem obdobju, ki je segalo do

konca XVI. stoletja, so se kajzarji preživljali z obdelovanjem zemlje in so v ta namen krčili soseskino zemljo; le izjemoma so se okoristili z razdeljenimi gospodarsko propadlimi kmetijami. V XVIII. stoletju se je z razvojem domače obrti (platnarstvo, sitarstvo) število kajzarjev zelo povečalo; kajzarska naselja so nastajala izven območja gruntarjev. — Dajatve so podložniki v XVIII. stoletju plačevali v naturalijah ali v denarju. Desetina je dosegla tretjino skupne vrednosti vseh, iz podložniškega razmerja izvirajočih dajatev. Podložniki so morali vršiti tudi različno tlako — najtežje je bilo prevažanje vina. V XVI. stoletju so bile vse naturalne dajatve prevedene v denarne, obdržale pa so prejšnjo oznako. Z naturalijami so plačevali le še desetino, ki je bila tako visoka kot vse ostale redne dajatve skupaj. Vpeljana pa so bila v XVI. stoletju tudi razna nova bremena v zvezi s turškimi vpadi. Vojna z Benečijo v začetku XVI. stoletja je zelo prizadela trgovino z jugom, ki se je vršila preko Sorškega polja. Istočasno so izbruhnili kmečki upori. — Vojni dogodki v XVII. stoletju in z njimi zvezane povečane deželnoknežje dajatve so izčrpale finančno moč freisinških zemljiških gospodov, ki so skušali težka bremena prevaliti na rame kmeta, kajti redne dajatve, ki se od XVI. stoletja dalje niso več izpremenile, jim niso zadoščale. Uvedena je bila robotnina, ki je znašala po 4 fl in po en dan tlake od vsake kmetije. Dajatve so ostale neizpremenjene tudi v XVIII. stoletju; terezijanska davčna rektifikacija 1747 stvarnih bremen brižinskih podložnikov ni znižala. Nov čas je prišel 1848 z odpravo podložniškega razmerja.

Druga Blaznikova razprava obravnava posestno stanje na besniškem ozemlju. Čeprav je ozemlje med Stražiščem in potokom Lipnico na Gorenjskem od l. 1002 pripadalo brižinskemu loškemu gospostvu, je imel škof dejansko v svoji oblasti le naselbine Poljšica, Brezovica, Ovsiša in Rovte. Vrsto kmetij v spodnji Besnici so si prilastili Ortenburžani, od katerih so jih 1418 podedovali Celjani, za njimi pa Habsburžani. Ti so jih v XVI. stoletju zastavili rodbini pl. Egkh, ki jih je odkupila 1552 oz. 1626. En del teh kmetij je l. 1667 prišel v posest rodbine Dinzl in je bil podložen graščini Thurn, pozneje pa Ajmanovemu gradu. Ostale kmetije so bile v primskovskem uradu, ki je bil spojen z Brdom. — Večina škofu odtujenih kmetij je bila spočetka kot brižinski fevd v rokah loških ministerialov, kot so bili m. pr. Ivan Loški in Ivan Liemberg. V drugi polovici XV. stol. je te fevde združil loški oskrbnik Jurij Lamberg s Kamna, pozneje pa so prišli delno v last rodbine Sigesdorf iz Schrottenthurna, deloma pa v last kropske fužinarske družine Mazoll; Rakoviški dvorec si je l. 1701 pridobila svobodniška družina Rakovec.

V 9.-12. številki »Borca« za l. 1953 nadaljuje Franček Saje svoj članek »Ustanovitev novih brigad in prvih divizij«. — Razen sklepa o re-

MARIBORSKA LIVARNA IN TVORNICA KOVINSKIH IZDELKOV
MARIBOR, ULICA HEROJA JEVTIČA 11 — POŠTNI PREDAL ŠT. 20

Telefon: 24-13, 25-12, 23-07
Brzovjav: Livarna Maribor

Izdelujemo:

Medeninaste palice vlečene, kvalitete M s 58 različnih dimenzij in profilov, sposobne za avtomatsko obdelavo.

Odlitke vseh barvastih kovin razne kvalitete in težine po načrtih in modelih.

Vodovodne — parne — in sanitarne armature, nikljane in pokromane.

Gradbeno in pohištveno okovje iz medenine, po želji nikljano in pokromano.

Črpalke za beljenje prostorov in dele za sadne in vinogradniške škropilke.

Giblјive špiralne cevi za ročne prhe, za električno in avtomobilsko ter ventilatorsko industrijo.

Giblјive špiralne cevi za sejalne stroje.

Odkovke in odpreske iz bakrenih, cinkovih in aluminijevih legur.

Peči za kopalnice kompletne z armaturami.

Razpolagamo z najmodernejšimi stroji za brizgani in tiskani liv (Spritzguss), za izdelavo raznovrstnih preciznih strojnih delov in za artikle široke potrošnje po načrtih. Potrebno orodje izdelamo v lastni delavnici in sprejemamo tudi tozadevna posebna naročila. Vršimo pretapljanje in regeneracijo odpadkov barvastih kovin. Naročilo izvršimo kvalitetno in po konkurenčnih cenah.

Kupujemo odpadke vseh vrst barvastih kovin po najvišji dnevni ceni

organizaciji GŠ in ustanavljanju novih brigad je CKKPS že v začetku junija 1943 razmišljal o ukinitvi operativnih con in formiranju slovenskih divizij. 13. julija 1943 pa je izdal GŠNOV in POS v zvezi s povečano aktivnostjo Italijanov, bele in plave garde na osvobojenem in polosvobojenem ozemlju, v zvezi z izkrcanjem VIII. angleške in VII. ameriške armade na Siciliji in končno v zvezi z zavezniško pošiljko topov in naročilom, naj partizani po možnosti do 25. julija porušijo Zidani most, odlok o formiranju I. in II. divizije. Po Titovem odloku, ki ga je prejel 8. avg., je GŠ korigiral svojo naredbo o formiranju I. in II. divizije z dne 13. VII. 1943 in je z istim datumom objavil v »Slov. poročevalcu« odlok, da se na slovenskem ozemlju ustanove XIV. in XV. divizija. V sestav XIV. (I.) divizije so prišle brigade Toneta Tomšiča, Ljube Serčerja, Ivana Gradnika in Franceta Prešerna; skupno je divizija štela 2000 mož, 80 lahkih in težkih strojnic, 1 lahki minomet in 2 topa. Njen komandant je bil Mirko Bračič, njegov namestnik Ivan Lokovšek-Jan, polit-komisar Jože Brič-Bolta, njegov namestnik Ivan Hribar. XV. (II.) divizijo so sestavljale brigade Matije Gubca, Cankarjeva in Šlandrova. Skupno je divizija štela 1616 mož, 50 strojnic, 4 minomete in 2 topa. Komandant divizije je bil Dragan Jevtič, polit-komisar pa Viktor Avbelj-Rudi. — Obe diviziji sta se dejansko formirali v Poljanski dolini pri Toplici in prejeli prve topove. Zvečer 23. julija sta obe diviziji odšli na področje Ajdovec—Žužemberk, da likvidirata oporišče v Žužemberku

in manjše sosedne postojanke. V devetdnevnih bojih sta zadali sovražniku težke izgube, toda zaradi sovražne premoči nista mogli osvojiti Žužemberka. Po nalogu GŠ sta odšli na novi področji: XIV. na sektor Mokerc—Krim ob železnici Ljubljana—Trst, XV. pa na ozemlje Trebelno—Sv. Križ pri Litiji med železnicama Ljubljana—Novo mesto in Ljubljana—Zidani most. Po poročilu GŠ Kardelju z dne 8. avg. 1943 je bila naloga divizij pripraviti napad na Zidani most, na Litijo, na železniško postajo Laze ter uničevati prometne zveze, da se preprečijo prehitri odhod Italijanov z našega ozemlja ter nemški transporti v severno Italijo. Rušenje železniških prog je bilo zelo uspešno. Najvažnejšo akcijo, napad na Zidani most, pa sta diviziji morali opustiti zaradi premoči Nemcev. Razen tega sta obe diviziji napadali in rušili belogardistične postojanke: XIV.: Pijavo gorico 18. avg., Škrilje 19. in 20. avg., Rob pri Velikih Laščah 30. avg. in Grčarice 8. do 10. septembra; XV.: Belo cerkev 9.—10. junija, Sv. Križ 16. avg., Mokronog 24. in 25. avg., Mirno peč 8. sept. in Kamence 8. sept. — GŠ se je torej dobro pripravil na zlom Italije, zato je s svojimi enotami kapitulacijo Italije stoprocentno izkoristil za še večji razmah narodnoosvobodilne borbe v vsej Sloveniji.

Ob sedemdesetletnici ustanovitve inšpekcije dela na slovenskem ozemlju je dr. Kyo vsky priobčil v 10. in 11. št. letnika »Socialistične misli« kratek historiat te, v življenju delavskega razreda tako pomembne institucije. — Ustanovitev inšpekcije dela je povezana z industrijsko

revolucijo in revolucionarnimi spremembami v proizvodnih odnosih in se je pojavila istočasno s prvimi zaščitnimi zakoni kot organ, ki naj skrbi za dejansko izvajanje teh zakonov. V Angliji je bila uvedena institucija obrtnih inšpektorjev l. 1833, v Nemčiji 1869, Danski 1873, Franciji 1874, v ameriški državi Massachusset 1876, v Švici 1877, v Avstriji pa 1883. — Na pobudo kneza Lichtensteina, voditelja klerikalnih fevdalcev, ki so skušali izrabiti nezadovoljstvo delavcev in si priporiti vpliv v njihovih vrstah, je parlament sklical predstavnike delodajalcev in delavcev na anketo, ki je trajala od 30. apr. do 8. maja 1883. Na tem tako imenovanem »sestanku delavskega parlamenta« je bil 5. maja sprejet zakon o inšpekciji dela, ki ga je 10 dni nato sprejela gosposka zbornica, vladar pa nato potrdil 17. junija. Zakon je določil, da letna poročila inšpekcije dela obravnava dež. zbor. — Že leta 1883 je bila v pretežnem delu slov. ozemlja organizirana inšpekcija dela razen v Prekmurju, ki je pripadalo Ogrski, kjer je bila uvedena inšpekcija dela šele 1893 in še to le za večja industrijska podjetja. Inšpekcija dela je zlasti po ustanovitvi samostojnega obrtnega nadzornišstva za Kranjsko storila mnogo pozitivnega zlasti na področju higiene in izboljšanja delovnih pogojev v naših podjetjih. — Po zlomu Avstro-Ogrske je narodna vlada v Ljubljani raztegnila z naredbo z dne 18. dec. 1918 pristojnost bivšega obrtnega nadzornišstva za Kranjsko na vse ozemlje narodne vlade ter priznala institucije delavskih zaupnikov, ki naj bi sodelovali z inšpekcijo dela. Centralna vlada je nato izdala uredbo o inšpekciji dela z veljavnostjo za vse območje kraljevine SHS; leta 1921 je bila ta uredba uzakonjena. Organizacijo inšpekcije je izvedel Alojzij Štebi. Ustanovljena je bila osrednja inšpekcija dela v okviru ministrstva za socialno politiko z 21 oblastnimi inšpekcijami, poleg tega so bile predvidene posebne inšpekcije za stavbinstvo, dve za pomorski promet, ena za rečno plovbo, inšpekcija za promet, za rudarstvo in domačo industrijo. Inšpektorji so bili inženirji z večletno prakso in inšpektorskimi izpiti; dodeljeni so jim bili inšpekcijski asistenti, ki so bili kvalificirani delavci. Naša inšpekcija je dala pobudo za mednarodni sestanek inšpektorjev v Švici, ki naj bi izdelali mednarodne predpise o delu. Toda že proti koncu leta 1920, 30. dec., je bil sprejet zakon o »Obznani«, 2. dec. 1921 pa zakon o zaščiti javne varnosti, s katerima je bilo področje inšpekcije silno zmanjšano. Z zakonom o ureditvi vrhovne drž. uprave 31. marca 1931 so inšpektorji dela postali običajni uradniki politične uprave ter je bilo s tem uvedeno stanje kot v fašističnih državah, kjer je bilo prvo delo na področju socialne politike ukinitve samostojnih inšpekcij dela. — Po osvoboditvi se je inšpekcija dela raztegnila na vse gospodarske panoge brez izjeme in sprejela princip emotne inšpekcije s socializiranimi sekcijami. Njena pristojnost se razteza na vse primere, kjer se nepravilno uporabljajo predpisi o delovnem času, čezurnem delu, odmoru, zaslužku, premetitvah, preneha-

nju delovnega razmerja, zlasti pa pri neupravičenih odpovedih.

K y o v s k e g a članek »Narodno vprašanje ob prvih začetkih socialističnega gibanja med slovenskim delavstvom« (*Socialistična misel*, II. letnik, 1954, št. 1) je posvečen spominu Franceta Železnikarja ob petdesetletnici njegove smrti. Članek prikazuje stališče, ki ga je slovensko delavsko društvo zavzelo do narodnostnega vprašanja in s tem zavrača Bauerjevo trditev, da je za prve začetke delavskega gibanja nenemških narodov značilen »naivni nacionalizem«. Za slovensko delavsko gibanje ta trditev vsekakor ne velja, kajti »Delavsko izobraževalno društvo«, ki je bilo ustanovljeno v Ljubljani v 60 letih XIX. stol. in ki se je kmalu preimenovalo v društvo »Slovenska lipa« in »Napreje«, je že od vsega začetka uspešno odbijalo tako slovenske kot nemške poskuse, da bi se zanesla vanj malomeščanska miselnost in da bi se društvo podredilo malomeščanskim interesom. Vodstvo društva je dosledno vztrajalo na stališču razredne enotnosti delavstva ne glede na poklic in narodnost, kar velja tako o Kuncu kot o Percu, še prav posebno pa o Železnikarju, katerega glavno načelo je bilo varovanje internacionalizma, pri tem pa je imel Železnikar visoko razvit čut slovenske narodne zavesti in se ni dal zapeljati vabilu L. Schumija, da bi prestopil v nemški liberalni tabor. »Slov. delavsko gibanje je vodilo od vsega začetka pravilno narodno in s tem internacionalno politiko majhnega socialno in nacionalno zatiranega naroda, pač pa je nemško-avstrijsko delavsko gibanje v kasnejšem razvoju iz »naivnega kozmopolitizma« prešlo v »avstromarksizem«, to je v zastopanje razrednih interesov nemškega meščanstva v delavskem gibanju.«

V 11. številki VI. letnika »*Novih obzorij*« obravnava Teply gospodarski položaj Trsta od začetka do danes. V srednjem veku je bil Trst majhna mestna komuna, katere prebivalstvo se je preživljalo z vinogradništvom in prevozom romarjev v Italijo. Tudi po prostovoljni podreditvi Habsburžanom 1382. leta, ki ga je povezala z njegovim naravnim zaledjem, to je z alpskimi deželami, je Trst ostal malo pomembno mesto vse do dobe merkantilizma. L. 1719 je bil Trst proglašen za svobodno luko ter je s cesto Ljubljana—Celje—Maribor—Gradec—Dunaj dobil dobro povezavo z zaledjem. Začela se je živahna trgovina s kolonialnim blagom, železom, jeklom, svinčevno belino, žebelji, srpi, kosami, žitom in lesom. V dobi Napoleonovih vojn je razvoj Trsta zastal (celinska zapora), pa tudi pozneje do l. 1848 so mu bile Benetke, ki so bile tedaj tudi v posesti Avstrije, nevaren tekmeč. Od l. 1857 dalje, ko je stekla Južna železnica, pa je Trst zelo hitro napredoval. Tržaška plovba je bila vodilna na Bližnjem vzhodu, po otvoritvi Sueškega prekopa 1869 pa se je odprla Trstu pot in trgovina na Daljnji vzhod. Trst je postal velepristanišče z najmodernejšimi napravami; leta 1885 je bilo dograjeno novo pristanišče v Barokvljah, tik pred I. svetovno vojno pa so začeli graditi pristanišče sv. Andreja. Ožje zaledje Trsta

je obsegalo vso Slovenijo do črte Celovec—Maribor, širše zaledje pa alpske dežele, del Češke in Moravske, Bavarsko ter del Švice; v tem zaledju je Trst uspešno tekmoval s Hamburgom. V mestu se je razvila tipična pristaniška industrija: ladjedelnice, rafinerije olja in nafte, rižarne itd. Mesto je štelo 220.000 prebivalcev, od teh 60.000 Slovencev. — S priključitvijo k Italiji l. 1918 je bil Trst odrezen od svojega naravnega zaledja. Z mejo pri Postojni je izgubil najbogatejši del svojega ožjega zaledja, njegovo širše zaledje pa je bilo razrezano z novimi drž. mejami med Avstrijo, Jugoslavijo in Čehoslovaško. Italijanska pristanišča Benetke, Genova in Neapelj so mu postala nevarni tekmeči. Posledica je bilo gospodarsko nazadovanje Trsta, ki se odraža v pojemanju blagovnega prometa. Italijanske statistike izkazujejo, da je bil blagovni promet Trsta od l. 1918 do 1937 stalno globoko pod prometom l. 1913. Italija je skušala rešiti Trst z reorganizacijo ladjedelništva in pomorske plovbe, kar pa se ji ni posrečilo zaradi konkurence inozemstva in Jugoslavije. Brezuspešen je

ostal tudi Mussolinijev poskus carinske zveze med Italijo, Avstrijo in Madžarsko l. 1935. Silno so Trst prizadele sankcije proti Italiji l. 1935. Izboljšanje položaja l. 1937 moramo pripisovati dobavam vojnega materiala in preusmeritvi Trsta iz pristaniškega v industrijsko mesto. V Italiji torej Trst nima možnosti, da bi se razvil v pristaniško mesto, pač pa mu more to možnost nuditi Jugoslavija, ki bi mu z zah. Balkanom in Avstrijo dala široko zaledje, saj je bil Balkan pred I. svetovno vojno udeležen s 47 % celotnega pomorskega prometa tega mesta.

Lani je izšel IV. zvezek revije »Varstvo spomenikov« za l. 1951-1952 s številnimi članki, ki obravnavajo zaščito naših spomenikov iz narodnoosvobodilne borbe, arhitekturnih, skulpturnih spomenikov in slik iz antične dobe in srednjega veka, obnovo naših rokopisov; priobčena so poročila posameznih oddelkov Zavoda za spomeniško varstvo za l. 1951-52. Več člankov je posvečenih problemom naših muzejev in galerij.

Majda Smole



LETALSKA TOVARNA

LETOTO

LJUBLJANA

Civilno letalstvo je v naši republiki pričelo s svojo delavnostjo kmalu po osvoboditvi. Novoustanovljena Letalska Organizacija Slovenije (LOS) je osnovala centre, posamezna letalska društva pa tečaje za šolanje z jadralnimi letali. Uporabljala so se trofejna letala, kolikor jih je še ostalo na našem ozemlju. Bila pa so ta letala že stara in iztrošena ter niso mogla zadovoljiti vseh potreb za naraščajoče število ljubiteljev tega športa.

Začetkom leta 1946 se je ustanovila delavnica Letalske organizacije, katere namen je bil ta, da izdeluje nova jadralna letala. Ze po komaj 4 mesecih od ustanovitve je bila izdelana prva serija 10 komadov začetniških letal, kateri je v kratkem času sledila druga, 15 letal iste vrste. Težave pri izdelavi teh prvih serij so bile velike, kajti primanjkovalo je potrebnega materiala in kvalificiranih delavcev v tej novi stroki. Z neumornimi zboljšavami in iznajdljivostjo je kolektiv mladega podjetja premagoval začetne težave. Pričela so se izdelovati že šolska in sposobna jadralna letala, katerim so sledila doma konstruirana visokosposobna jadralna letala. Stare delavnice so postale premajhne in se je zato leta 1947 dogradila nova mon tirnica, ki je omogočala povečanje kapacitete nastajajoče tovarne.

Podjetje je v letu 1948 prešlo pod upravo Ljudske tehnike, z zakonom o delavskem samoupravljanju pa je postalo samostojno podjetje, prvo take vrste v mejah naše ožje domovine. S svojimi izdelki je zadovoljevalo potrebe ne samo naše, temveč tudi drugih republik v naši državi. S temi letali so bili doseženi mnogi jugoslovanski rekordi, kot tudi prepričevalni uspehi na svetovnem prvenstvu v jadranju, ki že nekaj pomenijo tudi v svetovnem merilu.

Z ustanovitvijo šol za motorno letalstvo se je pojavilo povpraševanje po tej vrsti letal. Tovarna se ni ustrašila izdelovati motorna letala, ki so bila doslej proizvod samo velikih in dobro urejenih tovarn po svetu. Leta 1951 je vzletelo prvo motorno letalo izdelano v tej tovarni, katero so si zamislili domači konstruktorji. Uspešno je prestalo preizkusne lete in so nato sledile še serije takih letal, ki se sedaj uporabljajo v naših aeroklubih.

Po osmih letih ustanovitve se je iz male delavnice razvila tovarna, ki izdeluje vse vrste jadralnih letal od začetniških do visokosposobnih in različne tipe športnih motornih letal, ki se po kvaliteti ne razlikujejo od inozemskih izdelkov, so pa plod zamisli domačih ljudi in izdelana z domačim materialom z rokami domačih ljudi.

IZ NAŠIH KRAJEV

(1. VIII.—31. XII. 1953)*

Pregled zgodovine od najstarejših časov do danes s pregledom gospodarske dejavnosti, zlasti za novejšo dobo, najdemo za Radeče (Zasavski vestnik št. 36-39, 9.—30. IX.). Dolenjski list št. 42, 23. X. prinaša kratek pregled zgodovine Novega mesta, Posavski tednik št. 30, 1. VIII. pa mesta Kostanjevice, ki je 1953 praznovalo svojo 700-letnico omembe kot mesto. Ptujski tednik št. 43-47, 23. X.—20. XI. objavlja sestavek o zgodovinskem razvoju Trsta in o nacionalnih razmerah v njem. Mirko Roš podaja ob 33. obletnici koroškega plebiscita pregled zgodovine Koroške od Karantanije dalje in zlasti borbe Slovencev za ohranitev svoje narodnosti (Savinjski vestnik št. 39-40, 3.—11. X.). V Tovarišu št. 32, 7. VIII. dobimo pregled zgodovine Tržiča in njegovih prebivalcev, ki ga je napisala prof. Slava Rakovec. Ravno tam št. 45, 6. XI. daje Ciril Mikl pregled zgodovine Prlekije od slovenske naselitve do osvoboditve 1945. Iz zgodovine Litije in njene okolice ter Šmartnega in okolice v teku stoletij zajemata članka ravno tam št. 50, 11. XII.

O *arheoloških izkopavanjih* na Kortini pri Sv. Antonu in pri teh doseženih uspehih poroča Vinko Sribar. Tam so našli ostanke staroslovenske naselbine iz X. stoletja, ki jasno dokazujejo staro naseljenost Slovencev v tem delu naše domovine (Slov. Jadran št. 34, 21. VIII.). Posavski tednik št. 44, 7. XI. prinaša poročilo D. V. o izkopavanjih v območju antičnih »Brezhiških vrat«, kjer so našli v Dobovi poleg žganih ilirskih grobov sedaj tudi prvo staroslovansko grobišče v krškem okraju. Razen tega so na Selu na sledi tudi obsežnejšim antičnim stavbam. Tu so našli ostanke iz staroilirske, antične in staroslovanske dobe, kar kaže, da je bil ta kraj skozi stoletja naseljen.

V *srednji vek* posega Glas Gorenjske št. 40, 3. X., ki objavlja zgodovino kranjskega gradu in njegovega stavbnega razvoja. Grad se na tem mestu omenja že v XIII. stoletju, današnja oblika pa je dobil pred letom 1600. Grad bi bil najprimernejša stavba za kranjski muzej. Dr. Roman Savnik daje podatke o zgodovini Predjamskega gradu pri Postojni in o njegovem proučevanju. Danes je v njem muzej (Slov. Jadran št. 31-35, 31. VII.—28. VIII.). Ravno tam št. 37, 11. IX. najdemo poročilo o kulturno-zgodovinskih spomenikih na Tolminskem, med katerimi so zlasti pomembne najdbe v Mostu na Soči in cerkev sv. Danijela pri Volčah, ki sega s svojo stavbno zgodovino še v XI. stoletje. A. Makarovič razpravlja ravno tam št. 44, 30. X. o izvoru beneškega leva, simbolu beneške republike, ter ugotavlja, da je njegovo poreklo iskati v krščanski simboliki. V članku o gradu v Veliki Nedelji, s katerim opozarja na nujnost zavarovanja gradu pred razpadom, daje V. K. kratek pregled zgodovine tega gradu, ki je bil nekoč središče posesti nemškega viteškega

reda na Štajerskem (Ptujski tednik št. 34, 21. VIII.). Delno v srednji vek sega še pregledni članek F. Ostanka o zgodovini šolstva na Slovenskem, ki ga objavlja Delavska enotnost št. 36, 4. IX.

Iz *novejše dobe* zajema snov A. Gregorevčič, ki v članku, objavljenem z naslovom »Lipica in lipicanci« (Slov. Jadran št. 52, 25. XII.), podaja kratek pregled zgodovine te naše svetovnoznane kobilarne, ki je bila ustanovljena že leta 1580. Tovariš št. 49, 4. XII. objavlja poročilo o švedskem pesniku Karlu Snoilskem, potomcu za časa protireformacije izgnanih slovenskih protestantov, v št. 50, 11. XII. pa o Valvasorjevem gradu Bogenšperku. Slov. Jadran št. 49, 4. XII. prinaša članek V. S., v katerem avtor uspešno dokazuje zgodovinsko povezanost mesta Trsta z njegovim slovenskim zaledjem. Bogo Komelj daje v razpravi o gledaliških predstavah v Novem mestu od leta 1897 do 1904 in »Dramatičnem društvu diletantov« zanimivo poglavje iz novomeške gledališke zgodovine (Dolenjska prosveta št. 2-1953). Isti avtor obravnava ravno tam novomeške dijaške rokopisne liste od »Zore« iz leta 1871-72 do »Glasu mladih« iz 1953. Ravno tam št. 3-1953 opozarja tudi na tržaški dijaški rokopisni list »Flores«, katerega dva letnika 1898-99 in 1899-1900 hrani Študijska knjižnica Mirana Jarca v Novem mestu. Slov. Jadran št. 37-38, 11.—18. IX. prinaša nekaj iz zgodovine in dela gasilstva v sežanskem okraju, kjer je bilo prvo društvo osnovano leta 1894 v Sežani. V Hmeljarju št. 9, sept. 1953 piše inž. K. M. o zgodovinski razstavi hmeljarstva v Žalcu, ki je bila prirejena ob priliki kongresa Evropskega biroja za hmeljarstvo v Žalcu avgusta 1953. Razstava je prikazala predvsem pionirje savinjskega hmeljarstva, tako na primer Franca Žužo, ki je pred sto leti nasadil prvo hmeljišče, ki pa je zaradi neprimerne sorte hmelja propadlo. Šele Janez Hausenbichler je pred 80 leti uredil prvi stalni nasad, kateremu so sledili še drugi v Žalcu in vsej Savinjski dolini. Drugi del, posvečen priznanju in odlikovanju savinjskega hmelja v svetu, je prikazal številne diplome in medalje. Poseben oddelek je bil posvečen hmeljarski literaturi, od katere je najstarejše delo slovenska knjiga Janeza Hausenbichlerja »Navod o hmeljariji« iz l. 1882, poseben del pa zgodovini trga Žalca. Želja hmeljarjev je, da se ta razstava izpopolni v stalni hmeljarski muzej. Tudi Tovariš št. 36, 4. IX. objavlja ob 100-letnici savinjskega hmeljarstva njegov zgodovinski pregled od V. Cizla. Gozdarski vestnik XI (1953), 225 prikazuje v članku dr. V. Murka ob 160-letnici rojstva, življenje in delo Josipa Resslera, gozdarja in izumitelja. Ravno tam, str. 268, je prispeval Venčeslav Štraus nekaj podatkov o nekdanji gozdarski šoli v Idriji, ki je delovala med leti 1892 in 1909 in vzgojila veliko dobrih gozdarjev. Dr. Fran Jurišević prinaša pregled redkih in kratkotrajnih časopisov, ki so jih izdajali primorski Slovenci pod

Italijo (Slov. Jadran št. 42, 16. X.). Ob 45-letnici septembrskih dogodkov v Ptujju, ko so 13. IX. 1908 ptujski Nemci in nemčurji napadli slovenske delegate na skupščini slovenske obrambne družbe Cirila in Metoda, prikazuje in osvetljuje te dogodke Ptujski tednik št. 37, 11. IX. Odmevali so po vsej Sloveniji, tako tudi v Celju. Naslednjo nedeljo t. j. 20. septembra, ko je Klub slovenskih naprednih akademikov priredil v celjskem Narodnem domu veliko slavnost, so tudi celjski Nemci in nemčurji napadli slovenske dijake in celjske Slovence. Kot odgovor na ptujske in celjske dogodke so bile še isti dan — 20. septembra — velike demonstracije v Ljubljani, kjer sta tedaj pod streli avstrijske soldateske padla Lunder in Adamič (Milan Četina v Savinjskem vestniku št. 37, 19. IX.). Ivan Kreft objavlja v Obmurskem tedniku št. 49, 4. XII. nekaj zanimivosti iz starih sejnih zapisnikov občine Okoslavci za dobo od 26. II. 1906 do 29. IX. 1913. Ti zapisniki kažejo, da našega kmeta niso zanimali čisto krajevni, temveč tudi mnogi osrednji slovenski problemi, tako na primer vprašanje ustanovitve ljubljanske univerze, za katero so se na odborovih sejah večkrat zavzeli. Zasavski vestnik št. 35, 2. IX. prinaša kratek pregled gospodarskega in komunalnega razvoja Zagorja po osvoboditvi.

Iz zgodovine naših industrij in rudnikov je omeniti dober zgodovinski pregled razvoja rud-

nika Senovo v Zasavskem vestniku št. 34, 26. VIII. Tu so ob vznožju bohorskega pogorja že leta 1819 kopali premog v Srebotnem. Leta 1857 je bil rudnik razširjen in so začeli kopati tudi na Reštanju, ki je še danes del rudnika. 1904 ga je kupila Trboveljska premogokopna družba (TPD). Toda večji razmah je rudnik doživel šele po I. svetovni vojni. Leta 1929 doseže rudnik najvišjo proizvodnjo pred II. svet. vojno, toda takoj nato začne zaradi splošne gospodarske krize hitro padati. Za časa okupacije je rudnik izkoriščal okupator, toda v noči od 9. na 10. februar 1944 je XIV. divizija uničila važnejše objekte, kar je zmanjšalo produkcijo za polovico, a splošen odhod rudarjev v partizane oktobra 1944 je popolnoma ustavil delo. Po osvoboditvi so bile začetne težave kmalu premagane in leta 1952 so nakopali največ premoga v vsej zgodovini rudnika. Inž. Kozma Ahačič podaja v Tovarišu št. 32, 7. VIII. pregled zgodovine železarske obrti v Tržiču, kjer je zlasti slovelo izdelovanje kos. Izredna številka Velenjskega rudarja, izšla 31. XII. 1953, prinaša pregled razvoja velenjskega rudnika. Lignitni sloj je ugotovil Franc Mayer leta 1873, najdišče pa je začel izkoriščati l. 1884 Daniel von Lapp. 1888 je začel graditi nov jašek globine 156 m, ki še danes služi kot izvozni jašek. Leta 1914 so njegovi nasledniki prodali rudnik avstrijski državi, po 1918 pa je prešel v last države SHS. Stara Jugoslavija

Trgovsko podjetje



LJUBLJANA, CANKARJEVA 3

sporoča svojim cenjenim odjemalcem, da imamo stalno na zalogi veliko izbiro radijskih aparatov domačih in tujih znamk, elektronke in druge nadomestne dele ter drobni električni material. Na zalogi imamo tudi veliko izbiro gramofonskih plošč, ojačevalce, zvočnike, magnetofone in za to ustrezajoče nadomestne dele. Prodajamo jih po novih globoko znižanih cenah in na obroke.

Priporočamo se s točno, solidno

in strokovno postrežbo.



Grand Hotel

»UNION«

Ljubljana

HOTEL

KAVARNA

RESTAVRACIJA

VRT

VINSKA KLET

GARAŽE

se priporoča

AVTOSERVIS

je le malo storila za rudnik. L. 1922 so zaradi ugodne konjunktore nakopali 200.000 ton, potem pa je zaradi svetovne krize kot pri drugih rudnikih do 1934 padla produkcija na 60.000 ton. Okupator je rudnik močno izkoriščal le dve in pol leti, potem pa zaradi partizanskih akcij manj. Po osvoboditvi proizvodnja stalno raste — 1953 na ok. 535.000 ton. Dolenjska prosveta št. 3-1953 objavlja razpravo Boga Komelja o razvoju tiskarstva v Novem mestu. Prvi znani tiskar je bil okrožni tiskar Henrik Tandler, ki je tiskal med 1819 in 1868. Med leti 1873 in 1876 je deloval v Novem mestu tiskar Vinko Boben, od 1876 pa Janez Krajec, ki začne najbolj plodovito dobo novomeškega tiskarstva. Najbolj znan Krajčev tisk je njegov ponatis Valvasorjeve Slave vojvodine Kranjske iz let 1877—1879. Njegova tiskarna je delala do 1901, ko jo je prodal Tiskovnemu društvu v Ljubljani. Po 1900 sta bili na Dolenjskem ustanovljeni še tiskarni v Kočevju in Krškem. O razvoju mizarstva v novomeškem okraju v zadnjem polstoletju piše Ivan Makše (Obrtnik št. 15-16, 5.—20. VIII.). Ravno tam je objavljen članek o zlatarstvu, tradicionalni obrti v Celju, ki se je zlasti začela razvijati z nastopom zlatarske rodbine Pachiaffo v letu 1844, ko je proti koncu XIX. stol. razvila svojo delavnico v tovarniško podjetje. Jože Steinmann obravnava v široko zajetem sestavku zgodovinski pregled čevljarstva in obutve od najstarejših časov dalje (Obrtnik št. 20-24, 24. X.—19. XII.). O razvoju rudnika Zagorje po osvoboditvi do danes govori članek v Zasavskem vestniku št. 31, 5. VIII.

Med članki, ki zajemajo gradivo iz *zgodovine delavskega gibanja*, je omeniti članka Ivana Krefta o ljudskem gibanju pred vojno v Ljutomerškem okraju, v katerem obravnava dobo 1918—1945. (Tovariš št. 47, 20. XI. in Obmurski tednik št. 47, 20. XI.). Cvetko A. Kristan se spominja ob petdesetletnici smrti prvoborcev socialističnega delavskega gibanja na Slovenskem Franceta Železnikarja in Roka Droleznika in objavlja ob tej priliki na kratko njuna življenjepisa (Delavska enotnost št. 46, 13. XI.). Ivan Kreft se spominja ravno tam št. 49, 4. XII. 85-letnice Viktorja Kukovca, starega socialista in soustanovitelja »Ljudske pravice«, z opisom njegovega življenja in dela. Ob 60-letnici socialističnega časopisja na Slovenskem objavlja ravno tam št. 47, 20. XI. Cvetko A. Kristan članek »Slovenski socialistični tisk in Trst«. 2. XI. 1894 je namreč izšla prva številka »Delavca«, prvega večjega socialističnega časopisa na Slovenskem, ki se je 1897 preselil v Trst. Tu je izhajal že prej — od 2. X. 1890 do 12. III. 1891 — »Delavski list«, ki je bil sploh prvi socialistični list na Slovenskem. Izdajal ga je Ludvik Zadnik, izšlo pa je le 9 števk. Avtor omenja tudi druge delavske časopise in literaturo, ki je izšla v Trstu.

Veliko več člankov in razprav obravnava *obdobje narodnoosvobodilne borbe*. O prvih dneh nacistične okupacije in začetkih oboroženega upora, ko so 9. avgusta 1941 počili prvi parti-

zanske streli v Zagorju — ta dan je sedaj občinski praznik Zagorja — poroča članek v Zasavskem vestniku št. 31, 5. VIII. Ob velikem zborovanju na Okroglici 5. septembra 1953 je izšla posebna številka »Partizanskega dnevnika«, posvečena prazniku priključitve Primorske k Jugoslaviji. V njej najdemo članek dr. Jožeta Vilfana o priključitvi Primorske kot dejanju samoodločbe; Ivana Regenta pregled borbe primorskega ljudstva za socializem in svobodo od I. svetovne vojne dalje; kratke orise nastanka in borb primorskih brigad, dalje o prvi partijski konferenci v Renčah 28. junija 1941, ki pomeni začetek narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem, ter končno prispevek Franca Rejca-Kuha o nastanku in delu »Partizanskega dnevnika«, katerega prva številka je izšla 5. sept. 1944. Ob prazniku Primorske je izšla tudi slavnostna številka Slovenskega Jadrana (št. 36, 4. IX.) s članki o septembrskih dneh 1943 na Primorskem, P. A. Ogareva o Beneških Slovencih v NOB, o akcijah primorskih sabotažnih skupin, Ludvika Terčona spomine iz borb na dolnjem Krasu, o ilegalnih tiskarnah na Primorskem ter o začetkih NOB v Brkinih. Franček Saje je objavil v Dolenjskem listu št. 34-39, 28. VIII.—2. X. odlomek iz svoje razprave »Narodnoosvobodilna borba v Sloveniji od junija 1943 do kapitulacije Italije«, v katerem obravnava prispevek naše vojske k porazu imperialistične Italije. Ravnotam št. 34-37, 28. VIII.—18. IX. dobimo nadaljnje sezname padlih borcev in žrtev sovražnih napadov s področja mestne občine Novo mesto. Iz svoje knjige »Jeklena pest« objavlja Jože Štok-Korotan ravno tam št. 35, 4. IX. poglavje o vkorakanju Šlandrove brigade v Novo mesto 9. IX. 1943. Janko Jarc opisuje ravno tam Novo mesto ob prvi osvoboditvi leta 1943 v luči nekaterih dokumentov. Takrat je prevzela vso oblast OF, mesto pa je doživelo 14. IX. in 3. X. dva močna bombna napada, ki sta terjala okoli 30 smrtnih žrtev. Ravno tam dobimo ob deseti obletnici osvoboditve taborišča na Rabu, prispevek istega avtorja o zgodovini tega zloglasnega taborišča in njegovi končni osvoboditvi, ko je 9. IX. 1943 prevzel izvršni odbor OF taborišča oblast v svoje roke. Janez Vitkovič se spominja ravno tam, št. 36, 11. IX., desete obletnice ustanovitve XV. brigade, ustanovljene 28. IX. 1943 po italijanski kapitulaciji iz treh že osnovanih bataljonov, Regina Fir pa sodelovanja XV. brigade s XIII. proletersko brigado pri reševanju ranjenecv jeseni 1943 (ravno tam št. 37, 18. IX.). Prof. Jožetu Šešku, kočevskemu revolucionarju in naprednemu delavcu, ujetem od Italijanov 27. IV. 1942 in kasneje ustreljenem v Ljubljani, so odkrili spominsko ploščo v Kočevju (ravno tam št. 38, 25. IX.).

Leta 1953 smo praznovali 10. obletnico Zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju. Ob tej priliki je objavil Tone Fajfar v Dolenjskem listu št. 39, 2. X. članek o pomenu tega Zbora. Ravno tam objavlja Peter Romanič svoje spomine na volitve odposlancev in na samo zasedanje. Tudi Franc Dra-



Zavod za raziskavo materiala in konstrukcij

Ljubljana, Dimičeva ulica

vrši v laboratorijih in na terenu:

VSE PREISKAVE NOSILNIH KONSTRUKCIJ

TOPLLOTNE IN ZVOČNE MERITVE

KEMIČNE PREISKAVE

GEOMEHANSKE PREISKAVE

KERAMIČNE PREISKAVE

Zahtevajte prospekte na telefonu št. 30-567

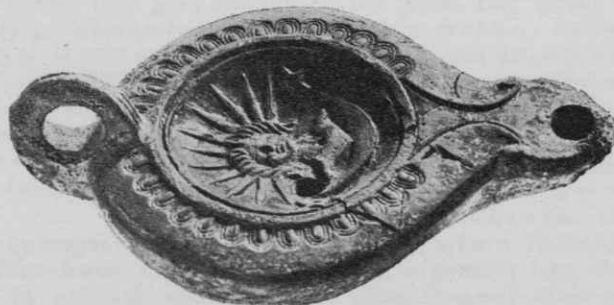
gan podaja svoje spomine kot udeleženec (Posavski tednik št. 39, 3. X.). Ciril Dekval daje ob tej priliki pregled razvoja OF in ljudske oblasti na Kočevskem (Tovariš št. 40, 2. X.). Na dan 29. oktobra slavi Novo mesto svoj praznik. Na ta dan leta 1941 je namreč skupina novomeških in dolenskih partizanov, zbrana na Brezovi rebri, ustanovila novomeško partizansko četo (Dolenjski list št. 42, 23. X.). Bojan Fabjan objavlja nekaj spominov na minerce Cankarjeve brigade (ravno tam št. 48, 4. XII.), Jože Erjavec pa na turnejo igralske skupine IX. korpusa NOV in POJ v letu 1944 po Beneški Sloveniji in Reziji (Slov. Jadran št. 32, 7. VIII.). Zanimiv je prispevek prof. K. A. v Ptujskem tedniku št. 48, 27. XI. o ptujskem narodnoosvobodilnem pokretu v slovenski narodni pesmi, ki opeva borce za svobodo: Lačka, Osojnika in Krambergerja. Roman Kogelnik opisuje dalje partizanske boje na Koroškem severno od Drave (Koroški fužinar, št. 11-12, 29. XI.). Oktobra 1941 se je začel upor prekmurskega ljudstva proti madžarskemu okupatorju; vodja in iniciator upora je bil narodni heroj Štefan Kovač, ki je padel decembra 1941 (Obmurski tednik, št. 43-44, 30. X.). Ponatis govora inž. Kolomana Cigita ob odkritju njegovega spomenika v Murski Soboti, v katerem je orisal njegovo življenje in borbo, najdemo ravno tam št. 51, 18. XII. Ob 40-letnici rojstva narodnega heroja Ivana Kavčiča-Nandeta, rojenega v Desnjaku pri Ljutomeru, podaja njegov življenjepis Ivan Kreft ravno tam št. 52, 31. XII. Dr. Ivan Vasič piše o novomeški sokolski župi, ki je bila ustanovljena kot tretja v Sloveniji leta 1887; njeni člani so se za časa fašistične okupacije strnjeno pridružili OF in začeli odhajati v partizane (Dolenjska prosveta št. 3-1953).

Ob 260-letnici smrti I. V. Valvasorja, umrlega 19. IX. 1693 v Krškem, se spominja D. Vahen njegovega življenja in del (Posavski tednik št. 45, 14. IX.). 1953 smo praznovali 100-letnico rojstva dr. Frana Kosa, pomembnega slovenskega zgodovinarja (Tovariš št. 52, 25. XII.). Prostovoljno gasilsko društvo v Kanalu ima za sabo že 90 let delovanja (Primorske novice št. 32, 7. VIII.). Ob 90-letnici osnovne šole v Hrastniku prinaša Zasavski vestnik št. 50, 16. XII. obširnejši pregled njene zgodovine in fotografije pomembnejših učiteljev. Prva kmetijska šola je bila ustanovljena leta 1884 na

Grmu in praznuje letos svojo 80-letnico (Kmečki glas št. 37, 17. IX.). Ob 70-letnici rojstva Milana Puglja, pesnika, pisatelja in slikarja življenja dolenske metropole, objavlja njegovo biografijo Milan Dodič v Dolenjski prosveti št. 3-1953. Muzejsko društvo v Ptujju je praznovalo 1953 60-letnico svoje ustanovitve. Ptujski tednik št. 34, 21. VIII. se ob tej priliki s člankom spominja štirih za društvo zaslužnih mož: Simona Povodna, Ferdinanda Raispa, Franca Ferka in Viktorja Škrabarja, v št. 38, 18. IX. pa daje F. A. pregled dela muzeja in društva v letih po osvoboditvi. 60 let delovanja je praznovalo gasilsko društvo na Moti, ki je prvo na Murskem polju uvedlo slovensko poveljevanje (Obmurski tednik št. 32, 7. VIII.). Tovarna »Induplati« v Jaršah je praznovala 30-letnico obstoja (Glas Gorenjske št. 40, 3. X.). Pred 30 leti — 15. VIII. 1923 je bil ob veliki planinski slavnosti krst »Trdinovega vrha«, najvišjega vrhu na Gorjancih. Že leta 1921, ob odkritju spominske plošče Janezu Trdini v osrčju Gorjancev, je bil sprejet sklep, da se tedanji najvišji vrh Gorjancev, vrh sv. Jere, preimenuje v Trdinov vrh, kar pa se je izvedlo šele dve leti kasneje (Dolenjski list št. 32, 14. VIII.).

Hrastnik naj bi dobil prvi steklarski tehnični muzej v Sloveniji, kateremu bi bil priključen še lokalni muzej (Zasavski vestnik št. 41, 13. X.). Glas Gorenjske št. 47, 20. XI. poroča o bližnji ustanovitvi muzeja v Trziču. Nedvomno bo njegov najbolj zanimivi del farmaceutski oddelek mag. Bohuslava Lavičke, ki obsega redke lekarniške predmete in posodo od XV. stoletja dalje in druge zanimivosti. Razen tega bi bil v posloppu najstarejše ohranjene tržiške fužine »germovke«, ki jo nameravajo preurediti v staro stanje, še tehnični muzej tržiškega fužinarstva in kosarstva. Dolenjski muzej v Novem mestu je odprl razstavo svojih začetnih zbirk z oddelkom NOB, arheološkim in kulturno-zgodovinskim oddelkom Novega mesta (Dolenjski list št. 42, 23. X.). Dr. F. Sušnik piše v Koroškem fužinarju št. 8-10, 29. VIII. o delavskem muzeju na Ravnah, njegovih nalogah in namenih. Nameščen naj bi bil v posloppu na dvorišču ravskega gradu. O nastanku, glavnih zbirkah in problematiki Goriškega muzeja poročajo Primorske novice št. 34, 21. VIII.

O.



ZGODOVINSKO BRANJE

Istrski zgodovinski zbornik. Leto I., izdaja Zgodovinsko društvo Jugoslovanske cone STO, Koper 1953.

Ta trojezični, izmenoma v slovenskem, hrvaškem in italijanskem jeziku pisani zbornik obsega razprave, lepo število književnih ocen, objavo številnih dokumentov ter nazadnje društvena poročila.

B. Nacella razpravlja pod naslovom »Gli Slavi al placito del Risano« (Slovani na rižanskem zboru) o znanem zapisniku, ki omenja Slované v Istri v začetku IX. stoletja. Po mnenju italijanskih avtorjev naj bi šlo le za ponesrečen poskus naselitve, ne pa že za pričetek obsežnejše slovanske kolonizacije v Istri, popolnoma v skladu z italijansko tendenco, da bi navzočnost slovanskega prebivalstva v Istri čim bolj prikrili ali pa vsaj prihod tega prebivalstva potegnili v čim najnovejše čase. Iz številnih razlogov pa prihaja avtor do zaključka, da je imela na rižanskem zboru omenjena naselitev Slovanov značaj prave kolonizacije.

P. V. Vesel obravnava koprške statute, zlasti pa tista mesta, ki omenjajo slovensko prebivalstvo pod naslovom »Nekatere ugotovitve o Slovencih v koprskih statutih«. Posebej obravnava zlasti slovenske župane in glavarja Slovencev (capetaneus Sclavorum), kolikor moremo iz statuten o teh organih izluščiti konkretnejše podatke. Najbolj izčrpno se avtorju posreči odgovor na vprašanje, kdo je postavljaj glavarja Slovencev, medtem ko bo treba vprašanje njegove pristojnosti, pa tudi vprašanje funkcije županov in s tem v zvezi tudi konestablov ter njih medsebojnega razmerja še pojasnjevati z drugimi viri, ker so v tej zvezi koprski statuti premalo izčrpni.

»Koprski upor l. 1348« je naslov tretje razprave, ki jo je napisal Miroslav Pahor, in ki po izčrpnih podatkih o poteku

upora utemeljuje zaključek, da so bili udeleženci tega upora tudi okoliški Slovenci. Imenovanje Benečana za glavarja Slovencev v letu 1349 stavlja avtor upravičeno v zvezo s tem uporom.

Srečko Vilhar razpravlja o družbenih koreninah italijanskega iredentizma v Istri in podaja izčrpno sliko razvoja ita-



lijanskega iredentizma, ki se je v Istri oslanjal na buržoazno veleposestniške elemente, ki so »toliko sovražili kmeta, kolikor so ga izkoriščali«. V razpravi je obdelan tudi odziv, ki ga je italijanski iredentizem imel pri slovanskem prebivalstvu.

Razpravam sledi objava Facchinettijevega zapisa »Degli Slavi Istriani«. Gre za opis življenja istrskih Hrvatov, ki ga je napisal imenovani avtor kot dober poznavalec njihovih običajev pred kakimi sto leti. Opis je objavil že Kandler v reviji »Istria«, ki pa take, Slovanom naklonjene geste ni nikdar več ponovil. Facchinettijev opis, ki vsebuje bogato etnografsko gradivo, je s tem drugič ponatisnjen in postal našim bralcem, pa tudi raziskovalcem dostopnejši.

Miroslav Pahor obravnava nadalje nekatera vprašanja primorske in istrske historiografije in pravilno ugotavlja potrebo, da proti izkrivljeni podobi zgodovine Slovenskega Primorja in Istre, kakršno so masovno prodajali sebi in svetu italijanski

iredentisti, postavimo pravilno podobo te zgodovine z vztrajnim, na dokumentih utemeljenim delom.

M. Markič govori o stanju arhivov v Istri in o njihovih temeljnih vprašanjih, izmed katerih je vprašanje prostorov morda najvažnejše.

Oddelek, ki je posvečen književnim ocenam nas med drugim seznanja tudi z nekaterimi novjšimi iredentističnimi zgodovinskimi publikacijami. Redke so italijanske knjige, ki bi jim mogel recenzent priznati znanstveno objektivnost.

Objave dokumentov obsegajo velik del Zbornika in segajo od leta 1349 do najnovejših časov ter nas seznanjajo tudi z gradivom iz narodnoosvobodilne borbe.

Zanimivo je slednjič kratko Vilharjevo poročilo o arheoloških raziskovanjih na Koprskem izmed katerih jih je nekaj dalo tudi staroslovanski material. Želeti bi bilo, da bi čim prej dobili podrobnejša poročila o teh izkopavanjih.

Glavna pozitivna plat tega zbornika je že njegova zamisel: Dokumentacija realne podobe istrske zgodovine, čeprav zaenkrat le v nekaterih posameznih vprašanjih, vendar kot začetek ponovne in ponovne dokumentacije. Pri tem delu so bili pritegnjeni ljudje predvsem s samega terena, ki se bodo pri nadaljnjem znanstvenem delu gotovo še izbrusili in še bolj usposobili za nalogo, ki so si jo zadali. Kljub svojim kar preštevilnim tiskovnim napakam in kljub temu ali onemu, kar bi si kdo morda želel drugače in bolje, je Istrski zgodovinski zbornik kot prvi korak razveseljivo in pozitivno dejstvo. S tem pa drugi slovenski zgodovinarji in zgodovinske revije niso odvezani svoje dolžnosti, da tudi s svoje strani prispevajo k doseganju cilja, ki ga ima Istrski zgodovinski zbornik.

V.

Klavnica

Ljubljana

Mesarska 1

Telefon št. 21-430



Umetni led
iz pitne vode
dobite vedno
v „KLAVNICI“

Ljubljana

Modna krojačnica

ŠEFIC VINKO

ŽONTAR ALOJZIJ

državna obrtna mojstra

LJUBLJANA, Cankarjeva 12



Veleblagovnica

NA-MA

Ljubljana

Wolfova ulica 1

Pobitite z nakupom
naših najnovejših
pomladnih in letnih
modelov plaščev, oblek
in kostumov, ker so poceni
in solidne izdelave

TRGOVSKO PODJETJE



K R A N J



Odkupuje po najvišjih dnevnih cenah žitarice vseh vrst; prodaja mlevske izdelke iz lastnih mlinov v Sloveniji in najboljših banaških mlinov.

Blago dostavljamo z lastnimi prevoznimi sredstvi.

TELEFON 313

„Elektrotehna“

TEHNIČNO TRGOVSKO PODJETJE
Z ELEKTROTEHNIČNIM MATERIALOM

LJUBLJANA

UPRAVA: PARMOVA 33

TELEFON 20-092

Prodajni odd.: Kotnikova 12, Tel.: 21-706

Skladišče: Kotnikova 12, Tel.: 21-350



v a m n u d i

ves elektrotehnični material domače in inozemske proizvodnje.

Zastopstvo tovarne elekt. motorjev »Rade Končar«, Zagreb

U v o z

JUGOINSPEKT

PODJETJE ZA KONTROLO BLAGA

LJUBLJANA, TRŽAŠKA CESTA 3/IV

TELEFON 20-295, 20-990 POŠTNI PREDAL 205

izvršuje kontrolo vseh vrst blaga po kakovosti in količini v mednarodnem in domačem prometu ter izdaja po kontroli odgovarjajoče arbitražne certifikate v poljubnem jeziku.

Specialna kontrola lesa, rud in rudnih izdelkov (derivatov) ter tekstilij in tekstilnih surovin. Poleg tega vrši vzorkovanje in kemične analize vzorcev.

Kontrola skladiščnih in ladijskih prostorov.

Vsa dela izvršujemo točno po naročilu nalogodajalcev.

Stalni biroji: Frankfurt, Milano, Trst, New York, Istantbul.

**TOVARNA
CELULOZE IN PINOTANA**

GORIČANE, POŠTA MEDVODE
Telefon: Ljubljana 2709, Medvode 31

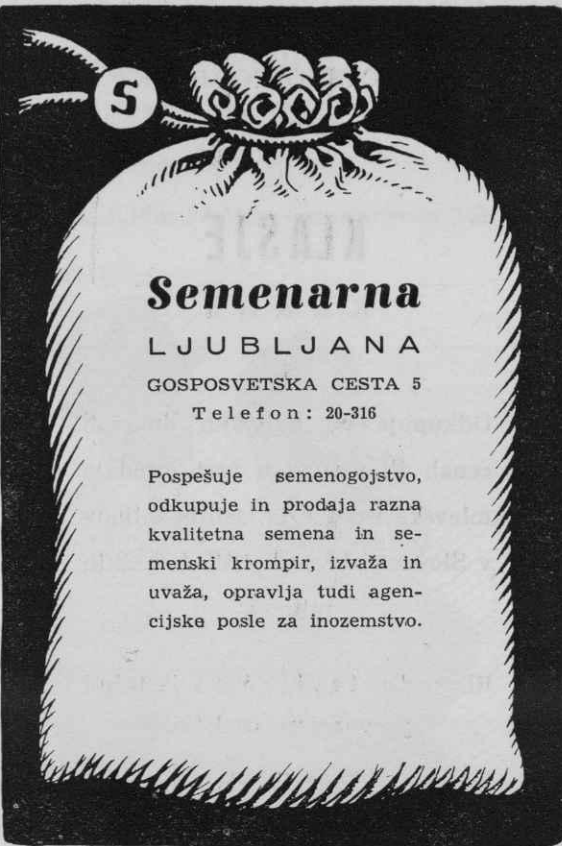
Naši produkti:
nebeljene celuloze
usnjarska pomožna strojila:
kemotan, pinotan

GOZDNO GOSPODARSTVO LJUBLJANA

LJUBLJANA, PARMOVA UL. 4
Telefon 30-797

Opravlja
po sodobnih načelih gospodarske
vede naslednje dejavnosti: po-
gozdovanje, uvejanje, izkorišča-
nje, gojitev, varstvo gozdov.

Prodaja
vse glavne in postranske gozdne
proizvode



Semenarna
LJUBLJANA
GOSPOSVETSKA CESTA 5
Telefon: 20-316

Pospešuje semenogojstvo,
odkupi in prodaja razna
kvalitetna semena in se-
menski krompir, izvaža in
uvažja, opravlja tudi agen-
cijske posle za inozemstvo.

**Delavskim svetom, upravnim odborom in upravam
industrijskih, obrtnih, trgovskih in gostinskih podjetij,
zadruge in državnih posestev!**

Kadar odločate o tem, kje boste oglaševali proizvode, prodajne artikle, usluge podjetja itd., se spomnite na obzornik napredka v tehniki in gospodarstvu »Novo proizvodnjo« in na »Gospodarski koledar 1955«, ki ga bo izdala redakcija »Nove proizvodnje« v decembru 1954.

Ker so naročniki »Nove proizvodnje« vsi naši gospodarstveniki, tehnični in komercialni strokovnjaki v podjetjih in ker pošiljamo »Novo proizvodnjo« v veliki nakladi v vse inozemske države, je oglaševanje v »Novi proizvodnji« za vsakogar kar najuspešnejše. »Gospodarski koledar« pa je prava zbirka oglasov vseh naših pomembnejših podjetij.

Naročite »Novo proizvodnjo«! Na razpolago imamo kompletne letnike 1951, 1952, 1953 in posamezne številke. Naročnina za eno leto stane 800 dinarjev.

Na zalogi imamo tudi naslednje svoje publikacije:

Inž. Franjo Rainer: UTICAJ ŠUMA NA VODNI REŽIM (slovenska naklada je vsa razprodana)	din	50
Inž. Lojze Zumer: LESNA MOKA	din	58
S. Vodopivec, S. Sivec, G. Tomažič: O SANTONINU IZ JADRANSKEGA MORSKEGA PELINA	din	200
O GOSPODARJENJU Z LESOM	din	150
GOSPODARSKI KOLEDAR 1953	din	300
GOSPODARSKI KOLEDAR 1954	din	500

Na zalogi imamo tudi razne inozemske strokovne revije za razne tehnične stroke, za kavarne in za čitalnice. Prodajamo jih za dinarje FLRJ in si more inozemske strokovne revije nabaviti vsak brez deviz.

»Nova proizvodnja« Ljubljana, Župančičeva 3

PEKARNA IN SLAŠČIČARNA

„Poljane“

LJUBLJANA, POLJANSKA C. 19

TELEFON 21-056

*

vam nudi v svojih poslovalnicah:

POLJANSKA CESTA 19

CIRIL-METODOVA UL. 11

TRUBARJEVA UL. 48

SLOMŠKOVA ULICA 14

BROD NA SAVI, TACEN

*

vedno sveži kruh, pecivo in slaščice. Po dogovoru tudi dostavlja.



Zrinjskega c. 9

Podjetje, ki je bilo
ustanovljeno leta 1946
nudi vsem
kinematografom
po najugodnejših
pogojih vse vrste
celovečernih umetniških
in kratkih filmov

TELEFON:

Direkcija: 22-270, Distribucija: 22-520

Narodna banka FLR Jugoslavije

CENTRALA ZA
LR SLOVENIJO

LJUBLJANA

Naš največji denarni zavod s široko mrežo
podružnic opravlja vse bančne posle za tu-in
inozemstvo. Sprejema hranilne vloge in jih
obrestuje 5% letno.

Za hranilne vloge jamči država

**KMETIJSKA ZADRUGA Z O. J.
BELTINCI**

s svojimi poslovalnicami Bratonci,
Dokležovje, Izakovec

ŽELEZNINA
SPECERIJA
MANUFAKTURA IN
KMETIJSKI PRIDELKI

Občinsko obrtno podjetje

„Remont“

BELTINCI

Telefon 1

*

se priporoča

**DRŽAVNO POSESTVO
BELTINCI**

KMETIJSTVO
SELEKCIJSKA POSTAJA
SEMENOGOJSTVO
VRTNARSTVO

PODJETJE HARMONIKA LJUBLJANA

Titova cesta 35a
(pri trolejbusni postaji)

Telefon: 20-922



Popravlja in uglašuje vse vrste harmonik,
pihalna glasbila in klavirje. Zmerne cene!

**ZADRUŽNO
IZVOZNO — UVOZNO
PODJETJE**

„Slovenija – sadje“

LJUBLJANA, ČOPOVA 50

Poštni predal 83
Telefon 23-303

EKSPOZITURA:
MARIBOR

SKLADIŠČA:
VOLČJA DRAGA IN KANAL

Izvoz:

sveže sadje in povrtnina
gozdni sadeži
suho sadje
sadni izdelki
krmila

Uvoz:

agrumi in ostalo južno sadje
kolonialno blago

Tovarna

volnenih in bombažnih izdelkov

VOLNENKA

LJUBLJANA

POLJANSKI NASIP 10

Telefon 30-251

Tekoči račun pri podružnici NB 6011-T-2

Brzjav: »Volnenka«, Ljubljana

Proizvajamo:

bombažne zavese, bombažno in
volneno trikotažo, vatelin, moške
in ženske šale, svileni taft za dež-
nike itd.

»Skip«

strojno industrijsko podjetje

LJUBLJANA—VIŽMARJE 170

Telefon: 27-50, 27-52

*

Izdeluje:

Betonske brzomešalce vsebine 150 in 250 litrov

Cisterne za tekoča goriva vseh velikosti
Industrijske opreme po načrtih

Tračne in polžne transporterje

Žerjave in žerjavove proge

Prekucne in jamske vagonete

Lesne in kovinske vijake, železne in
medeninaste

Odlitke sive litine

*

Vsi naši izdelki so priznani kvalitetni!

Zahtevajte ponudbe!



RUDNIK KAOLINA

ČRNA

pri Kamniku



proizvaja v kosih in prahu kaolin,
ki služi v industriji pri izdelovanju
papirja in gume ter kot pri-
mes pri sredstvih za razkuževanje
rastlin.



Tovarna emajlirane posode Celje

Kuharice ...!
Gospodinje ...!

Res kvalitetno
emajlirano posodo
dobite le pod našo
zaščitno znamko

ZADRUŽNO ODKUPNO
PREDELOVALNO PODJETJE

»**Klavnica**«

TOLMIN — TELEFON 57

Nakupuje in prodaja živo živino — go-
vedo, teleta, jančke, v živem ali mrtvem
stanju, tudi za eksport

USNJENI IZDELKI

z obratom:

LJUBLJANA, CELOVSKA CESTA 14
Telefon 21-110

trgovina:

LJUBLJANA, COPOVA ULICA 30
Telefon 20-820

vam nudi po najugodnejših dnevnih
cenah en gros in en detail svoje izdelke:
razne damske torbice, aktovke, kovčke,
nahrbtnike, krušne torbice, šolske torbi-
ce, listnice, denarnice, razne etuije itd.



LJUBLJANA, KARDELJEVA 1

vam postreže
z aktovkami, kovčki, ženskimi torbicami,
rokavicami in vso drugo usnjeno galanterijo

Kvaliteta

Ugodne cene

Zadružno trgovsko podjetje
za odkup mleka in mlečnih izdelkov

„PLANIKA“ Tolmin

Telefon: 27

Proizvaja in dobavlja poznani tolminski,
ementalski — groyer in trapist sir ter
prvovrstno surovo »Planika« maslo.

Cene konkurenčne!



TOVARNA VIJAKOV IN ŽEBLJEV

Proizvaja

trgovske vijake vseh vrst, vijake
in tirfone za železnico, okovje za
smuči — najnovejši proizvod so
stenske ure.

V svojem sestavu imamo tudi
umetno kovaško, graversko cize-
lersko delavnico.

Naši izdelki
so povsod iskani in cenjeni!

Šestdeset let tradicije

Zadružna mlekarzna

LJUBLJANA
Maistrova 10

prireja in izdeluje konsumno mleko,
mlečne napitke, surovo maslo, sir itd.

Mestno podjetje

„Oprema“

Šentvid nad Ljubljano 86

Telefon 27-17

Izdeluje pohištvo po naročilu

Izdelava solidna

ORTOPEDSKO PODJETJE

»Soča«

LJUBLJANA, VRAZOV TRG 4

Telefon 21-364

Izdelujemo vse vrste ortopedskih pripomočkov in medicinske bandaže iz domačega in uvoženega materiala za vojne invalide, zavarovance socialnega zavarovanja in privatnike.

INVALIDSKO PODJETJE

„DEKOR“

izdelovanje fine keramike

LJUBLJANA, POD HRIBOM 76

Telefon 32-255

Izdeluje razne dekorativne predmete: vaze, kipe, pepelnike, svečnike, razne posode za pecivo in sadje, cvetlične lonce itd. v vseh modernih oblikah in barvah

TRGOVSKO PODJETJE

„Izbira“

LJUBLJANA, WOLFOVA 1

Specialna poslovalnica »Nogavičar«, Ljubljana, Nazorjeva 3

vam po solidnih cenah nudi vse vrste kvalitetnih nogavic.

STAROZNANI

LJUBLJANSKI GOSTILNI

Sokol

in Kolovrat

(Pred škofijo)



vas vabita k obisku.

Bogata izbira jedil in pijač.

Pri »Sokolu« vam je na raz-

polago posebna soba za za-

ključene družbe.

„ODPAD“

podjetje za promet z odpadki

LJUBLJANA, PARMOVA UL. 33

TELEFON 32-664, 32-732

odkupi vse količine po najugodnejših cenah vse vrste odpadkov

kovnega in litega železa

tekstila

papirja

stekla

gume

kosti itd

Odkupne postaje v vseh večjih krajih Slovenije

TOVARNA KLEJA

LJUBLJANA, Šmarfinska 50

TELEFON 30-368 IN 30-611

BRZOJAVNI NASLOV: »OSSA« LJUBLJANA; P. P. 19



Proizvajamo:

KOSTNI KLEJ znamke »Maček«

transparentni in motni

KOŽNI KLEJ v različnih kvalitetah

BELI KOŽNI KLEJ

JERMENSKI KLEJ

TEKOČI KLEJ

ŽELATINO prečiščeno in tehnično

KOŽNO in surovo KOSTNO MAST

POKLAJNI KOSTNI PEPEL

SUROVO KOSTNO MOKO

RAZKLEJENO KOSTNO MOKO



Odkupujemo:

samo vagonске količine surovih svežih in kuhinjskih (samo tiste, ki niso kuhane pod pritiskom pare) govejih in svinjskih kosti. Najmanjša količina naložena v vagon 5000 kg.

Vagonске količine surovih konjskih kosti in kosti od drobnice, polne parklje in rogove goveje, svinjske in od drobnice ter polna konjska kopita plačamo tako kot surovo kost dotične vrste.

Prevzamemo tudi prazne parklje, kopita, rogove ter odpadke od rogov in plačamo najvišjo dnevno ceno.

Ponudbe dostavite pismeno ali brzojavno na Tovarno kleja, Ljubljana, p. p. 19

EXCHANGE. "Kronika", Ljubljana - Yugoslavia
Mestni trg 27/III

THE CHRONICLE
The Review for Slovene
Local History

LA CHRONIQUE
Revue d'histoire
locale slovène

CHRONIK
Zeitschrift fuer Lo-
kalgeschichte Slowe-
niens

L j u b l j a n a 1953

Year II.No.1
Appears annually three

Année II. No. 1
Paraît trois fois
par an

Jahrgang II. Nr. 1
Erscheint dreimal
jaehrlich

Summaries :

Resumés :

Zusammenfassungen :

Some Mementoes from the Unpublished Memoirs
p.1

Quelques pages de mémoires inédites

Einzelne Memoiren

Ivan Regent

The author, a prominent champion for the rights of the working class, publishes here his memoirs for the period of his activity in the socialdemocratic movement of the workers from Trieste and the Slovene Littoral in the years 1905 till 1912. He mentions various personalities who were active at that time in this movement and their merits for the working - class movement.

The Illegal Publications of the Working-Class Movement of Ljubljana during the Eighties of the Past Century.

p. 6

Presse illégale dans le mouvement ouvrier de Ljubljana autour de l'année 1880

Illegale Presse in der Arbeiterbewegung von Ljubljana in der siebziger Jahren.

dr. R. Kyovsky

L' époque, de 1870 à 1889 c'était le temps dans le mouvement ouvrier autrichien, où la classe régnante en Autriche appliquait tous les moyens pour le casser. La police y jouait un grand rôle avec ses mouchards et provocateurs qui se glissaient parmi les rangs ouvriers. Le mouvement ouvrier devait, dans telles circonstances, se servir des moyens illégaux de la lutte des classes, comme p.ex. des réunions secrètes, de pamphlets illégaux etc. Dans sa dissertation, l'auteur traite la presse illégale répandue en Ljubljana en cette époque. Les espèces principales en étaient les journaux ouvriers interdits et toutes sortes de pamphlets, parmi lesquels il y avait aussi des anarchistes. Très intéressant est le pamphlet "A nos frères" (le fac-simile en est reproduit) qui représente le premier pamphlet écrit en slovène dans le mouvement ouvrier indigène. A la diffusion de cette presse, François Železnikan, chef du mouvement socialiste slovène, jouait un grand rôle.

On the Roman Period in Slovenia

p.21

Époque romaine en Slovénie.

Die Roemerzeit in Slowenien

A. Šašel

Die Autorin gibt im vorliegenden Aufsatz eine kurze Uebersicht der Geschichte Sloweniens zur Zeit der römischen Herrschaft und beschreibt die hauptsächlichsten Merkmale der s.g. römischen Provinzialkultur. Zur Illustration werden zwei Inschriften und ein Reliefblock veröffentlicht.

The Head of Slavs from Koper (Capo d'Istria) during the Austro-Venetian War 1508-1516.

p. 24

Chef des Slaves de Koper dans la guerre austro-vénitienne de 1508 à 1516.

Der "capitaneus Sclavorum" in Koper (Capodistria)

S. Vilfan

Die Taetigkeit des Slawenhauptmannes (capitaneus Sclavorum) in Koper (Capodistria) bei Triest ist bisher in ihren Einzelheiten wenig bekannt. In vorliegendem Aufsatz wird auf Grund der Tagebuecher Marino Sanuto's seine Betaetigung zu Zeiten des Krieges Kaiser Maximilians I gegen Venedig (1508 - 1516) beschrieben. Es geht hervor, dass der Slawenhauptmann zu Kriegeszeiten das Kommando ueber das venedische Bauernaufgebot fuehrte. Eine weitere Taetigkeit als Landrichter bleibt allerdings noch immer wahrscheinlich.

The "Glasbena Matica" of Ljubljana and Its Importance.

p. 30

La "Glasbena Matica" de Ljubljana et son importance.

Die "Glasbena Matica" in Ljubljana und ihre Bedeutung .

D. Cvetko

Le résumé en sera publié dans le numéro suivant à la fin du traité.

The Village Ig 1941-1948-1953

p. 39

Le village d'Iška vas en 1941-1948-1953

Das Dorf Ig 1941-1948-1953

V. Bonač

The author gives here the description of the development and destiny of the villagers of village Ig near Ljubljana, using the data of three censuses. Between the first and the second census are the years of the Second World War, which considerably changed the structure of this village, because of the fact that many villagers became victims of the war. These changes can be clearly seen on the chart on p. 43 where the small white circles represent the villagers who were there both in 1941 and 1948 and the black circles those who were not there in 1948. The hatched circles represent those who are in the village since 1948.

Die oeffentliche Stadtbeleuchtung im alten Ljubljana.

p. 47

The Public Lighting in Old Ljubljana

Eclairage public dans la vieille Ljubljana

A. Potočnik

Ausser einzelnen Beleuchtungen der Stadt bei verschiedenen festlichen Anlassen in aelterer Zeit, bekam Ljubljana ihre erste Stadtbeleuchtung erst im Jahre 1793. Damals brannten in der Stadt 531 Oellampen. Im vorliegenden Aufsatz werden die finanziellen Schwierigkeiten gezeigt, die die Stadtverwaltung zu ueberwinden hatte, um die oeffentliche Beleuchtung durchzufuehren. Die Stadtbeleuchtung wurde vom Magistrate verschiedenen Privatpersonen in Bestand verliehen und diese mussten mit ihren Angestellten dafuer sorgen, dass die Lampen rechtzeitig angezuendet und geloescht wurden. Spaeter wurden zuerst im Stadtzentrum - Petroleumlampen eingefuehrt, am 9. November 1861 aber wurden zum ersten Mal Gaslampen angezuendet. Die zeitgemaessere elektrische Beleuchtung bekam die Stadt erst im Anfang des Jahres 1898 mit der Erbauung des staedtischen Elektrizitaetswerkes.

A New Contribution to the Cankar Bibliography (p.53)

Une nouvelle contribution a la bibliographie de Cankar

Neue Beitrage zur Cankar Bibliographie

F. Dobrovoljc

The Archives of the Building Plans at Maribor (p. 55)

Archives des actes de construction en bâtiment de Maribor

Das Archiv fuer Bauplaene in Maribor

A. Vončina

The News from Museums (p. 57)

Nouvelles de musées

Museumsnachrichten.

From our Review - Revue de nos revues - Aus unseren Zeitschriften
(p. 62)

From our Places - De nos localités - Aus unseren Orten
(p. 66)

New books about the local history - Oeuvres sur l'histoire locale -
Lokalgeschichtliche Neuerscheinungen
(p. 71)

The picture on the cover : L Spacal : The Houses from Karst (woodcut)

Image de l'enveloppe: L.Spacal : Maisons karstiques (estampe)

Umschlagsbild : L.Spacal: Haeuser am Karst (Holzschnitt)

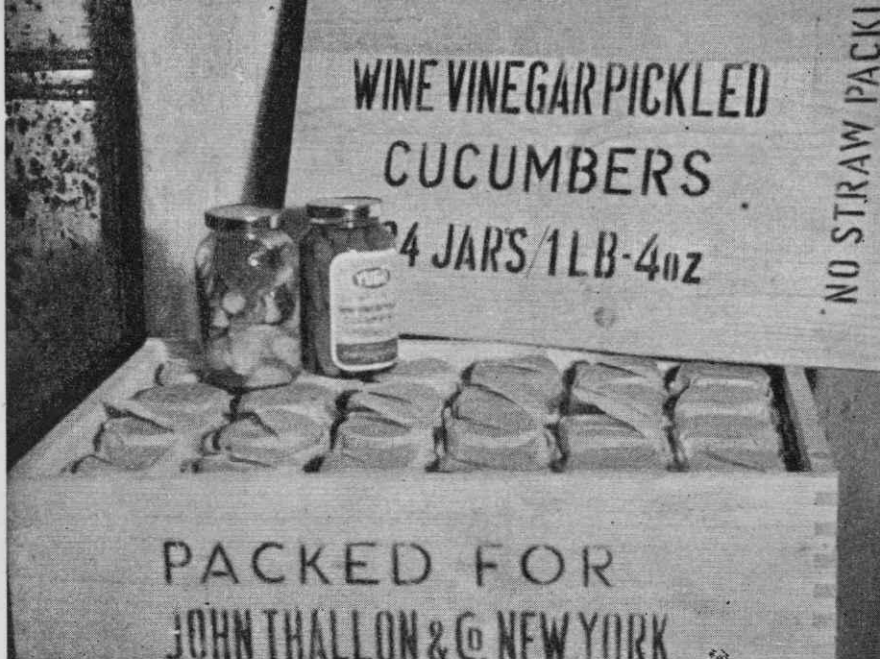
The coloured supplement: I.Grohar: A Larch-tree (oil)

Annexe en couleur : I.Grohar : Meleze (huile)

Farbige Beilage : I.Grohar: Die Laerche (Oel)

Priloga povzetkov za Kroniko II/1 1954. Izdaja zgodovinsko društvo
za Slovenijo - Sekcija za lokalno zgodovino (predstavniki Jože Šorn)
Odgovorni urednik Zvone Miklavič.

INDUSTRIJSKO
PODJETJE



VINO CET

TOVARNA ZA KIS IN PREDELAVO POLJSKIH PRIDELKOV

Ljubljana, Viška cesta 60

KISARNA, KONSERVIRNICA, SUŠILNICA,
IZDELAVA »JUHAN«

TELEFON 20-389 IN 23-309

s svojimi obrati:

KISARNA, TITOVA 118 — TEL. 22-839

KISARNA, STOŽICE 139 — TEL. 22-530

KONSERVIRNICA IN IZDELAVA GORČICE,
TITOVA 205 — TEL. 20-541

*

nudi:

vse vrste kisa, zelenjadne konserve, kislo zelje, paradižnikovo mezgo,
gorčico in sok za juho »Juhan«

kupujemo:

vse vrste zelenjave za konserviranje (kumarice, gobice, zelje, pa-
priko) in vino za kis

izvažamo:

kisle kumarice, gobice in kislo zelje v inozemstvo

TRGOVSKO PODJETJE

TANIN

MARIBOR, JURČIČEVA 8

Telefon 28-77

USNJE

Vetrinjska 28, Koroška 13

OBUTEV

Gosposka ul. 25

**BARVE
KEMIKA LIJE**

Vetrinjska ul. 28

Zelo ugodne cene!

Najboljša postrežba!

*Usnjarske, sedlarske,
tapetniške in pleskarske
potrebščine, barve, laki,
emajlni laki, kemikalije,
vrvarski izdelki*